

KÜLGAZDASÁG

A tartalomból:

Körkérdés a járvány utáni újrakezdésről

Válaszol: Antalóczy Katalin, Benczes István, Bod Péter Ákos, Csaba László, Csáki György, Györffy Dóra, Halmai Péter, Herczog László, Horváth Diána, Karsai Gábor, Laki Mihály, Mérő Katalin, Molnár Dániel, Muraközy László, Nagy Katalin, Petschnig Mária Zita, Pleschinger Gyula, Regős Gábor, Sass Magdolna, Simonovits András, Vakhal Péter, Várhegyi Éva

SZALAVETZ ANDREA: Digitális átalakulás és a feldolgozóipari értékláncok új szereplői

KITEKINTŐ: BEREND T. IVÁN: Vita egy szélsőbaloldali EU-kritikával

JOGI MELLÉKLET: KREISZ BRIGITTA: Robusztussá tehető-e a válság utáni pénzügyi szabályozás a nemzeti implementáció éveiben?

Megemlékezés Zalai Ernőről (Palánkai Tibor)

LXV. évfolyam
2021/1–2

KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Halmi Péter (elnök)

Ádám Zoltán, Bruszt László, Csaba László, Csáki György, Gács János, Halpern László, Julius Horváth, Kapás Judit, Karsai Gábor, Köves András, Laki Mihály, Landau Edit, Muraközy Balázs, Oblath Gábor, Palócz Éva, Pete Péter, Schweitzer Iván, Szalavetz Andrea, Tóth István György, Várhegyi Éva

A támogató képviselőiben: Csizmadia Norbert, PADME

A SZERKESZTŐSÉG:

Főszerkesztő: Losoncz Miklós (e-mail: Losoncz.Miklos@uni-bge.hu)

Szerkesztők: Fáber Ágoston (e-mail: agostonfaber@gmail.com)

Farkas Zoltán (e-mail: zoltan.farkas@kopint-tarki.hu)

Olvasószerkesztő: Siklósi Ágnes

Szerkesztőségi titkár: Rózsás Erika (e-mail: erika.rozsas@kopint-tarki.hu)

Jogi szerkesztők:

Horváthy Balázs (e-mail: horvathy.balazs@tk.mta.hu)

Raffai Katalin (e-mail: raffai.katalin@jak.ppke.hu)

Szabó Sarolta (e-mail: szabo.sarolta@jak.ppke.hu)

Inquiry about the recovery after the pandemic 3

Contributors: Katalin Antalóczy, István Benczes, Péter Ákos Bod, László Csaba, György Csáki, Dóra Györffy, Péter Halmi, László Herczog, Diána Horváth, Gábor Karsai, Mihály Laki, Katalin Mérő, Dániel Molnár, László Muraközy, Katalin Nagy, Mária Zita Petschnig, Gyula Pleschinger, Gábor Regős, Magdolna Sass, András Simonovits, Péter Vakhal, Éva Várhegyi

Andrea Szalavetz: Digital transformation and new actors in manufacturing value chains 137

OUTLOOK

Iván Berend T.: Dispute with the EU critique of an extreme leftist 150

LEGAL SUPPLEMENT

Brigitta Kreis: Can post-crisis financial regulation become more robust in the years of national implementations? 158

Obituary: Ernő Zalai (Tibor Palánkai) 181

A folyóirat megjelenése a Pallas Athéné Domus Meriti Alapítvány támogatásával valósult meg.

A folyóiratot a Magyar Tudományos Akadémia támogatja.

TARTALOM

Körkérdés a járvány utáni újrakezdésről: merre tovább?	3
<i>Válaszol:</i> Antalóczy Katalin, Benczes István, Bod Péter Ákos, Csaba László, Csáki György, Gyórfy Dóra, Halmai Péter, Herczog László, Horváth Diána, Karsai Gábor, Laki Mihály, Mérő Katalin, Molnár Dániel, Muraközy László, Nagy Katalin, Petschnig Mária Zita, Pleschinger Gyula, Regős Gábor, Sass Magdolna, Simonovits András, Vakhal Péter, Várhegyi Éva	

Szalavetz Andrea: Digitális átalakulás és a feldolgozóipari értékláncok új szereplői	137
---	-----

KITEKINTŐ

Berend T. Iván: Vita egy szélsőbaloldali EU-kritikával	150
---	-----

JOGI MELLÉKLET

Kreiszig Brigitta: Robusztussá tehető-e a válság utáni pénzügyi szabályozás a nemzeti implementáció éveiben?	158
---	-----

Megemlékezés Zalai Ernőről (Palánkai Tibor)	181
---	-----

**A folyóirat példányonként megvásárolható
a szerkesztőségben.**

**A Magyar Közgazdasági Társaság,
valamint a Magyar Közgazdaságtudományi Egyesület tagjai számára
a szerkesztőség előfizetés esetén 33 százalék kedvezményt ad.**

**A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45.
1518 Budapest, Pf. 71**

Telefon: 309 26 95 • Fax: 309 26 47

E-mail: kulgzadasag@kopint-tarki.hu

Munkatársak elérhetősége:

Főszerkesztő: Losoncz Miklós (e-mail: Losoncz.Miklos@uni-bge.hu)

Szerkesztők: Fáber Ágoston (e-mail: agostonfaber@gmail.com)

Farkas Zoltán (e-mail: zoltan.farkas@kopint-tarki.hu)

Olvasószerkesztő: Siklósi Ágnes

Szerkesztőségi titkár: Rózsás Erika (e-mail: erika.rozsas@kopint-tarki.hu)

**A KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány
Külgazdaság honlapja:**

www.kulgzadasag.eu, illetve www.kopintalapitvany.hu

A szerkesztésért felel: Losoncz Miklós. A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45. Tel.: 309-2642, 309-2695. E-mail: kulgzadasag@kopint-tarki.hu. Kiadja a Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány, 1065 Budapest, Nagymező utca 37-39. A kiadásért felel: Palócz Éva, a Kuratórium elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Külföldön terjeszti még a Batthyány Kultúr-Press Kft. 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891, e-mail: batthyany@kultur-press.hu. Belföldi előfizetési díjak: 1 évre: 10 800 Ft, fél évre 5400 Ft, összevont számok ára 1800 Ft.

Megjelenik kéthavonta összevont számok formájában. HU ISSN 0324-4202

Tördelés: Király és Társai Kkt.
Cégvezető: Király Ildikó

Készült a *mondAt Kft.* nyomdájában • www.mondat.hu
Ügyvezető igazgató: Nagy László

Körkérdés

a járvány utáni újramezdésről: merre tovább?

Ha vége a járványnak, mindent előről kell kezdeni – hovatovább ez a benyomása támadhat azoknak, akik a nemzetközi szervezetek 2020. őszi jelentéseibe belepillantanak. Mert bár csak lassú, részleges, hosszadalmas kibontakozást hozhat a 2021. esztendő, tele bizonytalansággal, valahol el kell kezdeni az építkezést.

„Az emberek szerte a világban azt látják, hogy az életük alapvető változáson megy át: gazdasági recesszió, munkanélküliség, klímaváltozás, a munkahelyek automatizálása, a digitális valuták felemelkedése, a megtakarítások alacsony hozama, növekvő egyenlőtlenség és eladósodás” – sorolja a Nemzetközi Valutaalap éves kitekintéséből készült, mozgósító hangvételű kisfilm. Amely nem spórolja meg a biztatást sem: „A jelenlegi válság lehetőséget kínál arra, hogy jobb jövőt építsünk mindenki számára.”

Ha ez ilyen egyszerű lenne. A teendők ugyanis túlzottan sokrétűek és ellentmondásosak. A járvány kitörése előtt még néhány emelkedett cél – a súlyos egyenlőtlenségek korrekciója, a klímaváltozás elleni globális fellépés, a munkavégzést megváltoztató technológiai ugrás – keveredett a gazdaságirányítás eszköztárának átértékelésével. Hogyan kell berendezkedni tartósan negatív kamatkörnyezetre, meddig nyújtózhat a monetáris politika, áttevődhet-e a gazdasági ösztönzés a fiskális politikákra, avagy a globális eladósodás miatt ez nem engedhető meg? Efféle, ma már gyakorlatiasnak ható teendőkre szűkült a közgazdasági diskurzus.

Az új konszenzus még csak formálódott, amikor a koronavírus-járvány mindent felülírt. Egyetlen példa: ha az IMF előrejelzése helytálló, és a fejlett világ adósságállománya 20 százalékkal, a felzárkózóké 10 százalékkal tovább duzzad, akkor hol marad még tere a növekedés serkentésének? Márpedig az IMF azzal érvel: 2021-ben néhány országban a lakosság és az üzleti élet nagyobb támogatásra szorul, mint 2020-ban.

Az összefüggések végtelen láncolatából egyetlen rövid kérdés adódik:

MERRE TOVÁBB?

Szerzőinket arra kértük, hogy „a jobb jövő” felé vezető globális vagy nemzeti dilemmák bármelyik metszetét vizsgálják meg, elemezzék, vegyék szemügyre a szokásos alapossággal. Arra pedig kifejezetten bátorítottuk őket, hogy próbálják felmérni a magyar társadalom, de legalább a szűken vett gazdaság járvány alatti, járvány utáni állapotának, valamint az építkezéshez szükséges szakpolitikáknak a főbb jellemzőit. A válaszok 2021 januárjában érkeztek szerkesztőségünkbe.

Antalóczy Katalin,
a Budapesti Gazdasági Egyetem Külkereskedelmi Karának tanszékvezetője

E-mail: antaloczy.katalin@uni-bge.hu

Sass Magdolna,
a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világ gazdasági
Intézetének igazgatója és Budapesti Gazdasági Egyetem Külkereskedelmi Kar
egyetemi docense

E-mail: sass.magdolna@krtk.mta.hu

MINDEN BIZONYTALAN, DE NINCS VISSZATÉRÉS¹

2020-as körkérdését a Külgazdaság egy jóslattal indította: *Jön a válság!* Majd feltette a kérdéseket: *Mikor? Milyen? Honnan?* Sokan, sokfélét válaszoltunk 2020-ban, de arra, ami bekövetkezett, egyikünk sem számított. Mi a világgazdasági, nemzetközi kereskedelmi és tőkeáramlási folyamatokat elemezve arra a következtetésre jutottunk, hogy a következő válság egészen más lesz, mint a nagy recesszió idején (ebben igazunk lett!), és Magyarországra reálgazdasági oldalról gyűrűzhet be, onnan mutathat rá a hazai gazdaság problémáira.

A világgazdaságot már 2020 előtt több feszültség terhelte. A nemzetközi kereskedelemben évek óta protekcionista tendenciák mutatkoztak, amelyeket Donald Trump amerikai elnök politikája felerősített. Már nemcsak egyedi korlátozások jelentkeztek, de veszélyben volt a II. világháború után kiépített multilaterális nemzetközi együttműködési rendszer egésze. A világkereskedelem már 2019-ben is csak minimális mértékben növekedett. Szintén rossz idők jártak a globalizáció másik hajtóerejére, a nemzetközi direkttőke-áramlásokra. A befektetések értéke 2017-től csökkent, 2018–2019-ben alig haladta meg a 2009-es nagy recesszió mélypontját. Számos elemzés mutatta, hogy a globális értékláncok terjedése megtorpant, a nemzetközi termelési hálózatok – többek között a kereskedelmi akadályok szaporodása, a feltörekvő országok bér-, illetve általános költségnövekedése, a környezetterhelés egyre súlyosabb/kínosabb következményei miatt – rövidülni, regionalizálódni kezdtek.

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.4>

A világgazdaság kulcsszereplőit számos szerkezeti probléma terhelte, részben ezek álltak a protekcionista tendenciák mögött is. Kínában évek óta tartott a növekedés lassulása, s a mögötte álló mély strukturális gondok (alacsony fokú transzparencia, átláthatatlan állami támogatási rendszer, rendkívül magas vállalati adósságállomány, a mesterségesen életben tartott, versenyképtelen cégek magas száma) alapján feltételeztük, hogy a következő nagy válság innen indulhat ki. (És ebben is igazunk lett!) Az Európai Unió ugyancsak mély szerkezeti problémákkal küzdött a koronavírus-járvány előtt is. Az európai integrációt megterhelték továbbá a brexitről szóló tárgyalások is. Magyarország szempontjából a német problémák kiemelten fontosak. Németország húzóágazata a járműgyártás, amelyet a környezetvédelmi előírások szigorítása, az Ipar 4.0, a robotizáció, a gyors technológiai átalakulás miatti szerkezetváltási kényszer és az amerikai protekcionista fenyegetések állítottak kihívások elé.

Nem sokkal a tavalyi körkérdés megjelenése után a fent vázolt helyzetbe valóban megérkezett a válság – *csak teljesen váratlan helyről és talán soha nem látott mélységben*. A második negyedévben elképesztő adatok láttak napvilágot: a GDP az Európai Unióban 14, az Egyesült Államokban 9, az Egyesült Királyságban közel 22, Japánban 10 százalékkal zuhant (Eurostat 2020). Összeomlott a világkereskedelem, a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) adatai szerint a már az első negyedévben is csökkenő forgalom a második negyedévben több mint 17 százalékkal zuhant. Ugyancsak összeomlott a direkttőke-áramlás. Megszakadtak a globális értékláncok, rámutatva ennek a termelésszervezési módnak a hatalmas veszélyeire.

A harmadik – és várhatóan a negyedik – negyedéves adatok jobbak lettek, de az év egésze összességében mégis rendkívül mély válságban telt el. Az IMF 2021. januári prognózisa szerint (IMF, 2021) a globális GDP 3,5 százalékkal csökkenhetett (az eurózónában több mint 7, az USA-ban 3,4, Japánban 5 százalék feletti volt a visszaesés, és Kína is alig 2 százalékkal növekedett), a világkereskedelem közel 10 százalékkal zuhant, a direkttőke-áramlások az Egyesült Nemzetek Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD) becslése szerint 42 százalékkal zsugorodtak. Az európai befektetések teljesen kiszáradtak, nem beáramlás, hanem a külföldi tőke kivonása történt – részben a nagy visszavásárlások következtében (UNCTAD, 2021).

Az európai gazdaságba mélyen beágyazott Magyarországra is hasonlóan tragikus adatok jellemzők. 2020 második negyedévében a GDP 13,5 százalékkal zuhant, az év egészében is 6 százalék feletti gazdasági visszaesés várható. Az export az első tizenegy hónapban 5,5, az import 6,9 százalékkal csökkent. Növekedni csak az élelmiszeripari és a gyógyszeripari kivitel tudott, olyan volumenhordozó termékcso-

portok, mint az energiafejlesztő gépek, illetve a közúti járművek kiszállítása 15–18 százalékkal zuhant (KSH, 2021).

Ez a hatalmas egészségügyi krízis, amely ma is tart, egyben a gazdasági, társadalmi átalakulás katalizátora is. Az idei körkérdés arra vonatkozott: innen merre vezethet út, illetve merre kellene vezetnie. Véleményünk szerint két dolog biztos. Az egyik, hogy minden *bizonytalan*. A másik, hogy *a dolgok nem mehetnek és nem is fognak úgy továbbmenni, ahogy a válság előtt*. A krízis bizonyos szektorokban szinte háborús pusztítást végzett és végez napjainkban is, másokban hatalmas lehetőségeket kínált. Az új helyzetet nagyon összetett folyamatok, sokrétű, bonyolult hatások jellemzik, amelyek egymással is kölcsönhatásban vannak a gazdaságban és a társadalomban – s ezzel összefüggésben, a politikában is, ami teljesen új helyzetet teremthet.

A nemzetközi gazdasági együttműködési rendszer jövőjét, a gazdaság talpra állásának mikéntjét a járvány lefutásán kívül még három esemény befolyásolja. Egyfelől megbukott Donald Trump, és utóda, Joe Biden a beiktatása után azonnal hozzáfogott a szétzúzott multilaterális gazdasági rendszer visszaépítéséhez. Az USA Kína-politikája valószínűleg fennmarad, de az európai együttműködés, a WTO-ban való részvétel, a kereskedelmi háborúk indítása helyett a tárgyalásos megoldások kerülnek ismét előtérbe. Szorosabbá válik a transzatlanti együttműködés. Másfelől megállapodással zárult le a brexit, az Egyesült Királyság viszonylag rendezetten lépett ki az Európai Unióból. Végül az Európai Unió elfogadta a hosszú távú költségvetési tervét, illetve az összességében 750 milliárd eurós Next Generation EU elnevezésű ideiglenes eszközt, amely a járvány utáni helyreállítást szolgálja. A két program soha nem látott összeget, több mint 1800 milliárd eurót fog megmozgatni a következő években (European Commission, 2020).

A már elindult technológiai forradalomnak, az innovációnak, a digitális korszaknak, a tudásalapú gazdaságnak hatalmas lökést adott a járvány. Az e-kereskedelem, az online vásárlás, a digitális fizetések, a digitális kommunikáció, a videostreaming elterjedése robbanásszerű lett, jelentősen nőttek e tevékenységek bevételei, amelyek lehetővé teszik a további innovációkat, a gyors fejlesztést. A WTO becslése szerint az európai és USA-beli munkavállalók 40 százaléka otthonról dolgozott a karantén alatt (WTO, 2020:39). A járvány alatt elkezdődött változások hosszabb távon is megmaradnak, átalakítják a fogyasztók és a vállalatok magatartását is.

Az Európai Unió csomagja éppen azt szolgálja, hogy a gazdaság helyreállása ne a korábbi szerkezetben menjen végbe – az innovációt, a kutatást, a digitális átállást, az éghajlatvédelmet, a biológiai sokszínűség fennmaradását támogatja. A hosszú távú

költségvetés céljai között kiemelt az oktatás és az egészségügy. A Next Generation EU egy részének pénzügyi konstrukciója hatalmas előrelépés az integráció mélyítése felé. A helyreállítást az EU olyan piaci hitelekből finanszírozza, amelyeket maga vesz fel a tagállamok többségénél kedvezőbb feltételekkel (megvalósul tehát a sokáig elutasított eurókötvény), és amelyet ők majd közösen fognak törleszteni. A még szorosabb uniós gazdasági kapcsolatokat ösztönzik a rövidülő, regionalizálódó értékláncok is. Ezt a folyamatot a robotizáció, az Ipar 4.0 mellett a koronavírus-járvány negatív tapasztalatai is ösztönözni fogják.

Magyarország válságból való kilábalását döntően a hatalmas uniós transzferek, illetve az átalakuló európai munkamegosztás fogja befolyásolni. Az értéklánc hosszára és a munkaerőköltségekre is érzékeny projektek egyes távolabbi telephelyekről Magyarországra is visszatelepülhetnek, vagy diverzifikáció miatt kereshetnek nálunk „kiegészítő” beszállítókat a globális cégek. A vállalatok és a kormányzatok akár a profitmegfontolásokat felülírva, biztonságpolitikai szempontokat is figyelembe véve igyekezhetnek gyengíteni a távoli beszállítóktól való függést és újra erőteljesebben a régióink felé fordulni. Az Ipar 4.0 magyar gazdaságra gyakorolt hatása többféle folyamat eredőjeként alakulhat ki. Egyrészt erősítheti a fenti folyamatokat, vagyis az úgynevezett *factory* gazdaságok még erőteljesebb integrálódását a globális és regionális értékláncokba, részben a távoli telephelyekről történő *reshoring*, részben a beszállítói hálózatok *diverzifikálása*, részben további *relokációk* révén. Másrészt felgyorsíthatja bizonyos tevékenységek visszatelepítését Magyarországról a magasabb munkaerő-költségű fejlett gazdaságokba. A humán tőke, a munkaerő és az infrastruktúra milyensége perdöntő lehet abban, hogy Magyarország milyen *nettó eredményt* ér el a termelési telephelyek nagy újraosztásában.

A gazdasági növekedés legfontosabb hajtóereje hosszú távon az emberi tőke. A járvány nagyon erőteljesen rámutatott a közegészségügy meghatározó szerepére. Egészséges emberek nélkül nincs termelés és a fogyasztás is sokkal visszafogottabb. Oktatás nélkül pedig nincs tudás, innováció.

A járvány utáni „újjaépítési” időszakban – a külföldi közvetlentőke-befektetések és a külföldön dolgozók átutalásai mellett – az EU-transzfereknek és a szorosabbá váló európai gazdasági kapcsolatoknak lesz a legfontosabb szerepük a gazdaság dinamizálásában, finanszírozásában. *Az uniós források hatékony, transzparens, nyílt versenyben történő felhasználása a hosszú távú, fenntartható gazdasági növekedés szempontjából kulcsfontosságú.* Rövid távon valamennyi finanszírozási forrás emeli ugyan a GDP-t, akár nem hatékony beruházások, akár fogyasztás révén, de döntő kérdés, hogy ez a pozitív hatás hosszabb távon is érvényesül-e.

Hivatkozások

- European Commission (2020). *EU's Next Long-term Budget & Next GenerationEU: Key Facts and Figures*.
- Eurostat (2020). *GDP main aggregates and employment estimates for the third quarter of 2020*. December 8.
- IMF (2021). *World Economic Outlook Update*. Január.
- KSH (2021). *Gyorstájékoztató a külkereskedelmi termékforgalomról, 2020. január–november*.
- UNCTAD (2021). *Investment Trends Monitor*. Január 24.
- WTO (2020). *World Trade Report 2020*. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtr20_e/wtr20_e.pdf

Benczes István,
egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem, Világgazdasági Tanszék

E-mail: istvan.benczes@uni-corvinus.hu

KÖZÖS KÖLTSÉGVETÉS, JOGÁLLAMISÁG, GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS¹

Az Európai Unió deklarált célja a tagok közötti gazdasági és társadalmi kohézió erősítése. A kohézió megvalósításának legismertebb eszköze immáron évtizedek óta a közös költségvetés, vagy ahogyan hivatalosan nevezik, a többéves pénzügyi keret.

Az unió költségvetése a mai napig képtelen levetkőzni útfüggő jellegét. Évtizedek óta két nagy terület dominálja a kiadási oldalt: az agrárfinanszírozás, amit időközben „fenntartható növekedés/természeti erőforrások”-ra címkéztek át, valamint a „gazdasági, társadalmi és területi kohézió” címet viselő fejezet. A kétezres évektől megjelentek ugyan olyan új szempontok is a közös finanszírozásban, mint a klímaváltozás, a környezetvédelem vagy a migráció stb., ám ezek súlya továbbra is viszonylag kicsi. Ahogyan nagyságrendben eltöpreng a közös uniós projektek finanszírozása is, ami a versenyképességet és az innovációs kapacitást hivatott közvetlenül is erősíteni. Történik mindez a nettó befizető tagállamok (Németország, Dánia, Hollandia, Franciaország, Finnország, Svédország, Ausztria) legnagyobb bánatára, hiszen a két tradicionálisan meghatározó szegmensre, a mezőgazdaságra és a kohézióra fenntartott kereteket közvetlenül tagállami hatáskörben használják fel, érdemi hatékonysági kritériumok érvényesítése nélkül.

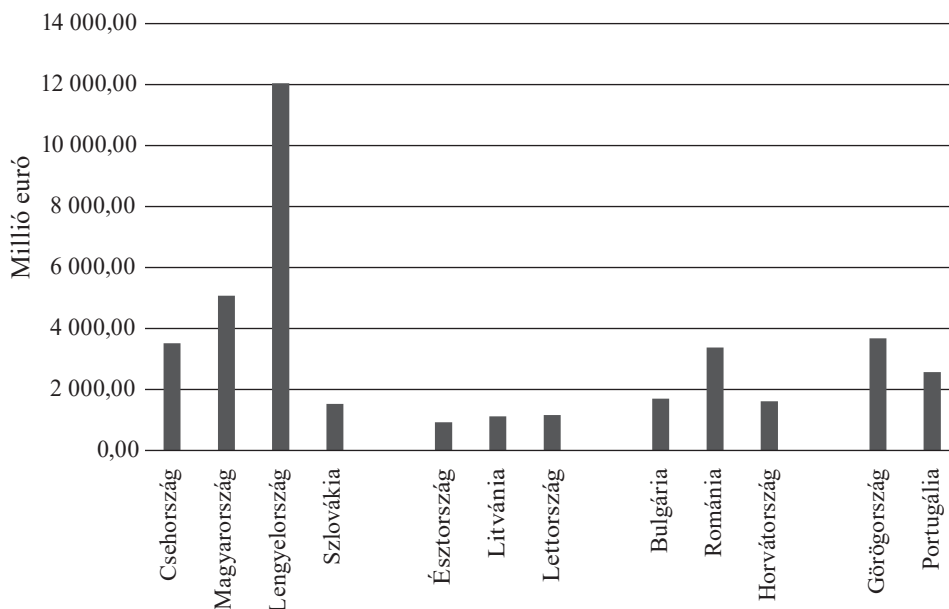
Magyarország a koronavírus-járvány megjelenése előtti esztendőkből a gazdasági növekedés tekintetében az uniós csúcsstartók közé tartozott. 2018-ban és 2019-ben az unió átlagához mért növekedési különbség elérte a három százalékpontot, ami azt vetítette előre, hogy nagyban felgyorsulhat az ország felzárkózása. A felívelést a 2020 elején kitört világjárvány nyilvánvaló módon megtörte, bár Magyarország még így is a szerencsésebbek közé (volt) sorolható, hiszen 2020. évi visszaesésének prognosztizált mértéke (6,4 százalék) az uniós átlag alatt marad (7,4 százalék). Még sem közelítette az olyan tagállamok mélyrepülését, mint Spanyolország, Portugália, Horvátország vagy Olaszország, ahol a visszaesés várhatóan 10 százalék feletti lesz (European Commission, 2020).

A magyar gazdaság viszonylag jó teljesítménye egyáltalán nem elhanyagolható mértékben az unió közös költségvetéséből való részesedésnek, azaz nettó

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.9>

haszonélvezői pozíciójának (volt) köszönhető. Magyarország az egyik legnagyobb felhasználója az uniós forrásoknak: éves szinten (és átlagosan) hazai össztermékének körülbelül a négy százalékával gazdagodik ily módon. De ez egyben a magyar gazdaság sebezhetőségét is jelenti. Kiválóan példázza e kiszolgáltatott helyzetet, hogy miután a válságot követően 2013-tól a nemzetgazdasági beruházások szintje újra növekedést mutatott, 2016-ban a lendület drámai módon tört meg, abban az esztendőben, amikor is kifutottak a 2007 és 2013 közötti uniós költségvetési ciklus forrásaiból fedezett beruházási projektek... De az sem erősíti az uniós forrásbevonás pozitív olvasatát, hogy a hazai beruházások mintegy háromötöde a közszektorhoz kötődik (EIB, 2019a). Ez ugyanis azt is mutatja, hogy a magánszektor beruházási kedve (ha tetszik: kockázatvállalási hajlandósága) jóval a régiós versenytársaké alatt marad. Magyarországgal ellentétben, Szlovákiában például a járványt megelőzően a nem kormányzati szektor élte a beruházási boomot (EIB, 2019b). Hasonló a helyzet Csehországban is, ahol a magánszektor 2019-re már jócskán a globális pénzügyi és gazdasági válság előtti beruházási szint felett teljesített. A kormányzati szektor aktivitása ugyanakkor még csökkent is (EIB, 2019c).

Az uniós kifizetések és befizetések különbségei néhány tagállamban
(Nettó tagállami pozíciók, 2019)

Forrás: https://ec.europa.eu/budget/graphs/revenue_expenditure.html

Miközben az EU-ban 100-ból 85 vállalkozás foganatosított beruházásokat a járvány előtt, addig Magyarországon a hetvenet sem érte el ezek száma. Amiképpen a beruházási intenzitási mutató, vagyis az egy alkalmazottra vetített beruházások értéke is jóval az uniós átlag alatt maradt (3 501 euró versus 6 631 euró). A hazai vállalkozásoknak ráadásul mindössze 12 százalékuk tekinthető aktív innovátornak, szemben az uniós átlaggal, amely több mint másfélszerese a magyarnak (EIB, 2019a). Mindezt a képzett munkaerő hiánya, valamint a szabályozási környezet kiszámíthatatlansága magyarázza. Nem véletlen, hogy a magánszektorban megvalósuló fejlesztések nagy többségét a nagyvállalatok valósították meg. A kis- és közepes méretű vállalkozások jellemzően távol tartották magukat a jelentősebb állóteke-fejlesztésektől.

A nagy volumenben érkező uniós források a hazai gazdaság másik gyengeségét is elfedik. Magyarországon a munkatermelékenység továbbra is mintegy 30 százalékponttal marad el az uniós átlagától, ami három évtizeddel a rendszerváltás és másfél évtizeddel az EU-csatlakozás után indokolatlanul magasnak tűnik (különösen, hogy a másik három visegrádi országban ilyen mértékű lemaradást nem tapasztalni). A jelentős hátrányt három tényező magyarázza érdemben: (1) a magyarországi termelékenységi versenyben élenjárók sem mérhetők össze a globális élvonallal, (2) a nemzetközi értékláncokban betöltött szerep, azaz a munkaintenzív termelésre történt szakosodás nem kínál lehetőséget a magyar termelékenység fokozódására, (3) a magyar piacot továbbra is nagy arányban az alacsony termelékenységet produkáló egységek képviselik. Ez az összetett oksági rendszer egyben az erőforrás-allokáció nem hatékony voltát és a verseny intenzitásának gyengeségét is jelzi (Európai Bizottság, 2020a).

A 2021 és 2027 közötti többéves pénzügyi keretprogramból Magyarország továbbra is a két nagy csatornán keresztül, vagyis az agrártámogatásokból és a kohéziós forrásokból részesülhet majd. Az Európai Mezőgazdasági Garanciaalap 8,7 milliárd euróval gazdagítaná az országot a hét esztendő alatt, míg az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap további 3 milliárd euró körüli összeget biztosítana. Kohézióra kb. 22,5 milliárd eurót költhetne az ország a közös költségvetésből.

A koronavírus-járvány jelentette új helyzet azonban új források bevonását is szükségessé tette uniós szinten. A szokásos többéves keretet ezúttal kiegészíti egy jelentős méretű csomag, a Next Generation EU, amely révén a következő költségvetési ciklusban a tagállamok a többéves pénzügyi keret 1074,3 milliárdja mellett 750 milliárd eurónyi pluszforráshoz jutnak (2018-as áron). A pótlólagos forrást az unió a nemzetközi pénz- és tőkepiacokról tervezi bevonni (vagyis nem közvetlen

tagállami befizetésekből fedezné), majd azok egy részét továbbadja vissza nem térítendő támogatások formájában (390 milliárd euró értékben), másik részét továbbhitelezi a tagállamoknak (360 milliárd euró). Az újólag felállítandó alap forrásai révén Magyarország a többéves pénzügyi keret forrásain túl, három csatornán mintegy 7,4 milliárd euróhoz jutna. Ezen belül a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszközből mintegy 6,26 milliárd euró bevételt remélhet, a React EU (amelyből kifejezetten a koronavírus-járvány által sújtott területek kapnak támogatást, például az egészségügyi rendszer megerősítésére) 885 millió euróval, míg a méltányos átállást támogató alap 238 millió euróval gazdagíthatja Magyarországot.

A vita azonban nem a pénzek nagyságrendjéről vagy a fejezetek közötti allokációjáról szól(t), hanem a magyar szempontból korántsem marginális jelentőségű jogállamisági mechanizmusról. Az Európai Unióról szóló szerződés 2. cikke így fogalmaz: „[a]z Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.” Erre való hivatkozással vetette fel az Európai Bizottság még 2019 tavaszán a jogállamisági mechanizmus bevezetésének lehetőségét, hangsúlyozva, hogy a cél a helyzetértékelés és a megelőzés.

Az eljárás alapja az úgynevezett jogállamisági jelentés, amely támpontokat kínál az EU szerveivel való konzultációhoz és jó esetben segíti a jogállamisággal összefüggésbe hozható problémák kezelését. A jelentés négy területet ölel át, ezek: az igazságszolgáltatási rendszer helyzete, a korrupcióellenes intézkedések köre, a médiapluralizmus, valamint a fékek és ellensúlyok intézményei. A Bizottság a jelentést több forrásra támaszkodva készíti el, országglátogatást is tehet, illetve támaszkodik egyéb nemzetközi szervezetek jelentéseire is, ideértve mások mellett a Világbankot, az OECD-t vagy a World Economic Forumot.

Csakhogy a jogállamiság állapotának meghatározása korántsem egyszerű feladat. A Bizottság nem is tesz kísérletet arra, hogy annak minőségét számszerű formában állapítsa meg. Deklaráltan kvalitatív jelleggel végez értékeléseket, amit az éves jogállamisági jelentésében tesz közzé. Más nemzetközi intézmények ugyanakkor megpróbálkoznak a számszerűsítéssel. Az egyik legismertebb ilyen jellegű mutató a Világbank munkatársai által fejlesztett kormányzási indikátorok jogállamisági (rule of law) mutatója (lásd például Kaufmann, Kraay & Mastruzzi, 2009). A világbanki felmérések szerint Magyarország a 2006 évi csúcsról az elmúlt közel

másfél évtizedben folyamatosan visszaesett, 2010-ig csak lassanként és fokozatosan, majd 2010-től drasztikus mértékben. Így Bhután, Puerto Rico és Saint Lucia szintjére került. Némi vigaszt talán az kínálhat, hogy még ezzel az eredménnyel is jobb teljesítményt mutatott Magyarország, mint Szlovákia vagy Lengyelország. Csehország ugyanakkor fényévekkel előzi meg a szomszédjait.

Bár a World Economic Forum az országok versenyképességét számszerűsíti, felsővezetői lekérdezései azonban olyan komponenseket is érintenek, amelyek az uniós jogállamisági vizsgálatnak szintén részei. Legfrissebb jelentéséből (WEF, 2019) kiderül, hogy Magyarországon elsősorban az üzleti szektor bizalma szenvedett jelentős mértékű sérülést. Az ország rendkívül rossz eredményeket ért el a bírói függetlenségre (102.), a szabályozás jogi környezetére (134.), valamint költségére (106.), a tulajdonjogok biztonságára (99.), az érdekkonfliktus szabályozására (121.), a gazdaságpolitika kiszámíthatóságára (109.) vonatkozó kérdésekben (zárójelben az egyes részterületeken elért helyezés az országok rangsorában). Mindettől nyilván nem függetlenül a vállalkozói kultúrát is drámaian alacsony színvonalúnak ítélték meg a válaszadók (122.), a vállalkozók kockázatvállalási hajlandóságát pedig majdhogynem a legutolsó helyre tették (133.) a teljes, valamivel több mint 140 országot magában foglaló felmérésben. Utóbbi esetben Magyarországot olyan államok (is) megelőzik, mint Benin (132.) vagy a Kongói Demokratikus Köztársaság (131.).

A World Justice Project jogállamiság-indexe már kifejezetten azzal a szándékkal jött létre, hogy nyolc tényező alapján mérje fel a világ országainak jogállamiság-érettségét (tehát ez esetben a jogállamiság nem csupán egy a többi indikátor között). A szervezet lekérdezéseken alapuló 2020. évi adatfelvétele alapján Magyarország olyan államokkal került egy csoportba, mint Indonézia, Kazahsztán, Koszovó, Mongólia, Panama vagy Tunézia. És csak azért nem került ennél is rosszabb társaságba, mivel a nyolc komponens közül az egyikben, a rend és biztonság címkével ellátottban, kiemelkedően teljesített (World Justice Project, 2020).

A jogállamisági mechanizmus Magyarországon elsősorban az uniós kifizetések felfüggesztésének lehetősége (és persze a magyar vétó) miatt került a közfigyelem fókuszába. Holott eróziója ennél jóval markánsabb, a gazdaság hosszú távú teljesítményére is kiható következménnyel is járhat. Az Európai Bizottság legújabb igazságügyi eredménytáblájának értékelésekor így fogalmazott: „[a] hatékony igazságszolgáltatási rendszerek alapvető fontosságúak a kölcsönös bizalom, a befektetési környezet és a hosszú távú növekedés fenntarthatósága szempontjából” (Európai Bizottság, 2020b: 5). Az a felismerés köszön itt vissza, hogy a jogállamiság működését garantáló hatékony igazságügyi rendszerek a gazdasági növekedés ösztönzői

lehetnek azáltal, hogy erősítik a szereplők közötti bizalmat, csökkentik az oppor-
tunista viselkedés kockázatát, mérséklik a tranzakciós költségeket, erősítik a be-
ruházásokat, fokozzák a hitelezést. Összességében javítják a termelékenységet és
a gazdaságok versenyképességét. Az új intézményi gazdaságtan művelői számára
mindez nem meglepő. Ám mostanra az unió hivatalos szervei is egyértelműen kiáll-
nak az intézmények minősége és a tagállami gazdasági teljesítmény között feszülő
egyértelmű ok-okozati kapcsolat megléte mellett. Az pedig legalább annyira uniós,
mint tagállami érdek...

Hivatkozások

- EIB (2019a). *EIB Group survey on investment and investment finance. Country overview. Hungary.* Luxembourg.
- EIB (2019b). *EIB Group survey on investment and investment finance. Country overview. Slovakia.* Luxembourg.
- EIB (2019c). *EIB Group survey on investment and investment finance. Country overview. Czech Republic.* Luxembourg.
- Európai Bizottság (2020a). *2020. évi országjelentés – Magyarország. A Bizottság közleménye... COM(2020) 150 final*, Brüsszel, február 26.
- Európai Bizottság (2020b): *Az EU 2020. évi igazságügyi eredménytáblája. A Bizottság közleménye... COM(2020) 306 final*, Brüsszel, július 10.
- European Commission (2020). *European economic forecast. European Economy, Institutional paper 136*, november 5.
- Kaufmann, D., Kraay, A. & Mastruzzi, M. (2009). *Governance Matters VIII: Aggregate And Individual Governance Indicators 1996-2008.* World Bank Group, Policy Research Working Papers.
- WEF (2019). *Global competitiveness report.* World Economic Forum, Geneva.
- World Justice Project (2020). *The WJR rule of law index 2020.* Washington D.C.

Bod Péter Ákos,
a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi tanára

E-mail: petera.bod@uni-corvinus.hu

MAGYARORSZÁG ESÉLYEI – GLOBÁLIS ÚJRAINDULÁS IDEJÉN¹

A járvány szimmetrikus sokként érte a világot, ám a társadalmi és gazdasági reakció – amint azt korábbi kríziseknél is láthattuk – nem egyforma. Az újraindulás (*reset*) lendülete sem azonos a különféle régiókban, iparágakban. A válságtapasztalatok szerint a rákövetkező időszakban további szétfejlődések és térségi átrendeződések várhatók. A járvány nyomán felgyorsul a digitalizáció, annak technikái még inkább beépülnek az életmódba, a gazdaság működési rendjébe. Az viszont nem egyértelmű, hogy az új gazdasági, geopolitikai, társadalmi viszonyok között miként alakulnak a nemzetközi ellátási láncok, pedig ez a vonatkozás különösen érinti a magyar gazdaságot.

Egy régi iparpolitikai dilemma – új viszonyok között

A logisztika, a pénzügyek, a kommunikáció robbanásszerű fejlődésével csökkentek a nemzetközi kereskedelem *tranzakciós költségei*, ami a 20. század végén hozzájárult a globális értékláncok elterjedéséhez. A technológiai haladást a pandémia nem törli meg, sőt hatására további lendületet vesz a digitalizáció. A másik fontos tényező, az *intézményi globalizáció* – a határok átjárhatósága, az üzleti gyakorlat és szabályok nemzetköziesedése – azonban egy ideje megtorpant. Sőt a nemzetközi kereskedelem útjába új akadályok kerültek: vámemelések, nemzetközi kereskedelmi villongások, európai vonatkozásban ilyen a brit kiválás 2020 végén. A kép nem egyértelmű: továbbra is – vagy még mindig – folytatódik a kereskedelem állami akadályainak csökkentése, ám a diszkriminatív intézkedések száma egy ideje már meghaladja azt (Seric & al., 2020).

Hatótényezőnek volt tekinthető annak az üzleti modellnek az elterjedése is, amely a *biztonságos irányítás* és a *költségminimum* közötti átváltásban az utóbbi

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.15>

Ez a publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásában, az EFOP-3.6.2-16-2017-00017 azonosítójú, Fenntartható, intelligens és befogadó regionális és városi modellek című projekt keretében jött létre.

felé mozdult el. A költségek mérsékléséhez a végtermékgyártó hosszú nemzetközi láncolatot épít ki, amelynek legfeljebb az első két szintjét (tier1, tier2) látja át. A beszállításra jelentkezők nagy száma, a globális áruáramlás gördülékenysége, a határok átjárhatósága miatt a modellel eleinte nem volt gond, noha léptek fel kellemetlenségek (cunami, kalózkodás, korábbi ázsiai vírusjárvány). Ám 2020 tavasza súlyos üzenetet küldött: a kockázat és a hozam között másféle trade-off kellene, nagyobb tartalékokkal és rövidebb szállítási utakkal, nehogy a lánc esetleges megszakadása hatalmas kárral járjon (O’Neal, 2020).

Végül a hatótényezők között kell említeni a 20. század végén kialakult globális rendszer társadalmi megítélését, politikai támogatottságát is. A kezdeti lelkesedés a válságok nyomán eltűnt, a hálózatokat összefogó nagyvállalatok reputációja romlott, a válságban felerősödnek a nemzeti érdekkellentétek. Mindinkább vitatják a láncolatban keletkező hozzáadott érték megosztását a résztvevők között. A politika egyszerűbb nyelven: ki nyer a globális munkamegosztáson és ki érzi kizsákmányolva magát.

Tény, hogy az egyes munkaszakaszok bér- és profithányada eltérő, egy cégnek a volumenmutatók szerinti jelentőségével nem arányos a jövedelmi hányad. Nemzetközi tranzakciók esetében a teljes érték aránytalan megosztása piacszerkezeti ügyből nemzetek közötti ellentété válhat. Nálunk is gyakori kérdés, hogy a termelést szervező nagyvállalatok (a magyar szóhasználatban: multik) tevékenysége miként hat a magyar gazdaságra. Nem előnytelen-e a kialakult munkamegosztás, nem degradálódott-e Magyarország kis nyereségű, alacsony keresetű bértermelővé?

Ezek nem sajtóosan hazai kérdések. A menedzserirodalom kedvelt motívuma a *mosolygó görbe*: a termelési láncolat elején, a piacutatás, az innováció, a kutatás-fejlesztés, a projektindítás szakaszában és a végén, az értékesítésben és a finanszírozásban nagyobb a nyereséghányad, mint a közepén, a gyártási és összeszerelési műveletekben. A magyar (tágabban: a kelet-közép-európai) gazdaság számára ismét az a kérdés, hogy miként lehetne a görbe középeről, a legkisebb hozzáadott értékű tartományból elmozdulni a görbe előnyösebb szakaszai felé.

A kérdésfelvetés nem új. Én már az 1970-es évek folyamataiból azt a következtetést szűrtem le, hogy az akkori magyar iparra jellemző, közepesen igényes termékek nemzetközi csereértéke tartósan kedvezőtlen lesz, és fennáll a technológiai lemaradás veszélye (Bod, 1981). A világ műszaki trendjeinek, piaci igényeinek alapos ismerete, jobb beágyazottság kellene ahhoz, hogy az U-görbe többet fizető szakaszán helyezkedjünk el; a jól képzett magyar munkaerővel való büszkélkedés pedig túlzó általánosítás (Bod, 1981:37). Mindez sajnos helytállóan bizonyult, és jórészt ma is elmondható.

A 2020-es év – törés a folyamatokban

A világpiac ügyei 2020-ban új megvilágításba kerültek: az év elején számos európai iparágban szakadtak meg a termelési, ellátási folyamatok, először az ázsiai inputok elakadása, majd a kereslet visszaesése miatt. A konjunktúraciklus Magyarországon már a Covid-krízis előtt is lefelé mozdult, erre erősített rá a gazdasági leállás. Tulajdonítsuk nagyvonalúan a tényezők sokaságának, hogy a magyar hatóságok olyan lassan észlelték a krízis közeledtét és elkalibrálták annak várható mélységét.

Ez már a múlt; a jövő nagy kérdése az, hogy a nemzetközi munkamegosztási rend változásai miként érintik gazdaságunkat. A válság felgyorsítja a megindult átalakulási folyamatokat: a digitalizáció és a robotizáció további lendületet vesz a közvetlen emberi részvételből fakadó egészségügyi kockázatok kiszűrése érdekében. A robot, a dolgok internetje (IoT), a mesterséges intelligencia (AI) használata kihát az ellátási láncolatok hosszára és földrajzi konfigurációjára: a korábban kiszervezett, munkaidényes tevékenységek egy részére egyszerűen nem lesz szükség. Ez a folyamat a magyar munkaerőpiacot is érinti, amelynek hangsúlyos szereplői az összeszerelő, részegység-beszállító cégek.

Eseti hírek is jelezhetnek meginduló folyamatokat. Említésre méltó, ami 2020 első felében következett be az ötszáz főt foglalkoztató nemesvámosi MTD-gyárral: a cég közleménye szerint a fűnyíró traktorok termelését az anyavállalatnak az *Egyesült Államokban és Izraelben* található automatizált üzemeiben koncentrálják.² Vagyis nem olcsó bérű térségbe viszik innen! Az üzleti döntést technológiai változás idézte elő, amellyel kifizetődővé vált a visszatelepítés, a *reshoring*. Mivel a magyarországi termelés leállítását nem a járvány miatti kereslet-visszaesés nyomán következett be, azzal sem nyugtathatjuk magunkat, hogy az ügy mögött átmeneti tényezők állnak.

Másfelől a vírusválság ellenére folytatódnak korábban megindított fejlesztések, ha késésekkel is. Még 2018-ban döntöttek a Samsung vitatott gödi akkumulátorgyáráról, a szintén koreai SK Innovation, valamint a japán Toray Industries akkumulátorgyáráról, a német Infineon félvezetőgyáráról (Sass, 2020). Az akkumulátorgyártás az elektromos autók gyártására való átállás trendjébe illeszkedik, a félvezetőgyártás pedig a térségben és Magyarországon is működő elektronikai cégek ellátását is szolgálja.

² „Társaságunk úgy döntött, hogy reagál a gyorsan változó piaci körülményekre, és a fűnyírótraktorok, akkumulátorral működtetett szerszámok és robotok jövőorientált termékszegmenseinek gyártását az USA-ban és Izraelben található üzemeibe koncentrálja” – közölte 2020 májusában a magyarországi üzem vezetése (https://index.hu/gazdasag/2020/05/13/bezarja_nemevamosi_gyarat_az_mtd_hungaria). Lásd a kapcsolódó elemzést: Szalavetz (2020).

A letelepülő vagy ráfejlesztő cégek komoly állami támogatást kapnak, ám annak indokoltságát adathiány miatt nem lehet megítélni; azt sem tudhatjuk, hogy a befogadó államnak, illetve a dotált vállalatoknak milyen opciói voltak. A kormányzat állíthatja, hogy a külföldi befektetőnek adott szubvención az ország hosszabb távon nyer a nagyobb foglalkoztatással, a makrogazdasági adatok javulásával, a nemzetközi kapcsolatok szorosabbra fonódásával járó előnyök révén; az érvelés igazságtartalma adatok híján nem állapítható meg.³

Az újabb projektek iparági megoszlása tovább erősíti az ismert iparszerkezeti aránytalanságokat: az *elektronikai ipar* és a *járműipar* túlsúlya és külső függése máris aggályos (Braun, 2020). Viszont az elmozdulás az *elektromos közlekedési eszközök* felé megfelel a kor igényeinek, az EU tervbe vett környezetvédelmi fordulatának. A magyar ipari kultúrába, területi és munkapiaci szerkezetbe is könnyebben illik, mintha gyökeresen új termelési kultúrák meghonosításáról lenne szó. Azt már bonyolultabb kérdés, hogy a könnyebb rövid távú illeszkedés hosszabb távon is hasznára lesz-e gazdaságunknak.

Jön-e többletmunka Magyarországra?

Az eddigieket elvileg újabb, például Ázsiából visszatelepülő ipari projektek követhetik, bár egy szakértői vélemény szerint hazánkban igazából az üzleti szolgáltatások, távorvoslási szolgáltatások terén nyílnának esélyek, a távmunka térnyerésével nőhetne a megfelelően képzett, de alacsony bérű vidéki munkaerő bevonása is (Sass, 2020). A gazdasági kapcsolatokban azonban még gyorsan változó időkben is erős a tehetetlenség, és a kapcsolati rendet a kormány *ipartámogatási, szubvenciók politikája* is tartósítja. Az említett példák is jelzik, a projekteket bejelentő tisztségviselők megszólalásai pedig megerősítik: továbbra is az autóiipari és elektronikai fejlesztéseket preferálja a kormányzat, és erősen törekszik a kínai kapcsolatok fejlesztésére.

Itt viszont komoly geopolitikai kockázatok merülnek fel. Kína a világ iparának kulcshelyzetű beszállítója, holott a külföldi cégek szellemi tulajdonának véde-

³ A sajtóból csupán 2020 szeptembere és decembere között ezekről az ipari projektekről értesülhettünk: Dongwha Electrolyte, Dél-Korea, akkumulátor-alkatrészek, támogatási összeg ismeretlen; Sick, Németország, szenzorok, 1,6 milliárd forint támogatási összeg; Doosan, Dél-Korea, rézfólia, ismeretlen összeg; Sencorp, akkumulátor, Kína, 13 milliárd forint támogatás; Mercedes-Benz, Németország, elektromos járművek, 15 milliárd forint támogatás; Samvardhana Motherison Group, India, autóalkatrész, 2,1 milliárd forint támogatás; Iljon Materials, Dél-Korea, akkumulátor-alkatrész, 722 millió forint támogatás; Apollo Tyres, India, gumiabroncs, 1,4 milliárd forint támogatás; Rosernberger, Németország, járműelektronika, 3,7 milliárd forint támogatás; Shenzhen Kedali, Kína, akkumulátor-alkatrész, 1,3 milliárd forint támogatás.

lensége, valamint a nemzetközi kereskedelmi feszültségek kiéleződése miatt már 2020 előtt is vitatott státuszba került. Ehhez társult a kínai bérek növekedése. Így számos európai és amerikai cég már a vírus hírek előtt a kapcsolat lazítását, a beszerzés földrajzi diverzifikálását latolgatta. Ebben a helyzetben állt le 2020 elején a kínai gazdaság, ami Európában elsősorban a járműipari, elektronikai, gyógyszeripari termelésben ütött vissza. Ekkor felmerült, hogy a termelési láncokkal járó kockázatok növekedése megszakítja a termelés globalizálási folyamatot (Farrel & Newman, 2020). Az első adatok szerint azonban a nemzetközi kereskedelem rövid távon nagy folytonosságot mutat (UNCTAD, 2020). Van olyan vélemény is, éppen a magyar viszonyok felől tekintve az ügyre, hogy a járvány és az általa előidézett gazdasági válság ellenére a világkereskedelemben nem sok minden változik (Vakhal, 2020).

E vélemény rövid távú tényadatokra támaszkodik, ám valószínűleg téves. A kialakult hálózatok viszonylagos stabilitása részben az érintettek nagyfokú rugalmasságának tulajdonítható: az ellátási zavarokra a láncok szervezői gyorsan reagáltak. A folyamatok viszonylagos stabilitása viszont más értelmezést is megenged: a cégek készülnek ugyan a diverzifikálásra, de rövid távon nem találtak alternatív csatornákat, így a készletek felhasználásával, a termelési ütem átmeneti mérséklésével kihúzták, míg elmúltak az első zavarok. Ettől még számíthatunk arra, hogy az újraindulás során a termék- és technológiaváltás, valamint a geopolitikai változások nyomán a láncolatokban folyamatos térségi átrendeződés következik be.

Kína a járvány korai kifejlődése és korábbi lefutása, valamint a centralizált, autoriter rendszerből fakadó gyorsabb hatósági fellépés nyomán elsőként jutott túl a sokkon. Más térségek iparában hónapokkal később történt meg a *reset*. Ráadásul olyan időszakban, amikor a hatósági korlátok és a lakossági viselkedés együttes hatására még törékeny a konjunktúra. Ez nagy egyszeri előnyt adott a kínai iparnak. A továbbiakban viszont nem szükségszerű a 2020 végi minta fennmaradása.

A nemzetközi gazdasági életben időbe telik, míg az üzleti döntéshozók számba veszik a formálódó megatrendeket: a gazdasági nacionalizmus erősödését, a környezeti fenntarthatóság kérdésének kiéleződését, a technológiai hatásokat. Ezek a folyamatok a közvetlen járványveszély elmúltával sem veszítenek jelentőségükből. A vállalati stratégiák elemzése azt mutatja, hogy többféle alkalmazkodási mód jut érvényre: a kiszervezett tevékenységek egy részét visszatelepítik (*reshoring*); a tevékenységeket diverzifikálják; a termékláncot újraformálják (*replication*), a regionalitást felülvizsgálják (Zhan et al., 2020).

Az unió peremén nem mindegy, hogy az üzleti átrendeződés milyen formát ölt. Az az európai periférián nem segít, ha az európai konglomerátumok a szoros értelemben vett visszatelepítést választják, és ebből a térségből a centrumba visznek vissza tevékenységeket. A hosszú láncú termékek replikálása során viszont megeshet, hogy a jelenleg ázsiai partnernél végzett műveleteket nagyobb hozzáadott értékű egységbe aggregálják, majd a logisztikai, piaci és politikai kitettség csökkentése érdekében az európai térségbe irányítják.⁴ Mivel egyáltalán nem szükségszerű, hogy az újraformált műveletet az eredeti német, francia, holland vállalatközpontban végezzék el, a *near-shoring* keretében lehetőség nyílik arra, hogy a mediterrán térségbe vagy Kelet-Közép-Európa országaiba telepítésék. Mindebből ma még nem sokat látni, de a *relokációs* döntések jellemzően az üzleti ciklus mélypontját követően szaporodnak meg és válnak ismertté.

Milyen újrekezdési esélyeink vannak?

Az átrendeződés mozgatói között fontos a munkaerő ügye. Vajon milyenek az igények a 2020 utáni konjunktúraciklusban? Hasonlóak, mint korábban? Vagy a keresett szakmai tudás, készségek és jellemzők tekintetében jelentősen mások? Ehhez adnak támpontot a vállalati megkérdezések, mint amilyen a *World Economic Forum 2020* második felében végzett nemzetközi felmérése (World Economic Forum, 2020).

A vállalatvezetők által megnevezett stratégiai irányok említési sorrendjét az értéklánc átformálása vezeti, szerepel a listán a *működési hely* megváltoztatásának szándéka, a még nem automatizált tevékenységeknél az élőmunka helyettesítése, bár a válaszadók harmada létszámot is növelne. Lényeges, hogy milyen munkafajták iránt nő és melyek iránt csökken az igény. A tíz legkeresettebb munkakör mindegyike az IT-vel kapcsolatos. A jövőben kevésbé keresett foglalkozások között pedig megtalálható az adatbeviteli dolgozó, az összeszerelő munkás, az ügyfélszolgálati dolgozó, a gépjavító munkás, a raktári adminisztrátor. Olyan munkakörök szerepelnek ezen a listán, amelyek a magyar gyakorlatban néhány éve a keresett szakmák közé számítottak. A jövőbeli versenyképességet szolgáló oktatás és képzés tartalmáról a megkérdezett menedzserek azt vallják, hogy a változó világ komplex ügyeiben

⁴ A helyzetből fakadó esélyekre utal az uniós iparstratégiai dokumentum is: „*Európának az olyan forradalmi technológiák révén, mint például a háromdimenziós nyomtatás, a lehető legnagyobb mértékben ki kell aknáznia a lokalizáció lehetőségét is annak érdekében, hogy a gyártás egyes ágazatokban minél inkább visszakerüljön az EU-ba.*” (Európai Bizottság, 2020:5)

való eligazodás képessége, a kritikus gondolkodásra való beállítódás, az emberekkel való bánásmód készsége, a kommunikációs készség lesz egyre fontosabb. Tanulságos üzenet ez a magyar oktatáspolitiká számára is, amely egészen más koordináták között képzelel a jövőt.

Gazdasági kilátásainkat a pandémia utáni időszakban sokféle tényező befolyásolja, nem azonos irányba mutató hatásokkal. A legfőbb stratégiai vonatkozás az *uniós keretek* alakulása: az új költségvetés és az azt kiegészítő Next Generation EU forrásai történelmi léptékű támogatást ígérnek az unió peremállamai számára. Ezek felhasználási kondíciói, stratégiai irányai szakpolitikai alátámasztást adhatnak a modernizációkhoz (noha az EU nagy programjairól szerzett tapasztalataink vegyesek). A globális értékláncokba való illeszkedés rendszerint valamely európai nagyvállalat által szervezett láncolatban való részvételt fed. De még az EU-n kívüli kereskedelmi, befektetési partnereinknél is döntő szempont, hogy *Magyarország az EU tagja*; a koreai, japán, kínai cégek projektjeinek nagy hányada üzleti értelmét vesztené, ha Magyarország a belarusz, a moldovai vagy akár csak a szerbiai státuszt töltené be.

A geopolitikai kockázatok növekedésével az EU-hoz való tartozás még fontosabb lesz a tagállamoknak. Az EU működésében új szakaszt jelöl ki a Next Generation EU keretében felveendő, hosszú lejáratú közös adósság, amelynek pusztán léte kikényszeríti a nemzeti politikák tartós egyeztetését, az intézmények további harmonizálását. Ebbe a logikába nem illeszthetők be a külföldi tőkékért folyó tagállami versengés olyan eszközei, mint a szubvenciónyújtási vetélkedés, a munkapiac tőkecsalogató jellegű deregulálása, adóparadicsomi feltételek teremtése, kedvelt ágazatok vagy vállalatok nem transzparens támogatása. Lehet, hogy egy intervenció felfogású politikus az egyéni ösztönzők alkalmazásának uniós tiltását sérelemként éli meg, de Magyarország fejlődéséhez jó lenne mielőbb lezárni azt a gyakorlatot, amely tartósítja a mosolygörbe (a korábban kimutatott, hasonló logikájú U-görbe) közepébe való beragadás veszélyét. Ha viszont mind kevésbé lehet adókedvezményekkel alávágni a többi tagországnak, akkor a *munkaerő minősége* válik a fő tőkevonzó tényezővé. Ahhoz, hogy hazánk a térségben (ismét) a jobbak közé számítson, és ne a nyomott bérszínvonal maradjon meg ár-versenyképességi tényezőnek, a képzésben és a közoktatásban, az akadémiai szférában komoly ráfordításokra lesz szükség.

Az ilyen stratégiai megfontolások megvalósítására jelenleg ideológiai okok miatt nem látszik sok esély („munkaalapú társadalom”), ráadásul romlik a költségvetési helyzet. A járványra hivatkozó költségvetési döntések nyomán 2020-ban az államháztartási hiány a GDP 9 százalékára rúg, és a deficitnövekedési trendet nehéz megállítani. Félő, hogy az oktatás, kutatás anyagi és koncepcionális megerősítése továbbra

is elmarad; az azonnali gondok könnyen háttérbe szorítják az időigényes döntéseket. Ezt láthatjuk az eurózónába való belépést halogató kormányálláspont tartóssá válásában, holott a gazdasági érvek és az üzleti megfontolások többsége az euró *de jure* átvétele mellett szól a már nagymértékben *euroizált* magyar gazdaságban is.

A működési modell váltásának európai és hazai előfeltételei nem egyértelműek. 2020 tavaszán a járványügyi nacionalizmus, 2021 legelején az oltóanyag-nacionalizmus megjelenése jól példázza, hogy nehéz időszakokban, bizonytalan helyzetben a rövid távú politikai szempontok kerekedhetnek felül. A magyar gazdaság új működési rendjének kialakulását övező bizonytalanságok a védőoltás megjelenésével nem tűnnek el. A járvány régóta felgyülemelő társadalmi feszültségeket, szociális és képzettségi egyenlőtlenségeket nagyított fel, nehezítve azt, hogy Magyarország a globális átrendeződések során megnyíló esélyeket kihasználhassa.

Hivatkozások

- Bod, P. Á. (1981). Meditáció közkeletű iparpolitikai nézetekről. *Valóság*, XXIV(11), 28–38.
- Braun, E. (2020). Kockázatok a magyar gazdaság szerkezetében. *Külgazdaság*, LXIV(9–10), 62–89.
- Európai Bizottság (2020). Új európai iparstratégia. Brüsszel.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0102>
- Farrel, H. & Newman, A. (2020). Will the Coronavirus End Globalization as We Know It? *Foreign Affairs*, március 16. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2020-03-16/will-coronavirus-end-globalization-we-know-it>.
- O’Neal, Sh. K. (2020). Redundancy, Not Reshoring, Is the Key to Supply Chain Security. *Foreign Affairs*, április 1. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2020-04-01/how-pandemic-proof-globalization>
- Sass, M. (2020). Járvány-sújtotta tőkeáramlások. a Világgazdasági Intézet blogja, május 4. https://vilaggazdasagi.blog.hu/2020/05/04/jarvany-sujtotta_tokearamlasok
- Seric, A., Holger, G., Liu, W-H. & Windisch, M. (2020). *Risk, resilience and recalibration in global value chains*. UNIDO. Industrial Analytic Platform <https://iap.unido.org/articles/risk-resilience-and-recalibration-global-value-chains#share-511>
- Szalavetz, A. (2020). *Búcsú egy közel százéves családi vállalatától*. A Világgazdasági Intézet blogja, május 20. https://vilaggazdasagi.blog.hu/2020/05/20/bucusu_egy_kozel_szazeves_csaladi_vallalatol
- UNCTAD (2020). *World Investment Report*. Geneva. <https://worldinvestmrentreport.unctad.org/world-investment-report-2020/>
- Vakhal, P. (2020). Ne temesd a globalizációt! *Portfolio.hu.*, <https://www.portfolio.hu/global/20210112/ne-temesd-a-globalizaciot-464460>
- World Economic Forum (2020). *The Future of Jobs Report 2020*. <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020>
- Zhan, J., Bolwijn, R., Casella, B. & Santos-Paulino, A. (2020). *Global value chain transformation to 2030: Overall direction and policy implications*. <https://voxeu.org/article/global-value-chain-transformation-decade-ahead>

Csaba László,
az MTA rendes tagja, a CEU, Bécs és a Budapesti Corvinus Egyetem
egyetemi tanára

E-mail: csabal@ceu.edu

EGY KIFUTÓ MODELL SAJÁTOSÁGAI¹

Miközben 2019 őszén már jól látható volt a pénzpiacok túlértékeltisége, és csak az volt a kérdés, milyen váratlan esemény váltja ki a 11 év után már időszerű – sőt, talán törvényszerű (Csaba, 2018) – válságot, értve ezen az aktívák jelentős újraértékelését, merőben meglepő volt, hogy a kiváltó, a „trigger” egy egészségügyi járványhelyzet volt. A megelőző évek nagy járványai a madárinfluenzától a HIV-en át az eboláig szörnyű emberi áldozatokkal jártak, de nem eredményezték a makrogazdaság elakadását, sőt lassulását sem.

Pontosabban: nem is a betegség terjedése, hanem az ennek leállítására hozott kormányzati intézkedések és a mindmáig egyetlen hathatós ellenszer, a karantén, azaz a társadalmi távolságtartás általános és teljes elterjedése ütötte ki a gazdaságot. Emlékezhettünk arra, hogy a modern gazdaság világméretű egymásra épülésből él. Ma Kína ugyanúgy a világ műhelye, mint a XIX. század közepén Anglia volt. És emlékezhettünk arra is, hogy a brexit-tárgyalásokon a Parkinson-törvényt követve a mindenki által felfogható halászati kérdések kerültek előtérbe, holott a brit vagy a holland gazdaság – de akár az osztrák és a magyar is – nem ebből, nem is a mezőgazdaságból építkezik, hanem a jövedelem és a foglalkoztatás legfőbb forrása jó négyötöd részben a szolgáltató szektor. Ha leáll a tömegturizmus, ha bezárnak a társasági érintkezés terepei – a diszkóktól a vendéglőkön át a bankokig – akkor az nemcsak kényelmetlen, hanem fájdalmas is. Anyagilag és szellemileg egyaránt.

Az elvileg két évtizede már a világhálóra épülő nyugati társadalmak jó részéről – nem utolsósorban az egyetemekről – kiderült, hogy azok XIX. századi, fordista modellek szerint működnek, ahol egyebek mellett a jelenlétet és az életkort díjazza, nem a teljesítményt. A járvány elhúzódása sokakat ráébresztett: még a londoni City számára is nagyobb kihívást jelent az otthoni munka általánossá válása, a banki, biztosítói, tanácsadói szolgáltatások „magánosulása”, mint Nagy-Britannia kilépése az Európai Unióból, vagy éppen az uniós tőkepiaci tervek meghiúsulása.

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.23>

A világvjárvány veszélyére régóta figyelmeztettek különféle kutatók, mindenekelőtt a természettudomány képviselői (Szathmáry, 2020). Ennek a kockázatát a klíma módosulásától sem függetlenül, de jórészt az ipari és városi társadalom működése okán csökkenő biodiverzitás külön is megnövelte. Emellett a hatalmasra duzzadt áruforgalom, a szolgáltatások határokon átnyúló jellege, az emberek – szándékolt és kényszerű – áramlása mind-mind növelte a rizikót. De mint a magánéletben, a társadalomban is előfordulhatott, hogy amíg a baj be nem következett, addig ezeket a veszélyeket lebecsülték és mellőzték, így még a kézenfekvő elővigyázatossági lépésekre sem került sor.

Modellértékűnek mondható az Egyesült Államok esete. Itt az akkor hivatalban lévő elnök állt az élére azoknak, akik a járványt jelentéktelennek minősítették, és a gazdasági károk elkerülése érdekében mellőzhetőnek vélték a korlátozásokat. Így hiába rendelkezik az USA a világ legnagyobb egészségügyi költségvetésével, legfejlettebb gyógyszergyártó kapacitásával, az áldozatok száma ott volt a legnagyobb. E cikk lezárásakor az Egészségügyi Világszervezet, a WHO adatai szerint a világ 91,5 millió esetéből 23,1 jutott az Egyesült Államokra (worldometers.info, 2021. január 13.). Mi több, az USA gazdasága sem kerülhette el a visszaesést. Mérvadó becslések szerint a termelés csökkenése tavaly 3,6 százalék volt, a munkanélküliségi ráta 7,4 százalékon tetőzött, és az állam adóssága meghaladta a nemzeti termék értékét. Nehéz elképzelni, hogy ennek semmiféle hatása ne lenne a növekedésre, hogy a közismert kiszorítási hatás a gazdasági teljesítményt ne lassítaná (Erdős, 2006).

A kellemetlen összefüggések azonban elvesznek az információs zajban, amit a közösségi média csak fölerősít. Utóbbiban megjelent a politika és a szakma szokatlan találkozása. Donald Trump elnöksége idején a kormányzat feladta a republikánusok hagyományos törekvéseinek jó részét, így a jogállamiság szorgalmazása mellett az „adóztass és költ” politikával való szembenállást is. Utóbbi a „ne adóztass, de költ” gyakorlata váltotta fel, amit némelyek azután *modern monetáris elméletként* népszerűsítették.

Az Európai Unióban a kormányzat sosem volt tétlen, sőt az állami tulajdonlás egyáltalán nem bizonyult átmeneti szükségintézkedésnek – különösen a bankszektorban (Voszka, 2020). A válságot megelőzően is kivételnek volt mondható a német, az észt, az ír és a román gyakorlat, ahol az ortodox megoldások jelentős növekedést és erősen javuló közpénzügyi mutatókat eredményeztek közép- és hosszú távon egyaránt. Jellemzőnek inkább a költségvetési és a pénzpolitika párhuzamos lazasága volt mondható. Tanulságos, hogy miközben az államadósság az euróövezetben 95,1 százalékra és az EU átlagában 79,1 százalékra nőtt, a munkanélküliségi ráta az

euróövezetben 8,4 százalék volt, az EU egészében pedig 7,6 százalék. Ez arra utal, hogy a költségvetési és jegybanki eszközökkel egy nem keynesi típusú válságot nem lehet kezelni.

Magyarország a járvány kezelésében némileg sajátos útra lépett. 2020. március végétől júniusig igen szigorú lezárásokra került sor, június közepétől a nyaralási szezonra jelentős enyhítés jött, majd október második hetétől megint új, egyre erőteljesebb megszorításokra kényszerült, a fertőzések és főképp a halálesetek rémítő ütemű növekedésére reagálva. A húzd meg-ereszd meg az előzetes adatok szerint 6,5 százalék körüli gazdasági visszaesést eredményezett 2020-ban. Az államháztartás uniós hiánymutatója 10 százalékhoz közelítő, a valós bevételeket és kiadásokat mutató, pénzforgalmi szemléletben összeállított mérleg 12 százalékos hiánnyal zárt (Bodnár, 2021; az uniós és a pénzforgalmi mérleg különbségéről, az itt nem tárgyalt strukturális összefüggésekről lásd Farkas, 2020).

Igaz, a munkanélküliségi ráta a KSH szerint csak 4,8 százalék volt, ez azonban bizonyára nem tartalmaz néhány súlyosbító elemet. Egyfelől, a nemzetgazdaság fontos ágazataiban, így az idegenforgalomban, a vendéglátásban, a szabadidős szolgáltatásban és az építőiparban igen elterjedt a korábban szinte ismeretlen rész-munkaidős foglalkoztatás. Másrészt számos önfoglalkoztatott személy inaktivitásba menekült. Harmadrészt, mivel az álláskeresői támogatás csak három hónapra jár, sokan kiesnek a nyilvántartásból, hisz hibernált gazdaságban esély sincs arra, hogy munkát kapjanak. Így aztán nem is keresnek; ekkor pedig nem tartják őket számon a regisztrált munkanélküliek táborában.

Azt gyakran hallhatjuk, hogy visszaesés idején elkerülhetetlen a költségvetési politika aktivizálása, és hogy az európai országok mellett az Egyesült Államok sem tartózkodott ettől. Sőt időről időre hallható az a vélekedés is, hogy a magyar kormány a válság mélységéhez képest „nem költ eleget”. Ez a fentiek alapján, az egyetlen naptári év alatt 67 százalékról 80 százalék fölé emelkedő adósságráta mellett (Varga, 2021) nem értelmezhető fölvetés. Az viszont nagyon is jogos meglátás (Karsai, 2020), hogy az államháztartási kiadások meglehetősen áttekinthetetlen módon, rögtönzött döntésekkel, vélhetőleg az érdekcsoportok nyomására és nem egy titkos, előre megfontolt mesterterv nyomvonalát követve születtek meg. Mindez a korábban már létrejött „magyar modell” működési módjába illeszkedett, annak sajátosságait föl is erősítette.

Ennek következtében szinte semmit sem mond az, hogy erre vagy arra összesen mennyit költöttek. A fő gond az, hogy a belső arányok tekintetében viszonylag kicsi az az összeg, amelyet a jó minőségű növekedésre és foglalkoztatásra, a szer-

kezet versenyképessé tételére fordítottak, és nagyon sok a pusztán presztízs- vagy nem piaci szempontok alapján történt pénzköltés, a hadi beszerzésektől a sportcélú támogatásokig. Ezeknél sem a megtérülés, sem a nemzetközi eredményesség nem mércéje a finanszírozásnak. Ekkor pedig hiába dől az országba az uniós pénzeső, ez csupán a ráfordítási oldalt növeli, az eredmény pedig vagy megszületik, vagy nem. Inkább nem.

A pénzügyi átláthatatlanság annak a szélesebb folyamatnak a része, amely az élet minden területén háttérbe szorítja a jogállamiságot, rendszerré teszi a kivételt, a végrehajtó hatalom ellenőrizhetetlen és ellentételezhetetlen központosítását eredményezte, többnyire a járványhoz semmi módon sem kötődő területeket is átfogva (Vörös, 2021).

Magyarország tehát nagyjából és egészében az európai uniós átlagnak megfelelő gazdasági teljesítményt nyújtott a válság időszakában. Kivétel ez alól az infláció és a forint árfolyama. Szemben az euróövezet 0,2 százalékaival a magyar inflációs ráta 3,3 százalék, a maginfláció 4,1 százalék volt, ami a kereslet erőteljes szűkülése mellett egyáltalán nem természetes. A költségvetést 320 forintos euró-árfolyamon állították össze, ezzel szemben a forint jegyzése az év fordulóján 360 körül ingadozott, ami euróban tíz százalékot is meghaladó vagyonszűkülésnek felel meg. Ezt nem lehet a szokásos győzelmi jelentések közé sorolni és nem erősíti az euró elutasító hivatalos nézet hitelét.

Ugyanakkor nehéz lenne megmondani, milyen irányt vesz a kibontakozás és milyen ütemű lehet. A Magyar Nemzeti Bank immár rendszeresen versenyképességi jelentéseket ad ki, emellett tanulmánykötetek sorában szorgalmazza ama lépéseket, amelyeket a nemzetközi pénzügyi szervezetekben strukturális reformok néven taglalnak. A jegybank honlapjáról letölthető 2020. novemberi jelentés 140 oldal terjedelemben ad útmutatást arról, milyen lépésekkel lehetne a magyar gazdaság helyzetén javítani. A bökkenő csak az, hogy a javaslatok túlnyomó része nem a jegybank hatáskörébe tartozik, hanem a törvényhozás és a kormányzat feladata és felelőssége. Nincs kizárva, hogy az illetékes helyeken is folyik műhelymunka, a nyilvánosság azonban erről nemigen értesülhet.

Az azonban jól látható, hogy ami 2010-ben még a kényszerhelyzetből adódó stílárís kisiklásnak, tapasztalatlanságnak vagy ügyetlenségnek tűnhetett, egy évtized múltán már normál működési módként írható le. Az egyet nem értőkkel szembeni „kökemény” fellépés, a leszámolás sok esetben az érveket helyettesíti, legyen szó a szomszéd országokról, a szövetségesekről, az európai közösségről vagy a nemzetközi pártcsaládról. A központosítási törekvés az oktatás és a kutatás különféle

szintjeitől a média egészen át a közigazgatásig, a történelmi emlékezetformálásig és a magánélet kérdéseinek alaptörvényi szabályozásáig terjed.

Talán nem véletlen, hogy a magyar és a nemzetközi politikatudományban a mai napig sem alakult ki egyetértés, hogy a magyar modellnek mi a pontos definíciója, bár számos monográfia és szakfolyóirati tanulmány próbálta megragadni annak lényegét. Érdekes és egyedülálló áttekintést ad e vitákról Szelényi Iván (2019) tanulmánykötete. Ebben a helyzetben sokan kifejezett vívmánynak tekintik a gyors és ellenőrizetlen döntések lehetőségét, holott ez ellentétes a korszerű vezetéstudomány és a szervezetszociológia bevettnek mondható meglátásaival. Amit legtöbbször csúf szókölcsönzéssel „unorthodox” megoldásoknak neveztek az elmúlt évtizedben, az többnyire *nem más, mint a központosított rendszerekből – köztük a két háború közötti Magyarországról – jól ismert önkény, véletlenszerűség, egybehangolatlanság*. Csak példaképpen: a Darányi-kormány (1936–1938) idejéből származó „racionalizálás”, amit a népnyelv hamarosan csak „racizásként” emlegetett, sosem eredményezte a közigazgatás vagy a gazdaság észszerűbbé tételét, bár nyilván ez volt a szándék. Csak az volt borítékolható, hogy a hozzáértőket teszik ki, a törtetőket nevezik ki s léptetik elő, és jó, ha a működés nem sérül meg végletesen. Legfőljebb többletköltségekkel lehet kevesebbet elérni.

Az intézmények és a közpolitika minősége lényegesen fontosabb a járvány utáni gazdaságpolitika és fejlődés szempontjából, mint a modern makroökonómia kedvelt változóinak kölcsönviszonya (ami szintén fontos). Amint regionális egybevetésben vizsgáljuk a magyar gazdaság teljesítményét (Györffy, 2021), egyértelművé válik: a 2013–2019 közötti teljesítményeket a kedvező külső körülmények, a szélsőségesen laza fiskális és monetáris politika, valamint a korábbi tartalékok fölélése együttesen magyarázza. Eltérően Magyarország több versenytársától, a tudásgazdaság, az innováció, a negyedik ipari forradalom, a jó kormányzás, általában a minőségi intézmények létrehozása és az ezeket támogató szakpolitikák kialakítása érdekében vajmi kevés történt.

Ezért veszélyes *optikai csalódás áldozatává válhat* a magyar társadalom. Mivel a lezárások feloldása után, az uniós pénzek beáramlása következtében rövid távon jelentős növekedés következhet be, eluralkodhat az a vélekedés, hogy sínen vagyunk. Miért is kellene változtatni? Ez a hamis vélekedés nyomban megbukik, amint a teljesítményt nem változatlan áron, nem forintban és fix árfolyamon vesszük számba, hanem euróban vagy dollárban. Hasonlóképpen, az a tény, hogy jelenleg van mozgástér külső források bevonására, nem mentesít annak mérlegelésétől, hogy ezeket a forrásokat mire is fordítsuk. Teljesen más ugyanaz az adósság, ha a teljesítmények

javítására, az oktatás és az infogazdaság elterjesztésére, kutatásra megy, mint ha munkahelyek és elmeszesedett intézmények védelmére, a klientúra kistafírozására fordítják ugyanazt.

Ha a jegybank és a pénzügyi tárca elemzéseit vesszük alapul, akár még bizakodhatunk is: a döntnökök tudják, mit kellene tenniük. Igaz, az elmúlt évtized arról szól: mindig van valami, ami fontosabb a szabályoknál, az elvont tudásnál, a korábban és elvileg meghirdetett céloknál. Idősebbek még emlékezhetnek arra a többször fölvetődött célra, hogy célszerű volna az államháztartási kiadásokat évente a GDP 1 százalékaival csökkenteni. Vagy a bürokráciát visszaszorítani, deregulálni. Igaz, ezek a törekvések legutóbb 2010–2011-ben voltak hivatalosnak tekinthetők. Azóta az 50 százalékos újraelosztási arány radikális lépések nélkül is az OECD-átlagnak megfelelő 40 százalékra csökkenhetett volna. A valóság azonban mást mutat, sem az újraelosztás, sem annak önkényessége nem csökkent. Amint azt régen mondogattuk, nem nélkülözve az iróniát: „a konkrét helyzet konkrét elemzése” rendre felülírta az említett fontos szempontokat. Márpedig ha ez így van és így is marad, a kifutó modell sajátosságainak felismerése nem nehéz. Létezik a közepes jövedelem csapdája – lásd Portugália, Olaszország, Argentína példáját. *De beleszni nem kötelező*. Még akkor sem, ha az effajta döntési rendszer mellett valószínűbb, hogy ez történik, mint az önkorrekcióna épülő, szabad gazdaság és társadalom modelljében.

Hivatkozások

- Bodnár, Z. (2021). Az utolsó nagy országrablás. *Hírklikk*, január 12.
- Csaba, L. (2018). *Válság, gazdaság, világ. Adalék Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéhez (1988–2018)*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest.
- Erdős, T. (2006). *Növekedési potenciál és gazdaságpolitika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Farkas, Z. (2020). A gazdaság jobban áll, mégsem védettebb a válsággal szemben, mint 2008-ban. *Hvg.hu*, december 20.
- Györfly, D. (2021). Felzárkózási pályák Kelet-Közép-Európában két válság között. *Közgazdasági Szemle*, 68(1), 47–75.
- Károly, G. (2021). Varga Mihály az Indexnek: A GDP 8 százalékát költöttük a védekezésre. Interjú, *Index.hu*, január 4.
- Karsai, G. (2020). W – avagy egy járvány okozta válság anatómiája. *Mozgó Világ*, december, 23–32.
- Szathmáry, E. (szerk.) (2020). *Klimaváltozás és Magyarország*. Felelős Értelmiség sorozat, 2. kötet, Osiris Kiadó, Budapest.
- Szelényi, I. (2019). *Tanulmányok az illiberális posztkommunista kapitalizmusról*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Voszka, É. (2020). Állami, vagy magántulajdon? (akadémiai székfoglaló), *Közgazdasági Szemle*, 67(12), 1193–1216.
- Vörös, I. (2021). Különleges jogrend katonákkal – mindörökké? Letölthető: http://ekint.org/lib/documents/1610007006-Publ_Voros_Imre_Kulonleges_jogrend_katonakkal.pdf

Csáki György,
egyetemi tanár

E-mail: gyorgy.csaki@gmail.com

HATÁROZOTTAN A BIZONYTALANBA¹

Hét évig dolgoztam az ország legjobb gazdaságkutató és előrejelző intézményében. Gyakran ironizáltunk azon, hogy inkább hús- vagy harmincéves előrejelzést készítsünk, mert az sokkal könnyebb, mint megmondani, hogy mi lesz jövőre. Most fordított a helyzet: technikailag lehetséges 2021-re előrejelzést adni, hiszen a 2020-ra vonatkozó – s decemberben már igen nagy biztonsággal megadható – előzetes adatok alapján, a keresleti és kínálati viszonyok elemzésére alapozva elkészíthető az egyéves prognózis. Sokkal nehezebb megmondani, milyen lesz a Covid-járvány utáni világ? Visszatérünk a normálishoz, vagy hozzá kell szoknunk valamiféle új normarendhez?

Nehezíti az elemzést és az előrejelzést, hogy ez a válság nem olyan, mint a korábbiak, így azok tanulságai nem nyújtanak biztos kiindulópontot. A 2007–2009-es válság már 2008 kora őszén tényként volt kezelhető.² Mivel a válság 2007 nyarán a jelzáloglevelek piacáról indult, könnyen előrejelezhetően haladt az azokat refinanszírozó befektetési bankok irányába, s tudható volt, hogy az azonnali következmény a likviditás kiszáradása lesz (Kodres, 2008). Ebből következően pedig 2009-ben bedőlnek azok az ágazatok, amelyek kizárólag hitel fejében értékesítik termékeiket. Amikor a Lehman-csőd 2008. szeptember 15-én kitört, már minden elemző tudta, hogy 2009-ben az építőipar, az építőipari gépgyártás és a járműgyártás (a személygépkocsiktól a kamionokon át a repülőgépekig) összeomlik, a globális bankrendszer megrendül, a fogyasztási hitelek eltűnnek a piacról, a munkanélküliség megugrik. Így a 2009-es visszaesés mértékének előrejelzése egy nem túl bonyolult matematikai feladatsor megoldására egyszerűsödött. A globális kibocsátás 2009-ben csaknem négy százalékkal csökkent, mégpedig úgy, hogy ennél nagyobb volt a visszaesés a fejlett országokban, míg a fejlődő és feltörekvő országokban némi növekedést regisztráltak. A II. világháború után 2009 volt az első olyan év, amikor zsugorodott a világkereskedelem, de már 2010-ben meghaladta a 2007. évit. A fejlett országok

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.29>

² A Nemzetközi Valutaalap és a Világbank közös negyedéves folyóirata, a *Finance & Development* 2008 szeptemberében kijelentő módon írta: „A jelenlegi a pénzpiacok évtizedek óta legsúlyosabb válsága – és még nincs vége.” (Kodres, 2008)

két év alatt tértek vissza korábbi növekedési pályájukra, míg a Kína és India vezető fejlődő és feltörekvő országok már 2010-ben a korábbi dinamikával növekedtek. A 2007–2009-es válságban beigazolódott, mennyire igaz *John Kenneth Galbraith* mondása: „*A válság egyetlen pozitív eleme, hogy viszonylag sokáig megmarad a kollektív emlékezetben.*”

A 2020-as válság azonban teljes egészében külső okra vezethető vissza. A Covid-19 vagy SARS-CoV-2 (vagy egyszerűen koronavírus-) járvány váratlanul tört ki és váratlan helyeken felbukkanva indult el az egész világot behálózó útjára. Függetlenül attól, hogy a vírus természetéről és terjedéséről, hosszú távú egészségügyi hatásairól ma sem tudunk minden lényegeset, a 2020-as gazdasági következmények már nagyjából számba vehetők – és erre alapozva megkockáztathatunk egy 2021-re vonatkozó általános előrejelzést. Mindenekelőtt szögezzük le: *a lezárások következtében egyszerre csökkent drámai mértékben a kereslet és a kínálat is; a helyreállítás módját, dinamikáját döntően befolyásolja, hogy milyen korlátozásokat kell tartósan fenntartani s milyen ütemben lehet azokat megszüntetni.*

Rövid távú perspektívák

A *Nemzetközi Valutaalap* 2020. őszi előrejelzése szerint (IMF, 2020) a globális kibocsátás abban az évben 4,4 százalékkal csökken, de 2021-ben 5,2 százalékkal „visszapattan”. Ezen belül a fejlett országokban 5,8 százalékos visszaesés várható az idén, amit 2021-ben mindössze 3,9 százalékos növekedés követ, s a kibocsátás várhatóan a 2018-as szintet sem éri el!³ A világkereskedelem 2020. évi visszaesése várhatóan közel azonos – 10 százalékos – lesz a 2009. évivel, amit 2021-ben jelentős, bár a 2020-as visszaesés mértékétől elmaradó bővülés követhet.

Ilyen körülmények között nem észszerű áremelkedést várni – sem a nyersanyagok és energiahordozók, sem a beruházási javak, sem pedig a fogyasztási cikkek piacán. Ebből és az újabb elsöprő pénzteremtési hullámból következően a kamatlábak rövid és középtávon aligha emelkednek. A 2021-re vonatkozó előrejelzés óvatosan (és korlátozottan) optimista: „2021-re a mély recesszióból való részleges kilábalás várható (IMF, 2020:8).” Az *OECD* 2020. decemberi előrejelzése (OECD 2020:13) 4,2 százalékos globális kibocsátás-csökkenést vár, ezen belül a tagországok átlagában 5,5, az eurózónában 7,5, az USA-ban 3,7 százalékos mínuszt prognosztizál. Az *OECD* a világkereskedelemnek az IMF-ével közel azonos, 10,3 százalékos mérséklődésére

³ A 2019-es növekedés 1,7 százalék volt.

számít. A munkanélküliség várhatóan nő, éppúgy, mint az államháztartási hiányok, azonban az infláció és a kamatok alacsonyak maradnak. A két nemzetközi szervezet Kínára vonatkozó előrejelzése csaknem teljesen azonos, 2020-ra az IMF 1,9, az OECD pedig 1,8 százalékos növekedést vár, majd 2021-re az IMF 8,2, míg az OECD 8,0 százalékos bővülést prognosztizál. Az OECD 2021-re vonatkozó fő üzenete szintén erősen emlékeztet a Valutaalapéra: „A globális fellendülés továbbra is részleges és egyenetlen.” (OECD, 2020:14)

A fundamentális elemzést a megszokottnál sokkal több bizonytalanság övezi. *Joseph Stiglitz* szerint ezek egyik fő forrása Kína. Míg 2008-ban központi szerepet játszott a globális fellendülésben (két számjegyű növekedési teljesítményével és hatalmas kereskedelmimérleg-többlettel), a járvány után Kína növekedési lehetőségei sokkal visszafogottabbak és a kereskedelmimérleg-többlet is kevesebb pozitívumot nyújthat a világgazdaságnak. A két legfontosabb kérdés azonban az, képes-e az EU és az USA olyan mértékű újjáépítési programot megvalósítani, amely alkalmas lehet a világgazdaság helyreállítására. Hasonlóan fontos kérdés, hogy képes (és hajlandó) lesz-e a fejlett világ megfelelő segítséget nyújtani a fejlődő országoknak (Stiglitz, 2021).

Különösen a lezárások miatt ellehetetlenülő szolgáltatók néznek sötét jövő elé. A szálloda- és vendéglátóipar, a közlekedés, a rendezvényszervezés, a kulturális szolgáltatások és a kereskedelem vállalatainak jelentős része hatósági tilalom miatt volt kénytelen felfüggeszteni tevékenységét. Két kérdés ma még megválaszolhatatlan: meddig tartanak, milyen mértékűek lesznek a lezárások? Továbbá, az érintett vállalkozások mekkora hányada képes túlélni a bevételkiesést? Azt is nehéz megjósolni, mikorra áll vissza a fizetőképes kereslet a korábbi szintre, a növekvő munkanélküliség, a kieső jövedelmek következtében a fogyasztás mely részét tekintik halaszthatónak vagy elhagyandónak a háztartások? Hasonlóképpen nehezen becsülhetők a negatív multiplikátor-hatások: a közlekedés, a szállítás visszaesése nyilvánvalóan csökkenti a járművek iránti keresletet, de annak mértéke nem könnyen becsülhető meg. Viszont tartósan felértékelődik a távmunka s annak megszervezési képessége, ami komoly foglalkoztatási hatásokkal járhat, emellett csökkentheti az irodai kapacitások iránti igényeket, végső soron az építőipari kereslet.

Mint minden válság, a mostani is felerősíthet már létező tendenciákat, jelenségeket, egyes országok számára súlyosabb következményekkel jár, más országok kisebb nehézségek árán képesek leküzdeni. Ezeket a hatásokat csak utólag elemezhetjük. Itt és most néhány olyan jelenségre kívánok rámutatni, amelyek meghatározóak lehetnek a világgazdaság jövője szempontjából.

A Covid-válság mint globális probléma

Az 1980–1990-es évek egyik fő narratíváját a *globális problémák* témaköre jelentette. A környezet védelme, a nyersanyag- és energiahatékonyság, a globalizáció szélesedése és elmélyülése sokakat indított arra, hogy a kezelésükre alkalmas *globális kormányzás* megteremtését szorgalmazzák. *Soros György* megfogalmazásában: „Úgy globális a gazdaságunk, hogy nem áll mögötte globális társadalom. Márpedig ez a helyzet tarthatatlan.” (Soros, 1999:29) *Joseph Stiglitz* szerint: „A globalizációt nem fordíthatjuk vissza; tovább kell folytatódnia. A kérdés az, mit tegyünk a működése érdekében. A működése érdekében pedig globális közintézményekre van szükség, hogy segítsenek a szabályok felállításában.” (Stiglitz, 2003:230.) Náluk jóval szkeptikusabb *Dani Rodrik*, aki a világgazdaság politikai „trilemmáját” az alábbiakban ragadja meg: „Hogyan kezeljük tehát azokat az ellenmondásokat, amelyek a nemzeti keretek között működő demokráciák és a globális piacok között húzódnak? Három lehetőség kínálkozik: *Korlátozhatjuk a nemzeti keretek között működő demokráciát*, annak érdekében, hogy minimalizáljuk a tranzakciós költségeket, és figyelmen kívül hagyjuk azokat a gazdasági és társadalmi zavarokat, amelyeket a globális piacok időről időre előidéznek. Vagy *korlátozhatjuk a globalizációt*, lehetővé téve ennek révén a belföldi demokratikus legitimitás fejlődését. Vagy *globalizálhatjuk a demokráciát*, amivel korlátozzuk a nemzeti függetlenséget.” (Rodrik, 2014:254 – kiemelések az eredetiben.) A trilemma három eleme nem érvényesülhet egyszerre, bármely két eleme csak a harmadik rovására lehet működőképes. Ebből következően a globális kormányzásnak is csak egy „könnyített” formája lehet realitás, hiszen „a világ túlságosan sokszínű; nem lehet egyetlen politikai közösségbe tömöríteni” (uo.: 287). *Rodrik* szerint a lehető legnagyobb többség által elfogadott és betartott normákra, szabályokra van szükség. „A nemzetközi gazdasági megállapodásoknak az a feladatuk, hogy kialakítsák a közlekedési szabályokat és útvonalakat a nemzetközi intézmények közötti érintkezések számára.” (uo.: 305.)

A Covid-járvány kiválóan illusztrálja, milyen átfogó és mély nemzetközi együttműködésre lenne szükség. Ez a járvány joggal nevezhető *globális közegészségügyi válságnak* (Falus, 2021), amely nyilvánvalóan csak globális összefogással tartható kordában. Ez pedig csak akkor valósítható meg, ha a szereplők kellő felelősséggel kezelik a járványt és a járványra vonatkozó információkat is. Működnie kell a korai veszélyjelző rendszernek, hogy minden ország időben léphessen. Ehhez olyan nemzetközi szervezet szükségeltetik, amely képes szakmailag uralni a járványt, megfelelő bizalmat élvez, képes működtetni az együttműködés szakmai fórumait és szakmai ajánlásait a tagországok készek követni. Ha a WHO a járvány elején netán hibákat követett el, a működését meg kell reformálni, de további gyengítése nem segítheti a járványellenes tevékenységet.

„*Globális kormányzás*”, valamiféle méltányos nemzetközi együttműködés elengedhetetlen az oltások, gyógyszerek nemzetközi elosztásánál is. Ha a magas jövedelmű országok viszonylag gyorsan elegendő oltóanyaghoz jutnak, de az alacsonyabb jövedelmű fejlődő országok nem, akkor a járványt – éppen annak globális jellege miatt – nem lehet leküzdeni. (Egy hatékonyan működő és nemzetközi közbizalmat élvező WHO – megfelelő anyagi források birtokában – erre alkalmas is lehet.) „*Egészen biztosan jobban járnak azok, akik az egészségügyi, gazdasági és szociális problémák megsokszorozódásakor az együttműködést választják.*” (James, 2021)

Az állam szerepe

A járvány leküzdésére irányuló globális együttműködés értelemszerűen csak államközi együttműködés lehet. De a járvány országonként nagyon eltérő és különböző hatékonyságú kezelése ráirányítja a figyelmet az állam, a közigazgatás működésének jelentőségére. A *jó kormányzás* a sikeres válságkezelés alapja. Nemzetközi összehasonlításban egyáltalán nem a leggazdagabb és legfejlettebb egészségügyi rendszerek teljesítettek a legjobban: az egymillió lakosra jutó halálozások számát tekintve Szenegál, Srí Lanka és Vietnám például különösen sikeresen kezelték a járványt – elsősorban az időben meghozott hatékony kormányzati döntéseknek köszönhetően. (Woods, 2020)

Nem egyszerűen az államnak, hanem a teljes közigazgatási rendszernek kell szembeállnia a járvánnyal, a helyi szervezeteket is beleértve. A területi egyenlőtlenségek és a szubszidiaritás hiánya megnehezítik a válság kezelését, fokozzák a társadalmi egyenlőtlenségeket. A közoktatás területi egyenlőtlenségei a tanulók

jelentős körét a társadalom perifériájára szoríthatják. „A járvány megmutatta, hogy a piac 'láthatatlan keze' nem képes a közjavak biztosítására, s egymagában képtelen a közérdek védelmére. Az állam látható kezének kell hozzájárulnia ehhez, hatékony intézmények működésével és a jó kormányzással.” (Palacio, 2020)

Rövidülő globális értékláncok?

A transznacionális társaságok értékláncuk egyes elemeit számos ország között osztják meg, egyre több elemét szervezik ki külső, gyakran külföldi partnerekhez. „A globális értékláncok rendkívül eltérőek lehetnek iparágak, vállalatok, termelési tevékenységek és szolgáltatások szerint. Az értéklánc egyes részei a hagyományos futószalag-szervezést követik, amely szerint a termelés/szolgáltatás egymást követő elemek meghatározott sorrendjén halad végig, míg más értékláncok magukban foglalják a részegységek (végső) összeszerelését/összeállítását egy terméké/szolgáltatásá.” (OECD, 2013:14.)

A járvány legkorábbi szakaszában, 2020 első két hónapjában hirtelen megszakadtak a globális értékláncok, az általános lezárási hullám megakadályozta a ki- és behajózásokat. A – főként kínai – beszállítások kiesése ideiglenesen működésképtelenné tette a fejlett világ feldolgozóiparának jelentős részét. Ez a jelenség elgondolkodtatta a kiterjedt globális értékláncot működtető transznacionális cégek menedzsmentjét, a politikusokat – de a közvéleményt is. A járvány korai szakaszában – nem függetlenül a járvány kitörése és kezdeti terjedése körüli bizonytalanságoztól, a járvány kezelését és a járvánnyal kapcsolatos információszolgáltatás kínai gyakorlatát ért bírálatoktól – élesen merült föl a *globális értékláncok lerövidítésének igénye*. Az elképzelés a protekcionizmusra hajló politikusok körében is gyorsan népszerű lett, a lelkesedés azonban kevéssé terjedt át a vállalatvezetőkre. A kérdés ugyanis az, mennyivel tenné drágábbá a feldolgozóipari termékeket az értéklánc lerövidítése? A nagyobb beszállítási biztonság és a magasabb alkatrészárak közötti átváltás mértéke ugyanis a profit csökkenésével mérhető, ezért a biztonság választása csak korlátozott mértékben várható. Az egyes vállalati döntések természetesen eltérőek lesznek, a *globális értékláncok általános lerövidítése azonban kevéssé valószínű*.

Az egészségügyi rendszer hatékonyságának felértékelődése

Nyilvánvalóan szoros összefüggés van az országok közegészségügyi ellátásának színvonala és a járványkezelés sikeressége között. Az ellátások színvonalának mérése és összehasonlítása összetett kérdés. Első megközelítésként használhatjuk az egészségügyi kiadások egy főre jutó összegét és a GDP-ből való részesedését az OECD 2019. évi adatai alapján. Vegyünk szemügyre három országot, amelyekben a járványkezelés eredményesnek tekinthető:⁴ Németországban a megbetegedettek 1,94, Finnországban 1,52, Dániában 0,8 százaléka hunyt el. Ugyanezen országokban a GDP 11,7, 9,1 és 10 százalékát fordították egészségügyi kiadásokra⁵ – ezen belül Németországban 9,9, Finnországban 7, Dániában pedig 8,4 százalék volt az egészségügyi közkiadások GDP-hez viszonyított aránya. Magyarországon a GDP 6,4 százalékát teszik ki az egészségügyi kiadások, az ágazatra fordított közkiadások GDP-hez viszonyított aránya pedig csupán 4,4 százalék – ugyanakkor a koronavírusban megbetegedettek halálozási rátája 3,1 százalék. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az egy főre jutó egészségügyi kiadások összege (folyó áron, 2019-ben) Németországban 6646, Finnországban 4578, Dániában 5568 USA dollár volt – Magyarországon pedig 2222 USA dollár.⁶

Egy esetleges újabb súlyos világvjárvány kezelésére való felkészülés jegyében valószínűleg mindenhol növelik az egészségügyi kiadásokat, azon belül a közkiadásokat. Minél kisebbek ezek a ráfordítások, minél jobban elmaradnak az átlagostól, annál nagyobb kiadásnövelés valószínűsíthető (vagy csak remélhető?), hiszen a járványok kezelésére való megfelelő képesség kialakítása és fenntartása par excellence közfeladat.

Gazdasági és közegészségügyi válságkezelés Magyarországon

A járvány kitörésekor a magyar kormány nem késlekedett túl sokat, március közepén a szigorú lezárás közegészségügyi szempontból hatásos volt. Az első hullám a vártnál – és a nemzetközi átlagnál – kevesebb áldozatot követelt. A kormány azonban elmulasztotta a felkészülést a második hullámra: a 300 milliárd forintért beszerzett 17 ezer lélegeztetőgép a felelőtlen pazarlás minősített esetét jelenti, hiszen

⁴ A Johns Hopkins University Coronavirus Research Center adatai alapján. <https://data.oecd.org/healthres/health-spending.htm> Letöltés ideje: 2021. január 4.

⁵ AZ OECD 34 tagországának átlaga 8,8 százalék.

⁶ Az OECD-országok átlaga fejenként 4424 dollár.

töredékének a használatához sincs elég személyzet!⁷ Csakhogy a lezárás komoly gazdasági visszaesést eredményezett, s ettől a kormány megriadt, így a második hullámra késve és nem kellő határozottsággal reagált. Emiatt a járványnak 2021 elején már több mint tízezer halálos áldozata volt.

Mivel a válság globális, a lezárások mindenütt egyidejűleg korlátozták a keresletet és a kínálatot, egy kis vagy közepes, nyitott szerkezetű gazdaság teljesítménye csak különleges esetben térhet el jelentősen a partnerei átlagától. Mivel Németországban már áprilisban–májusban hatszázalékos kibocsátáscsökkenést prognosztizáltak, észszerűtlen volt ennél kisebb magyar visszaesést várni.⁸ A Nemzetközi Valutaalap tavaly áprilisi előrejelzése⁹ – nehezen érthetően – Németországban 6, Magyarországon 3,1 százalékos visszaesést jelzett; az még érthető volt, hogy a magyar pénzügyminiszter ugyanakkor (minden hivatkozás és alaposabb elemzés nélkül) 3 százalékos visszaesést valószínűsített – de hogy a Magyar Nemzeti Bank milyen alapon várt visszaesés helyett növekedést még augusztusban is?

A 2021. január elején a Pénzügyminisztérium által 2020-ra valószínűsített 6,4 százalékos kibocsátáscsökkenés alig 1 százalékponttal haladja meg a német gazdaság visszaesését. Ez a makrogazdasági teljesítmény, ismételten hangsúlyozzuk, szükségszerűen az ország külső gazdasági környezetének teljesítményéhez igazodik. Ebből a szempontból különösen jellemző és tanulságos a svéd példa: a nyájimmunitásban és a lakosság fegyelmezettségében bízó országban érdemi lezárások nélkül 2021. január 4-én 8727 elhalálozást tartottak nyilván, ami egymillió lakosra 855 elhunytat jelent. Mindehhez az OECD 2020. decemberi előrejelzése szerint 3,22 százalékos gazdasági visszaesés társul. Dániában 227 halott jut egymillió lakosra, Finnországban 100 (!) – miközben a várható visszaesés 3,88, illetve 3,97 százalék. Finnországgal szemben 7637-tel, Dániával szemben 6252-vel több halálos áldozatért 0,66, illetve 0,75 százalék többletkibocsátás nem tűnik észszerű áldozatnak!¹⁰

⁷ Azzal – megbízható nyilvános információ hiányában! – nem foglalkozunk, hogy valójában hány lélegeztetőgép érkezett meg, abból hány a megfelelő és hányat használnak.

⁸ Jelen sorok szerzője egy interjúban 2020. május 19-én 7 százalékos kibocsátáscsökkenést valószínűsített, mondván, ha Németországban 6 százalékos lesz a visszaesés, akkor Magyarországon 7–9 százalék várható, tehát 7 százalék a legoptimistább becslés. KlikkTv, 2020. május 19. https://hirklikk.hu/klikktv/a-nyugdijak-legalabb-ket-evig-nem-fognak-emelkedni/114?fb_comment_id=2956199414465942_2960588810693669

⁹ <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020>

¹⁰ A fenti számításban az egymillió lakosra jutó finn és dán elhunytak és a svéd lakosság szorzatát vontuk le a svédországi halottak számából.

Magyarországon igen nagy az egymillió lakosra jutó elhunytak száma – de nem jobb az átlagosnál a gazdasági helyzet sem. Osztom azt a véleményt, mely szerint a magyar kormány

„1. Más országokhoz képest lassan és határozatlanul lépett; 2. nem költött elég pénzt a munkahelyek megőrzésére, illetve a szociális válság kezelésére; 3. túl sok pénzt fordított olyan lépésekre, amelyek rossz célzottságuk miatt nem mérsékeltek elég hatékonyan a gazdasági visszaesést.” (Prinz, 2020) Az őszi lezárás késedelme és nem elégséges mértéke egyértelműen tükröződik az elhunytak nagy számában.

A 2020. évi visszaesés mértékét alapvetően a külső feltételek romlása határozta meg, 2021 perspektíváit azonban az elveszített munkahelyek és a szociális válság kezeletlenségéből adódó kereslethiány, a lezárások sújtotta ágazatok bizonytalanságai, a gazdasági szempontból értelmetlen, pazarló közkiadások okozta költségvetési korlátok is beárnyékolják.

Visszapattanásra semmi remény: az idei első negyedév már nyilvánvalóan menthetetlen, s nincs ok arra, hogy kiugróan kedvező második negyedévet reméljünk. A második félévben esetleg kibontakozó fellendülés éves szinten semmiképpen sem eredményezhet dinamikus növekedést. Ebből adódik, hogy 2022 végén lesz ott a magyar gazdaság, ahol 2019 végén: két egymást követő évben kell tehát a korábitól elmaradó GDP-vel, s abból eredően kisebb adóbevétellel számolni.

Az Európai Unióval szüntelenül hadakozó, a mai EU-t az egykori Szovjetunióhoz hasonlító magyar kormány csak abban bízhat, hogy az unió 750 milliárd eurós helyreállítási eszköze (Next Generation EU recovery instrument) pótolja az általa eltékozolt forrásokat. A makrogazdasági pálya tehát jól valószínűsíthető, de sok a bizonytalanság a lezárások sújtotta ágazatok újraindulási lehetőségei, a romló szociális helyzet kezelésének módozatai tekintetében. Nagy kérdés az is, vajon a veszélyhelyzet adta lehetőségek révén a végletekig centralizált egészségügyi ellátórendszer mennyire marad működőképes rövid és középtávon?

Aki ilyen bonyolult, minden korábitól eltérő válság idején előrejelzést ad a világgazdaság jövőjéről, nem sértődhet meg, ha *John Kenneth Galbraith* aforizmáját olvassák a fejére: „*A gazdasági előrejelzés egyetlen funkciója, hogy tiszteletre méltóvá tegye az asztrológiát.*”

Hivatkozások

- Falus, A. (2021). Világunk a Covid-19 után – az egészség ügye. *Népszava*, január 2.
- IMF (2020). *World Economic Outlook. A Long and Difficult Ascent*. Október.
<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-october-2020>
- James, H. (2021). The Pandemic's Big Sort. *Project Syndicate*, január 4.
<https://www.project-syndicate.org/commentary/pandemic-big-sort-for-political-systems-by-harold-james-2021-01>
- Kodres, L. (2008). A Crisis of Confidence . . . and a Lot More. *Finance & Development*, 45(2).
<https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2008/06/kodres.htm>
- OECD (2013). *Interconnected Economies: Benefiting from Global Value Chains*. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/9789264189560-en>.
<https://www.oecd.org/sti/ind/interconnected-economies-GVCs-synthesis.pdf>
- OECD (2020). *Economic Outlook 108*. December.
https://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/economics/oecd-economic-outlook/volume-2020/issue-2_39a88ab1-en#page3
- Palacio, A. (2020). COVID and the Comeback State. *Project Syndicate*, december 29. <https://www.project-syndicate.org/commentary/covid19-pandemic-transforms-role-of-the-state-by-ana-palacio-2020-12?utm>
- Prinz, D. (2020). Csapdahelyzetben. *HVG*, 53. szám, december 31., 50–51. o.
- Soros, Gy. (1999). *A globális kapitalizmus válsága. Veszélyben a nyílt társadalom*. Scolar Kiadó, Budapest.
- Stiglitz, J. E. (2003). *A globalizáció és visszásságai*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Stiglitz, J. E. (2021). A Global Recovery's Leading Variable. *Project Syndicate*, Január 4.
<https://www.project-syndicate.org/onpoint/covid19-recovery-depends-on-fiscal-stimulus-sdr-and-debt-restructuring-by-joseph-e-stiglitz-2021-01?barrier=accesspay>
- WEO (2020). IMF World Economic Outlook Database, October 2020 Edition.
<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2020/October>
- Woods, N. (2020). The Brutal Governance Lessons of 2020. *Project Syndicate*, december 29.
<https://www.project-syndicate.org/commentary/governance-lessons-from-covid19-explaining-us-uk-failure-by-ngaire-woods-2020-12?utm>

Győrffy Dóra,
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi
Karának és a Budapesti Corvinus Egyetem Összehasonlító és Intézményi
Gazdaságtan Tanszékének egyetemi tanára

E-mail: gyorffy.dora@btk.ppke.hu

JÁRVÁNY UTÁN – ÚTELÁGAZÁS¹

2020 után könnyű hajlani a pesszimizmusra, és a körkérdésben felmerülő problémák – gazdasági recesszió, munkanélküliség, klímaváltozás, a munkahe-lyek automatizálása, növekvő egyenlőtlenség és eladósodás – bőven adnak indokot az aggodalomra. Mindezen túl a járvánnyal és az azt követő világgal kapcsolatos bizonytalanság továbbra is hatalmas. Bizonytalan időszakokban pedig sokan hajlamosak a legrosszabbat várni – akkor legalább biztosan nem éri őket csapódás. A védekező jellegű pesszimizmus azonban béníthatja a cselekvést, és ezzel önmagát teljesíti be. Ennek ellenpontja nem a megalapozatlan optimizmus, amely nem hajlandó szembenézni a valós nehézségekkel, hanem a reális helyzetértékelés. A jövő ebben a kontextusban nem determinált, hanem cselekedeteink formálják (Shackle, 1972:3). A következőkben először a jövő bizonytalanságának tényezőiről írok, majd a most is látható lehetőségekről és lehetséges stratégiákról. Zárásként a magyar helyzet értékelése következik.

A bizonytalanság forrásai

Számos forrása van 2021 elején a bizonytalanságnak. Tavaly a koronavírus-járvány a világot sokkszerűen érte, igaz, akkor még azt is kevesen gondolták volna, hogy Washingtonban az elnök által feltüzelt szélsőjobboldali lázadók elfoglalják a Capitoliumot. Ez a típusú alapvető bizonytalanság mindig jelen van, Keynes (1937:123–124) megfogalmazásában: nem tudjuk, mikor lesz a következő európai háború, mikor üt be a következő nagy találmány, vagy mennyi lesz húsz év múlva a réz ára, esetleg a kamatláb. Ilyen típusú problémák elemzésére a közgazdaságtan alkalmatlan (Lucas, 1981:224). A következőkben csak azokra a típusú bizonytalanságokra igyekszem koncentrálni, amelyeket ma látni lehet, és a bekövetkezésükhöz

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.39>

valamilyen valószínűség rendelhető. Azaz inkább kockázatnak, mint bizonytalanságnak tekinthetők a knighti terminológiában (Knight, 1921/1964:19–20).

A gazdasági kilátások szempontjából két tényező a meghatározó: milyen gyorsan sikerül megszüntetni a járványt, és mekkora a gazdaságban bekövetkező szerkezeti kár (McKinsey, 2020).

A járvány leküzdésének elsődleges kérdése, hogy milyen gyorsan sikerül beoltani a lakosságot – lesz-e elég oltóanyag, és sikerül-e elég gyorsan legalább a lakosság hatvan százalékának beadni. Míg Európában a vakcinák beszerzését uniós szinten kezelik, a második kérdés annak függvénye, hogyan szervezik meg az oltás logisztikáját és mennyire fogadja el az oltást a lakosság. Már 2021 elején jól látható, hogy ezekben a kérdésekben jelentős különbségek vannak az egyes országok között. Az oltásba vetett bizalom súlyosan különbözik mind országonként, mind az oltás típusától függően (Lazarus et al., 2020; Bozsik, 2020). Az oltással kapcsolatos bizalom meghatározó tényezői a World Health Organization (WHO) szerint a szakértelem, az objektív információk elérhetősége, a méltányosság az eltérő vélemények kezelésében, a kiszámíthatóság, az őszinteség, az empátia és az elkötelezettség a közjó mellett (WHO, 2017:25). Azokban az országokban, ahol a lassú oltásadminisztráció miatt elhúzódik a járvány, a gazdasági válságból való kilábalás is hosszabb időt vehet igénybe. Mindenesetre már itt elválik egymástól számos ország sorsa.

A második bizonytalanság abban áll, mennyire tartósak a károk a gazdaságban. Ezek nagyban függenek attól, hogy a járvány okozta gazdasági válság kezelésére milyen intézkedéseket hoztak a kormányzatok. Alapvetően három stratégiát lehetett megfigyelni, de az, hogy hosszabb távon melyik bizonyul sikeresnek, csupán a válság után fog kiderülni.

Az első modell, amelyet leglátványosabban Németország követett, a létező munkahelyek megőrzése a Kurzarbeit-program keretében. Ennek során a lezárások miatt kieső munkaidőre eső bér 60 százalékát az állam kifizeti (IMF, 2020a). Ennek a stratégiának az előnye, hogy az üzleti kapcsolatok nem esnek szét, és a járvány után a vállalatok azonnal újraindulhatnak – ám elhúzódó válság és átalakuló gazdaság esetén ezek a támogatások fékezhetik a megújulást és egyébként is rendkívül költségesek.

A második modell a lakosság közvetlen támogatását jelenti, amit az Egyesült Államokban láthattunk, ahol 2020 tavaszán és előreláthatólag 2021 első felében 1200, illetve várhatóan 600 dollár juttatásban részesülnek azok, akiknek a jövedelme 2019-ben az adóbevallásuk alapján évi 75 000 dollár alatt volt. Ez a program nem a munkahelyeket, hanem közvetlenül az embereket támogatja. Így nem gátolja az

átalakulást, viszont a bértámogatásokhoz hasonlóan rendkívül költséges, és növeli az adósságot.

A harmadik modellt többek között Magyarországon láthattuk, ahol elsősorban hitelezésre és a beruházás támogatásra épült a válságkezelés, míg a leginkább rászorultak csekély segítséget kaptak, ami különösen azokat sújtotta, akik elvesztették munkájukat. Ez a modell is költséges, és multiplikátor-hatása is kisebb, mint a rászorulóknak támogatásának, így a gazdasági ciklus simítása is kevésbé valósul meg. Eközben a munkájukat elvesztők komoly emberi tragédiát élnek át, és az üzleti kapcsolatok szétesése miatt a válságból való kilábalás is lassabb lehet. A gazdasági szerkezet átalakulása szempontjából a program akkor működik, ha valóban a jövő szempontjából lényeges infrastrukturális fejlesztések valósulnak meg és a jövő iparágaiba történnek a befektetések.

A helyzet sajátossága, hogy a világgazdaság összekapcsoltsága miatt a különféle stratégiák kimenete nem teljesen független egymástól – például a nagy adósság felvállalása egyes országokban a globális kereslet növelésén keresztül más országokat is kihúzhat a bajból.

A valódi kérdés hosszabb távon mégsem a válság során követett politika lesz, hanem az, hogy a járvány utáni új helyzethez hogyan képes alkalmazkodni a gazdaság. A járvány miatti lezárások hatalmas lökést adtak a digitalizációnak és a technológiai fejlődésnek, és számos változás várhatóan hosszabb távon is velünk marad. Ide tartozik a távmunka elterjedése, a digitális vásárlások növekedése, a személyes találkozások ritkulása és az üzleti célú utazások csökkenése egyaránt (McKinsey, 2021).

Két lehetséges jövő

Az Európai Unióban az új hétéves költségvetés és a Next Generation EU forrásai komoly lehetőségeket kínálnak az egyes tagországoknak. A két forrás összege 2021 és 2027 között 1824,3 milliárd euró, amelynek 50 százaléka az európai gazdaság modernizációját szolgálja, 30 százalék pedig a klímaváltozás elleni küzdelmet (European Commission 2020:1). Míg a költségvetés a szokásos forrásokra támaszkodik, a koronavírus-járvány hatásainak elhárítására szolgáló alapot közösségi hitelfelvétellel finanszírozza az Európai Bizottság, amelyet később – részben – új, saját forrásból fizetnek vissza. Az EU adósságkibocsátása elsősorban a gyengébb besorolású országok – például Olaszország – számára jelenthet később problémát, amely abban az esetben kiszorulhat a pénzügyi piacokról, amint a kamatok emelked-

nek (Christie, 2020). Az EU adóssága alacsony kockázatú, mivel a legmegbízhatóbb adósok állnak mögötte, mint például Németország. A kockázat ebben az esetben nem magában az adósságban rejlik, hanem abban, hogy hogyan költik el ezeket a forrásokat.

Alapvetően két lehetőség közül választanak majd az országok.

Az első lehetőség az, hogy a forrásokat hatékonyan felhasználva megerősödik az innováció és a tudásgazdaság. Európának minden hosszú távú szempont szerint ebbe az irányba kell elmozdulnia – ezt teszik szükségessé a geopolitikai megfontolások, a 4. ipari forradalom és a klímaváltozás egyaránt. A geopolitikában Trump elnöksége rámutatott arra, hogy nem lehet többé magától értetődőnek tekinteni a transzatlanti szövetséget, amely hetven éven át biztosította a békés fejlődés lehetőségét. Az egyre erősebb pozíciót kiépítő autoriter hatalmakkal – különösen Kínával – való együttműködésnek jelentős gazdasági, biztonsági és emberi jogi kockázatai vannak. Európának így növelni kell szuverenitását, és ennek alapja a technológiai fejlődés (Breton, 2020). Szintén a technológiai fejlődést teszi szükségessé a 4. ipari forradalom, amit a digitalizáció, a robotizáció, az automatizáció, a mesterséges intelligencia, a 3D nyomtatás és az egyéb vívmányok jellemeznek. Ebben a környezetben mind a vállalkozásoknak, mind a munkavállalóknak fel kell készülniük ezeknek a technológiáknak a befogadására és alkalmazására annak érdekében, hogy a globális versenyben helytálljanak (Szerb et al., 2020).

Végül, a koronavírus-járvány megkerülhetetlenné tette az EU környezetvédelmi politikájában már korábban megfogalmazott célt, amely szerint el kell választani a növekedést a nyersanyag-felhasználástól. Ez a cél szintén csupán jelentős innovációk révén érhető el. Amennyiben az új forrásokat sikeresen fordítják a tudásgazdaság és az innováció megerősítésére, akkor a 2020-as évtized a megújulás időszakává lehet. A három sorsdöntő probléma sikeres kezelése pedig a társadalmi béke megteremtéséhez is hozzájárulhat.

A másik lehetőség az, hogy az új forrásokat nem a fenti célokra megfelelően költik el, hanem pazarló és korrump módon presztízsbetűzésokra fordítják, a kiválasztott érdekcsoportok finanszírozására és megerősítésére használják fel. A technológiai fejleményekből következő céloktól eltérő és nem hatékony felhasználás hatalmas veszélyeket hordoz magában – politikailag, gazdaságilag és társadalmilag. Ha az EU-ban ez a típusú elosztás dominánssá válik, az súlyos geopolitikai kockázatot is jelent, hiszen a kontinens a nem feltétlenül baráti hatalmak technológiáinak kiszolgáltatottjává válhat. Emellett a pazarló felhasználás és stagnáló gazdaság mellett az adósságteher is súlyosabbnak bizonyulhat, mint a pénzek hatékony elköltése

esetén. A 4. ipari forradalom kibontakozásával egyre növekszik a szakadék azok között, akik képesek az új technológiákat alkalmazni és azok között, akik nem. A digitalizációban való lemaradás gazdasági stagnáláshoz, jelentős elvándorláshoz, egyenlőtlenségekhez és a társadalmi feszültségek növekedéséhez vezet. A pénzek miatt esetleges megnövekvő korrupció az egész kontinens súlyos biztonsági kockázata. A jogállamisági feltételrendszer ennek kivédését szolgálja, ám az még a jövő kérdése, hogy mennyire bizonyul majd sikeresnek.

Útelágazás Magyarországon

A koronavírus-járvány előtt a magyar gazdaság viszonylag dinamikusan bővült, ami elsősorban a rövid távú növekedés számára kedvező pénzügyi feltételeknek (bőséges EU-transzfereknek, illetve a nemzeti valuta leértékelése lehetőségének) köszönhető – bár a régióban nem tartozott az éllovasok közé. A növekedés szerkezete azonban súlyos kérdéseket vet fel. A járvány okozta gazdasági válságtól függetlenül is felrémlik a közepes jövedelem csapdája; a sokáig stagnáló termelékenység és az európai összehasonlításban alacsony bérek egymást erősítették (Győrffy, 2021). Az alacsony képzettséget igénylő tevékenységek erőltetése ugyanis a közepes jövedelem csapdájának sajátossága. A magyar gazdaságban ebbe az irányba húz a kis- és középvállalati szektor alacsony innovációs teljesítménye is, amely a régióban is a gyengébbek közé tartozik (Szerb et al., 2020; Makó et al., 2021).

A következő években az elmúlt évtizedhez hasonlóan ismét jelentős uniós transferek várhatók – amennyiben azok a jogállamisági szűrőn nem akad fenn. Weinhart (2020) számításai szerint a következő hét évben 61,5 milliárd euró forrás érkezhethet, ami a 2019-es GDP 43 százaléka. Ez a forrás megteremti a lehetőséget arra, hogy Magyarország jelentős modernizációt hajtson végre. Amennyiben ezt az esélyt elmulasztja, és a pénzeket elpazarolja, annak történelmi léptékben is katasztrofális következményei lesznek. A bizonytalanság korszakában ebben viszonylag bizonyosak lehetünk.

Hivatkozások

- Bozsik, D. (2020). A magyarok nem kérnek a koronavírus elleni védőoltásból, *Euronews*, november 17. <https://hu.euronews.com/2020/11/17/a-magyarok-nem-kernek-a-koronavirus-elleni-vedooltasbol>.
- Breton, T. (2020). *Europe: The Keys to Sovereignty*. European Commission Press Release. https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2019-2024/breton/announcements/europe-keys-sovereignty_en.
- Christie, R. (2020). Thinking big: debt management considerations for the EU's pandemic borrowing plan. *Bruegel Blog*, december 9. <https://www.bruegel.org/2020/12/thinking-big-debt-management-considerations-for-the-eus-pandemic-borrowing-plan/>
- European Commission (2020). *EU's next long-term budget and Next GenerationEU: Key facts and figures*. Publications Office of the European Union. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/about_the_european_commission/eu_budget/mff_factsheet_agreement_en_web_20.11.pdf. Letöltés ideje: 2021. január 11.
- Györfly, D. (2021). Felzárkózási pályák Kelet-Közép-Európában két válság között. *Közgazdasági Szemle*, 68(1): 47–75.
- IMF (2020a). *Kurzarbeit: Germany's Short-Time Work Benefit*. IMF Country Focus. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/06/11/na061120-kurzarbeit-germanys-short-time-work-benefit>.
- Keynes, J. M. (1937/1974). The General Theory of Employment. In *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, Vol. XIV. London: Macmillan. 109–123. o.
- Knight, F. H. (1921/1964). *Risk, Uncertainty and Profit*. New York: Reprints of Economic Classics.
- Lazarus et al. (2020). A global survey of potential acceptance of a COVID-19 vaccine, *Nature Medicine*, október 20. <https://www.nature.com/articles/s41591-020-1124-9>. Letöltés ideje: 2021. január 11.
- Lucas, R. E. (1981): *Studies in Business Cycle Theory*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Makó, Cs., Illéssy, M. & Heidrich, B. (2021). Az innovációs és tanulási képesség egyenlőtlenségei. A magyar kkv-k nemzetközi összehasonlításban. *Külgazdaság*, 64(11–12): 3–33.
- McKinsey (2020). *Nine scenarios for the COVID-19 economy*. McKinsey Insights. <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/nine-scenarios-for-the-covid-19-economy>. Letöltés ideje: 2021. január 11.
- McKinsey (2021). *The next normal arrives: Trends that will define 2021 – and beyond*. <https://www.mckinsey.com/featured-insights/leadership/the-next-normal-arrives-trends-that-will-define-2021-and-beyond>. Letöltés ideje: 2021. január 11.
- Shackle, G. L. S. (1972). *Epistemics and Economics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szerb, L., Komlósi, É. & Páger, B. (2020). Új technológiai cégek az Ipar 4.0 küszöbén: A magyar digitális vállalkozási ökoszisztéma szakértői értékelése. *Vezetéstudomány*, 51(6): 81–96.
- Weinhart, A. (2020). Borzalmasan sok EU-pénzt kap Magyarország, közel felével is nőhet az elkölthető keretünk. *Portfolio*, július 21. <https://www.portfolio.hu/unios-forrasok/20200721/borzalmasan-sok-eu-penzt-kap-magyarorszag-kozel-felevel-is-nohet-az-elkoltheto-keretunk-442014#>.
- WHO (2017). *Vaccination and Trust: How Concerns Arise and the Role of Communication in Mitigating Crises*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

Halmi Péter,

**a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, valamint a Nemzeti
Közszolgálati Egyetem egyetemi tanára, az MTA levelező tagja**

E-mail: halmi.peter@uni-nke.hu

KONVERGENCIA VERSUS DIVERGENCIA? KRÍZISKEZELÉS ÉS KILÁBALÁS AZ EURÓPAI UNIÓBAN¹

Az európai gazdasági integráció egyik meghatározó dimenziója, egyúttal a mélyebb integráció feltétele a tagállamok közötti konvergencia. Ugyanakkor a legutóbbi pénzügyi és gazdasági krízist követően a mediterrán tagállamok *divergenciája* vált jellemző irányzattá. A szuverén adósságkrízisben legközvetlenebbül érintett tagállamokon kívül Olaszország egy főre jutó GDP-je is leszakadt a fejlett európai tagállamokétól. Mérséklődött továbbá az új tagállamok felzárkózásának dinamikája.

Az európai konvergenciamechanizmus a lappangó, majd a 2008-tól kezdődő nyílt növekedési krízis időszakától megrendült. Az európai növekedési modell egyik legalapvetőbb tényezője bénulhat meg.

A tagállamok közötti, a legutóbbi pénzügyi és gazdasági krízis által generált *divergencia* a *fenntartható konvergencia* kérdését az intézményi reformokkal egyidejűleg a Gazdasági és Monetáris Unió (GMU) reformjáról szóló politikai vita előterébe állította. Az elmúlt évtized derekától kibontakozó fejlemények a növekedési ütemek megelőző években tapasztalt divergenciája részleges korrekciójára utaltak. A kilábalás a tagállamok szélesebb körét érintette. Ez a folyamat együtt járt a kibocsátás növekedési ütemének és az infláció ciklikus szórásának a csökkenésével.

Az európai gazdaság kilábalását megszakította a Covid-19-járvány, amely *egyedülállóan súlyos gazdasági válságot* okozott. 2021-től várhatóan ismét növekedési pályára kerülhet az európai gazdaság. Ám a kilábalás korlátozott, *az egyes tagállamok közötti nagyfokú divergenciával*. A recesszió mélysége, illetve a helyreállítás sebessége széles sávban eltérhet az egyes tagállamok között. Nemcsak a járvány lefolyásában és az intézkedések szigorúságában fennálló differenciák miatt, hanem a gazdasági struktúrákban és a tagállami politikákban fennálló különbségek hatására is.

Szignifikáns különbségnek állnak és maradnak fenn egyes tagállamok között, a korábban is létezett sebezhetőségeket tükrözve. A reál GDP csökkenése az előze-

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.45>

tes adatok alapján például Spanyolországban tavaly több mint kétszer akkora volt (–12,4 százalék), mint Németországban (–5,6 százalék). Mindhárom fő lefelé irányuló hajtóerő (pozitív megtakarítási sokk, növekvő beruházási kockázat, gyenge külső kereslet) erősebb volt Spanyolország, mint Németország esetében. Spanyolországban a magánfogyasztási kereslet erőteljesebb zsugorodása az önkéntes megtakarítások növekedésével függ össze. A diszkracionális fiskális akciókból eredő támogatás szintén gyengébb, ami a ciklikusan kiigazított költségvetési egyensúlyának kevésbé kedvező szintjéből következik; ez pedig a prociklikus politikák veszélyeit illusztrálhatja. *A bizonytalanságok és kockázatok kivételesen nagyok maradnak. A Covid-kriszis kezelése a tagállamokban a legutóbbi válság után egyébként is példátlanul magas közadósságok további erőteljes növekedéséhez vezet.*

A válságkezelés terhei természetesen elsősorban a tagállamokra hárulnak. Ám a kríziskezelésben alapvető szerepet tölt be az uniós szint is. Az Európai Központi Bank eszközvásárlásai és egyéb likviditásnövelő intézkedései kiemelkedő jelentőségűek az euróvezetben. Ugyanakkor a rendkívüli kihívás *rendkívüli választ igényelt a divergencia csökkentését célzó fiskális impulzusok területén* is. Az EU – az uniós költségvetés mellett – 750 milliárd euró keretösszegű helyreállítási alapot hozott létre, Next Generation EU (NGEU) elnevezéssel. Ehhez az Európai Bizottság közvetlenül vesz fel hitelt a piacról, kötvénykibocsátással. Ezért a hitelért, a történelem során először, az Európai Unió tagjai közösen vállalnak garanciát. Az összegből 360 milliárd eurót vissza nem térítendő támogatásként, 390 milliárd eurót pedig hitelként folyósítanak a tagállamok számára. Az alap a környezeti fenntarthatóság, a termelékenység, a méltányosság, a makroökonómiai stabilitás beruházásai támogatására irányul. Fő komponensét, a helyreállítási és rezilienciaépítési eszközt úgy tervezték meg, hogy a járvány, a gazdasági struktúra, a költségvetési kényszerek hatására a tagállamok között szélesedő divergenciát mérsékelje. A források háromnegyedét az EU átlagos jövedelmi szintjétől elmaradó tagállamok, közöttük különösen a magasan eladósodott mediterrán tagállamok kapják.

A szimulációk szerint az NGEU erősen támogathatja az EU gazdaságon belüli konvergenciát, a Covid-19 krízis következtében fellépő centrifugális erőkkel szemben gyakorol hatást. A tagállami allokációs kulcsokat adottnak tekintve a legnagyobb pótlólagos gazdasági növekedés az átlag alatti klaszterekben mutatkozhat. A közadósságok kedvezőbb dinamikája és javuló munkapiaci feltételek jöhetnek létre. A növekvő foglalkoztatás és a termelékenységi nyereségek révén a reálbérek kedvezőbben alakulhatnak. Mindezek az *ambiciózus és magas minőségű, a közösen megállapított célokkal párhuzamos nemzeti tervek és megvalósítás, a források*

hatékony felhasználása jelentőségét húzzák alá. Összességében az NGEU rendelkezik olyan potenciállal, hogy Európa gazdaságát kedvezőbb helyreállítási pályára vezesse a GDP, a munkapiaci hatások, sőt az államadósság arányaiban. Ha gyorsan alkalmazták, a magas minőségű közberuházásokra és az adicionalitásra erősen összpontosítva, az NGEU szignifikáns felfelé mutató tényezőként gyakorolhat hatást a kilábalás időszakában. Ugyanakkor a pénzügyi támogatás allokációja révén a finanszírozás oda áramlik, ahol a legnagyobb szükség van rá. Az eddigi szimulációk fontos tanulsága: a magas minőségű közberuházás szignifikáns módon növelheti a potenciális kibocsátást az alkalmazási időszakon túl is, hozzájárulva a középtávú kihívások kezeléséhez.

Az NGEU nagyságrendje önmagában korlátozott: az Európai Unió GDP-jének körülbelül 5,5 százaléka. A program beruházásai azonban az EU GDP 2 százalékkal magasabb adicionalis szintjét eredményezhetik. A kevésbé fejlett, illetve leginkább eladósodott tagállamok esetében ez a növekedési többlet mintegy 3,5 százalék lehet. Azaz a program a várható tovagyrűzések révén nem jelentéktelen mértékben mozdíthatja elő a kilábalást, mégpedig kiemelten a legnehezebb helyzetben lévő tagállamokét. Mindez egyúttal *az integrációs szinergiák modellje* is lehet.

Kérdés: valóban modell lesz-e a jövőben, vagy pedig – mint a gyors elfogadtatás érdekében hangsúlyozták – egyszeri, kivételes akció? Vajon ez lehet-e a hamiltoni pillanat az európai integráció fejlődésében? Vajon bekövetkezhet-e áttörés a GMU gazdasági pillére tekintetében? Ezekre a kérdésekre ma nem adható végleges válasz. Ám az eddigi tabuk ledöntésével megnyílhat az út akár a jelzett irányokban is. Nem feledhető: az európai integráció eddigi útja „az akarat diadala”. Mindig tabuk ledöntése révén haladt előre.

A konvergencia és felzárkózás növekedéelméleti alapját a kevésbé fejlett országok és régiók *termelékenységének* fejlettekénél gyorsabb növekedése képezi. Döntő feltétel a teljes tényezőtermelékenység folyamatos és fenntartható emelkedésének előmozdítása. A széles értelemben vett, a tudást és az intézményeket is átfogó innováció meghatározó jelentőségű. Előbbiek – az egyes tagállamok közötti nem csekély eltérésekkel – a társadalmi értékrendszer és a kultúra teljesítményalapú fordulatát is igénylik.

A fenntartható konvergencia *sokdimenziós* folyamat. E dimenziók együttesen fejezhetik ki a GMU hosszabb távú fenntarthatóságát gazdasági, pénzügyi, politikai és társadalmi tekintetben. Egyes dimenziók (strukturális konvergencia; nagy, fenntarthatatlan különbségek elkerülése a pénzügyi ciklusokban) szükséges, ám nem elégséges feltételei a fenntartható reálkonvergenciának. A folyamat több dimenziója

a lehetséges átváltások politikai tervezésbe történő internalizálását feltételezi, továbbá megfelelő kísérőintézkedéseket igényel.

A konvergencia különböző dimenziói között nincsenek szigorú egyirányú kapcsolatok. A fenntartható konvergencia pusztán egyetlen vagy néhány specifikus dimenzióra koncentrálva nem érhető el. Alapvető igény a lehetséges komplementaritások és átváltások figyelembevétele, illetve – ha szükséges – kiigazítása.

A *strukturális konvergencia* döntő jelentőségű a jól működő GMU-ban. Csökkenti a gazdaságok kitettségét a sokkoknak, emelve azok sokkabszorpciós kapacitását és erősítve a sokk utáni helyreállítás iránti képességüket. A gazdasági reziliencia kilábalási szakaszát az erőforrások krízis utáni gyors reallokációját támogató mechanizmusok mozdíthatják elő. A versenyt erősítő, üzletbarát környezetet előmozdító termékpiacon intézmények a helyreállítás alatti reallokáció erősítésének a feltételei. Ugyanakkor a hatékony jogrendszer segíti az üzleti dinamikát, a hatékony inszolvenciarendszerek útján támogatva a szerződések végrehajtását.

A tagállamok közötti, sok dimenzióban értelmezhető konvergencia a jövőben is nagy kihívás. Egyben a hatékony GMU elemi feltétele. A gazdasági teljesítmények különbségei bizonyos mértékben elkerülhetetlenek. Rövidebb időszakban az aszimmetrikus sokkok vagy a közös sokkokra adott válaszok következtében, hosszabb horizonton pedig többek között a termelékenység növekedése és az intézmények következtében. Ha e különbségek állandók és nagyok, a monetáris politika transzmisszióját hatástalanná tehetik, a potenciális növekedés állandósuló különbségeit eredményezik. Tovagyrúznak más országokba, s aláássák a GMU-ba vetett bizalmat.

Az egy főre jutó jövedelem reálkonvergenciája hosszabb időhorizont alapján állapítható meg. A reáljövedelemben kifejezett konvergencia megőrzéséhez a *gazdasági struktúrák* (köztük az intézmények és a gazdasági kormányzás) *európai és tagállami szinten egyaránt megkerülhetetlen reformja* szükséges. A gazdasági reziliencia megerősítése – tekintettel a lehetséges jövőbeli gazdasági sokkokkal szembeni hatásaira – a reál-, a társadalmi és a ciklikus konvergencia kulcsfontosságú tényezője.

Az európai integráció további mélyülése csak a konvergencia képességével rendelkező tagállamok között lehetséges. Ha utóbbiak köre szűkebb, mint az EU vagy azon belül az euróövezeti tagállamok teljes csoportja, akkor szükségképpen az eddigieknél is inkább a többsésségű integráció kerülhet előtérbe a jövőben. Abban a magintegráció további mélyülése kerülhet középpontba, a periféria egyidejű folyamatos leszakadásával. Mindez az alapszerződések felülvizsgálata tekintetében is alapvető kihívásnak nevezhető.

Herczog László,
a Pénzügykutató Zrt. munkatársa, korábbi szociális és munkaügyi miniszter

E-mail: herczog.laszlo@t-online.hu

MUNKA VÍRUS ALATT S UTÁN¹

Mit kezdünk egy olyan válsággal, amelynek az oka kívül esik a gazdaságon? A járványok megelőzése, kezelése az orvosok, biológusok szakterülete, ráadásul most olyan vírussal kell megküzdeni, amelyet nem ismerünk. Nincs a fiókból elővehető recept, a terápiát a vírus pusztítása közben kell megtalálni. A gazdasági következmények azonban hasonlatosak a korábbi válságokhoz: a termelés és a szolgáltatások kibocsátása drámaian visszaesik, számos cég bezár vagy éppen csődbe jut, jelentős lesz a munkanélküliség. A mostani válság legfeljebb annyiban különbözik, hogy elsősorban a lakossági szolgáltatásokat érinti, főleg azokat a területeket, ahol a tevékenység jellegeből adódóan sok ember tartózkodik viszonylag szűk helyen. Ilyen a turizmus, a vendéglátás, a légi közlekedés, e körbe sorolhatók a kulturális és sportrendezvények is. De olyan tovaggyűrűző hatásokról is beszélhetünk, hogy kevesebb ruhát vásárolunk, ha nincs hova felvenni, és kevesebb autót, ha nincs hova menni. Sajátossága ennek a válságnak az is, hogy olyan cégek, vállalkozások kerülnek hirtelen lehetetlen helyzetbe, azaz vesztik el a termékeik, szolgáltatásuk iránt a keresletet, amelyek működésével korábban semmi baj nem volt. Ebből az a következtetés is levonható, hogy ha majd elmúlik a járvány, minden mehet tovább: mindenki ott folytathatja, ahol abbahagyta.

Igaz ez a feltételezés? A kérdés megválaszolásához először azt kell megvizsgálunk, milyen állapotban találjuk majd a gazdaságot a pandémia megszűnte után. Csak akkor folytatódhat minden ugyanúgy, ha minden és mindenki olyan állapotban van, mint a járvány kitörése előtt. Ez azonban már nem áll fenn. Erre az esetre is igaz Hérakleitosz mondása: nem léphetsz kétszer ugyanabba a folyóba. Megváltozik a jövedelmi helyzet, átalakulhatnak az értékesítési láncok, sőt a szokásaink, a kihívásokhoz való viszonyulásunk is megváltozhat.

A következőkben a munkavállalók, illetve a munkavégzési folyamat szempontjából vizsgálom, milyen változások következtek be a válság alatt, illetve mi várható a válság után.

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.49>

Válság alatt

A modern piacgazdaságok számolnak azzal, hogy a munkavállalók esetenként rövidebb-hosszabb ideig elvesztik az állásukat és jövedelem nélkül maradnak. Ezért – általában biztosítási alapon – segélyben részesítik őket. Ezzel az eszközzel a pandémia következményeként is szinte valamennyi fejlett piacgazdaság élt, még az *ingyenzpénz* osztogatásával egyáltalán nem jellemezhető USA is.

A segélyezésnek legalább három célja fogalmazható meg:

- mozgásban tartani a gazdaságot a drámain visszaesett kereslet élénkítésével;
- megakadályozni a jövedelem nélkül maradtak anyagi ellehetetlenülését, az ő elemi életfeltételeiket finanszírozni;
- megelőzni az elbocsátásokat, azaz együtt tartani a cégek munkavállalóit.

E célok érdekében az egyes államok egyfelől közvetlen támogatásban részesítették azokat, akik elveszítik a munkájukat, jövedelmüket, illetve azokat a vállalkozásokat, amelyek hajlandók voltak alkalmazottaikat – akár részmunkaidőben is – megtartani (*Kurzarbeit*). Sajnos, a magyar kormány csak az utóbbi eszközzel élt, azzal is igen szerény mértékben. A munkájukat elvesztők közvetlen támogatását a „munkaalapú társadalom” hamis jelszavával elvetette. Tette ezt annak ellenére, hogy az álláskeresői támogatásnak nevezett, tartalmilag munkanélküli-segély Európában egyedülálló módon csupán három hónapig vehető igénybe – miközben a nyilvántartott álláskereső átlagos regisztrációs ideje évtizedek óta egy–másfél év (2020 decemberében 378 nap volt).

Érthető ezért, hogy számos párt, szakszervezet és szakértő sürgette és sürgeti ma is, hogy az álláskeresői támogatás folyósítási idejét kilenc hónapra emeljék fel. Ettől azonban a kormány mereven elzárkózik. Többen (például *Surányi György*) azt javasolták, hogy akik elveszítik az állásukat, kapjanak közvetlen támogatást. Én magam először 2020 márciusában,² majd októberben³ próbáltam egy szerény kompromisszumos javaslatot megfogalmazni, persze minden visszhang nélkül. Ez eltekintett attól a reménytelen vállalkozástól, hogy megváltoztassa a támogatási rendszert. Elkerülte azt, a kormányzat szempontjából kellemetlen körülményt is, hogy ha kilenc hónapra felemelik az álláskeresői támogatás folyósítási idejét, akkor a veszélyhelyzet elmúltával vissza kelljen állítani három hónapra.

² Herczog László: Van itt pár javaslat, mi segíthetne a járvány miatt kilátástalan helyzetbe került embereken. *HVG360*, 2020. március 26.

³ Herczog László: Javaslat a munkajövedelmüket elvesztett és munkát vállalni nem tudók átmeneti támogatására. *Munkaügyi Szemle*, 2020. október

A javaslatom tehát annyiban *NER-kompatibilis* volt, hogy nem segélyre, hanem átmeneti támogatásra vonatkozott. Utóbbi olyan önálló, elkülönült konstrukció, amelyik a járványveszély elmúltával automatikusan megszűnik, és amelynek összege megegyezik az álláskeresési támogatás – amúgy igen szerény – összegével.

Mivel még nem jutottunk túl a krízisen, nem árt összefoglalni a javasolt átmeneti támogatás jellemzőit.

Átmeneti támogatásban részesülhetne mindenki, akinek egyfelől

- valamilyen szerződés alapján rendszeres munkajövedelme volt;
- a szerződés nem szűnt meg, csak munkavégzés hiányában nincs munkajövedelme, vagyis a járvány elmúltával a tevékenység folytatásával számolnak;
- állásidő jogcímen nem kap alapbért.

Másfelől kimerítette az álláskeresési támogatás három hónapos idejét.

Gyakorlatilag tehát az a személy részesülne átmeneti támogatásban,

- aki azért veszítette el a munkajövedelmét, mert a vállalkozás, szolgáltatás folytatását kormányrendelet tiltotta meg;
- nem munkajogi törvény alapján (például a Polgári Törvénykönyv szerinti megbízási szerződés alapján vagy kisvállalkozás tulajdonosaként, ügyvezetőjeként) végzett munkája megszűnt;
- három hónapot követően megszűnt az álláskeresési támogatása, és nem talált új munkahelyet;
- a járvány miatt nincs módja munkavégzésre, például azért, mert a kisgyermekével otthon kell lennie;
- idős hozzátartozót kell gondoznia, és el akarja kerülni, hogy megfertőzze;
- olyan munkahelyen, olyan munkakörben dolgozik, ahol távmunkára nincs lehetőség, viszont fokozott veszélynek van kitéve, hogy fertőzés éri.

Az átmeneti támogatást a rendkívüli jogrend, a veszélyhelyzet megszűnéséig kellene fizetni, illetve legfeljebb két hónappal meghosszabbítható, amennyiben a tevékenység folytatása még nem lehetséges, de van esély az újrakezdésre. Az átmeneti támogatás összege a szerződés alapján járó díjazás 60 százaléka, de maximum a minimálbér.

Az 1. táblázat azt illusztrálja, mennyire szükség lett volna erre a kiegészítő támogatásra.

Adatok az álláskeresőkről

2020 egyes hónapjai	Álláskeresők száma (fő)	Álláskeresők az előző év azonos hónapja százalékában	Álláskeresők a gazdaságilag aktív népesség százalékában	Ellátás nélküli álláskeresők (fő)	Ellátás nélküliek az álláskeresők százalékában
I.	249 866	98,3	5,4	114 868	46,0
II.	264 000	99,4	5,7	123 448	46,8
III.	281 273	100,9	6,0	130 087	46,2
IV.	330 734	126,5	7,1	152 302	46,0
V.	363 268	143,4	7,8	159 003	43,8
VI.	376 290	151,6	8,1	175 669	46,7
VII.	365 755	147,6	7,8	190 982	52,2
VIII.	344 713	140,6	7,4	185 254	53,7
IX.	323 408	132,9	6,9	169 500	52,4
X.	306 146	127,9	6,6	156 870	51,2
XI.	296 507	124,0	6,3	148 771	50,2
XII.	290 694	123,8	6,2	140 793	48,4

Forrás: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat.

Miután lejárt a felmondási idő, illetve az álláskeresési támogatás három hónapos folyósítása, júniusban, majd júliusban hirtelen megugrott az ellátás nélkül maradt munkanélküliek száma és aránya. Bár az augusztusi csúcs óta az adatok folyamatos csökkenést mutatnak, a regisztrált munkanélküliek decemberi száma így is több mint 40 ezer fővel, az ellátás nélkül maradt munkanélküliek aránya 2,4 százalékponttal magasabb volt, mint amit a januári számok mutatnak.

A foglalkoztatás alakulását a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján is vizsgálhatjuk. A 2. táblázatban a foglalkoztatás, ezen belül a teljes és a részmunkaidőben dolgozók számának és arányának az alakulását tekinthetjük meg.

A foglalkoztatás alakulása

2019. I.– 2020. IV. negyedév	Foglalkoztatottak száma (ezer fő)	Teljes munkaidőben (ezer fő)	Teljes munkaidősök a foglalkoztatottak százalékában	Részmunkaidőben (ezer fő)	Részmunkaidősök a foglalkoztatottak százalékában
2019. I.	4497,1	4269,4	94,9	227,7	5,1
2019. II.	4510,9	4275,0	94,8	235,9	5,2
2019. III.	4521,0	4280,0	94,7	241,0	5,3
2019. IV.	4519,6	4290,5	94,9	229,1	5,1
2020. I.	4465,8	4222,5	94,6	243,2	5,4
2020. II.	4408,2	4123,8	93,5	284,4	6,5
2020. III.	4485,5	4236,3	94,4	249,2	5,6
2020. IV.	4482,3	4250,9	94,8	231,4	5,2

Forrás: KSH

Láthatóan megnövekedett a részmunkaidőben foglalkoztatottak száma s aránya, akiknek a keresete ezzel nyilvánvalóan csökkent. Ráadásul joggal feltételezhetően az is következik ebből, hogy a nemzetgazdasági szintű átlagkeresetek KSH által közölt mértéke meghaladja a valós átlagkeresetet, hiszen csak a teljes munkaidősök keresetét mutatja, továbbá a statisztikában nem szerepelnek az öt főnél kevesebb munkavállalót foglalkoztató kisvállalkozások, ahol minden bizonnyal jelentős a munkájukat részben vagy egészében elvesztők száma. Megalapozottan kijelenthető tehát, hogy sok munkavállaló és vállalkozó jövedelme, illetve megtakarítása csökkent (már akinek volt megtakarítása). Nem meglepő ezért, hogy a regisztrált álláskeresők közül 2020 decemberében 71 589 fő részesült szociális támogatásban, 10 040 fővel (16 százalékkal) több mint 2019 decemberében.

Valószínűsíthető – s ezt a foglalkoztatás növekvő adatai is mutatják –, hogy a munkájukat elvesztők az első sokk után igyekeztek valamilyen munkalehetőséget találni, és egy részük talált is. Feltűnően megnövekedett például az ételt biciklivel, motorral lakásra szállítók száma. Ezzel elérkeztünk a következő nagy kérdéshez: a járvány megszűnése után hogyan alakul a foglalkoztatás nagysága és szerkezete? Másképpen fogalmazva: ott folytatjuk, ahol abbahagytuk, vagy tartós nyomot hagy a járvány az életünkben?

Járvány után

Az elemzők többsége egyetért abban, hogy a válság elmúltával nem várható gyors visszapattanás, a gazdaság állapotának helyreállításához hosszabb idő szükséges. Erre utal sok más mellett az is, hogy nem mindenhol sikerült a munkavállalói kollektívát egyben tartani, pedig az összeszokott, egymást jól ismerő munkavállalók növelik egy cég piaci értékét. Azzal számolhatunk, hogy a fő trendek – például a klímaváltozás elleni védelem, egyáltalán a környezetvédelem fontossága, a digitalizáció gyors terjedése, vagy az, hogy a tudásra, azaz az oktatás prioritására épülő gazdaságok versenyképesebbek lesznek – nem változnak. Módosulásokra viszont fel kell készülnünk.

Egyelőre nem tudjuk, hogy a járványok mennyire maradnak az életünk részei. A Covid-19, beleértve mutánsait is, nagy valószínűséggel az oltások segítségével kiiktatható, azonban új vírusok bármikor feltűnhetnek – akár pusztítóbbak is. Kultúránk része, hogy szeretünk találkozni embertársainkkal, szükségünk van társakra, barátokra, szeretünk olyan kulturális rendezvényeken (mozi, színház, koncert stb.) részt venni, ahol sokan vannak együtt zárt térben. Szeretünk idegen országokat, városokat, tájakat megismerni, vagy csak egyszerűen olyan helyekre utazni, ahol kikapcsolódhatunk. Vajon változtatunk-e a szokásainkon, kedvteléseinken, vagy minden folytatódik tovább, mintha mi sem történt volna?

Amikor leszereltem a katonaságtól, elhatároztam, hogy igyekszem rendet tartani magam körül. Elhatározásom egyetlen napig élt, aztán mintha mi sem történt volna. Gyermekkoromban egy magára valamit is adó gyerek (10 év felett) fel nem vette volna a hátitáskát, hiába minden szülői próbálkozás, mondván, ilyet csak a dedósok viselnek. Ma mindenki hátizsákkal közlekedik, aktatáskát alig látni. A roller is csak a kisgyerekek játéka volt. Ma felnőttek elterjedt közlekedési eszköze.

A válság a munkavégzés szempontjából két területen hozott jelentős változásokat:

- előtérbe került az otthoni munkavégzés (home office), már ahol meg lehetett oldani;
- visszaszorultak vagy szinte megszűntek azok a tevékenységek, amelyeknél az emberek túl közel kerülnek egymáshoz.

Ad 1. A csoportban végzett munkavégzés hagyományos helyszíne egy erre a célra létrehozott épület (gyár, üzem, hivatal, iroda, terem stb.). Fenntartása, berendezése költségekkel jár. Ugyancsak költséges a munkahely elérése. A hatékonyság érvényesülésében kiemelt szerepe van a munkatársak közötti együttműködésnek; szintén

pozitív tényező az együttlét, az emberi kapcsolatok kialakulása (még ha ez időnként inkább csak bosszúságra ad is okot). A vezetők is szeretik, ha ellenőrizni tudják a beosztottjaikat.

Az otthon végzett munka ellenben gyökeres változást jelent: egyedül dolgozunk, annak minden előnyével és hátrányával. *Előny*, hogy magunk oszthatjuk be a munkára fordított időt: ha tetszik, este, a gyerek lefektetése után, 20 órától éjfélig dolgozunk – vagyis családbarát munkaformáról van szó. Nem kell közlekedni, ruhára is kevesebbet kell költeni. Több lesz a szabadidő, nő az egyén autonómiája, szabadsága. A multinacionális, illetve a több telephelyes munkahelyeken a megbeszélések interneten is megtarthatók; nincs szükség közlekedésre (főleg repülőgépre, szállodára). *Hátrány* ugyanakkor, hogy megszűnnek a személyes kapcsolatok, találkozások, noha a kommunikáció megfelelő eszközök birtokában az interneten keresztül – akár nagy létszámban – megvalósítható. A társaság hiánya, az egyedüllét mégis rosszkedvet, esetleg depressziós tüneteket okozhat. A vezetőket is idegesítheti, hogy nem kontrollálhatják közvetlenül a munkafolyamatokat. Arról se feledkezzünk meg, hogy ez a változás máshol munkahelyeket veszélyeztet: mi lesz az irodaházakkal, épületekkel? Nyilván kevésbé lesz szükség ilyen beruházásokra, illetve az irodák üzemeltetése is szerényebb létszámú munkaerőt igényel. Kevesebben dolgoznak majd a közlekedésben (bár a csúcsgalomban enyhülésének örülhetünk) és a ruházati iparban.

A home office a munkajogot is átírja. A munkaidő hagyományos fogalma (ettől eddig tart) kevésbé értelmezhető, miközben a törvényes munkaidő betartása továbbra is elvárható. Célszerűbbnek látszik a feladatokhoz határidőt kötni, de a munka jellegéből adódóan a munkavállalónak meghatározott időben rendelkezésre kell állnia (például egy informatikus távsegítség formájában oldja meg a számítástechnikai problémákat). Ezért az is szabályozandó, hogy mikor kell a home office-ban dolgozó munkavállalónak a főnöke, illetve kollégái számára elérhetőnek lennie. A válasz nyilván nem lehet az: bármikor. További bonyodalmat, egyúttal konfliktust okozhat, hogy például egy ötnapos határidőre kiadott feladat negyven óra alatt valóban elvégezhető-e? Az otthoni munkavégzés többletköltségekkel is jár: számítógépet, munkaeszközöket használunk, fogy az áram, jobban amortizálódik a lakás. Ezért is vetődött fel, hogy a munkáltató vállaljon magára normatív költségtérítést. Speciális megoldásokat kíván az üzleti titkok, illetve a munkavállaló munkavégzéséhez nem kapcsolódó tevékenységeinek (például magánleveleinek, internetezési szokásainak) a védelme is. Megválaszolendő, mi a következménye egy otthoni balesetnek: munkahelyinek tekintendő-e vagy sem?

Ha szabad tippelni, arra számítok, hogy az otthoni munkavégzés gyakoribb lesz, mint a krízis előtt.

Ad 2. A *turizmus* elvileg újjáéledhet, ehhez adottak a kapacitások. A kialakult bizonytalanság, vagy inkább félelem azonban azzal járhat, hogy mérséklődik a hajlandóság a külföldi utazásra, ha nem szűnik is meg teljesen. (Ma már szinte minden nevezetesség – város, múzeum – megtekinthető az interneten. Erre nyilván sokan rávágják – nem alaptalanul –, hogy ez nem az igazi. Mindenesetre már a járvány kezdetén megjelentek olyan írások, amelyek elsősorban a turistákat, az utazgatást tették felelőssé a járvány elterjedésért.) Mindez munkahelyek megszűnéséhez, kihasználatlan kapacitásokhoz és elbocsátásokhoz vezethet.

A *vendéglátásban* – miután a helyszínen való fogyasztás tilos – azzal próbálkoznak, hogy az elkészített ételt el lehet vinni, illetve házhoz szállítják. Az átállás viszonylag gyorsan sikerült. A forgalom azonban szemmel láthatóan visszaesett, nyilván felszolgálók, mosogatók maradtak munka nélkül, miközben az utcákon lépten nyomon-futárokba botlunk. Azzal számolni lehet, hogy a napi, heti bevásárlásoknál és az ebéd, vacsora elfogyasztásánál elterjed a házhoz szállítás gyakorlata.

A *kulturális és sportrendezvényeket* sokkolta a járvány. A színházak, hangversenytermek, stadionok bezártak, majd az első ijedség elmúltával ismét megtartották az előadásokat, meccseket, de nézők nélkül. Csak televízió, interneten keresztül lehattünk részesei a produkcióknak. A sportrendezvények közvetítése nem újdonság. A színházi előadások, koncertek napi gyakoriságú élő közvetítése azonban olyan új fejlemény, aminek következményeit, a szolgáltatás népszerűségét még nem láthatjuk. Akik jártak már színházban, koncerten vagy focimeccsen, egyöntetűen azt vallják, a helyszínen más az élmény. Nézők híján óriási anyagi veszteség érte ezeket az intézményeket, klubokat; bár egyre többen próbálkoznak fizetős közvetítéssel, ez nem tűnik fenntarthatónak. Pedig komoly kulturális hozadéka lehet, hogy így olcsóbb: egy négytagú család esetleg nem engedhet meg magának négy jegyet, így viszont egy jeggyel mindenki megnézheti az előadást. Nem beszélve arról, hogy egyetlen előadást elvileg lényegesen több néző láthat egyszerre, mint a színházban. Egy biztos: itt is álláshelyek kerültek veszélybe, miközben az informatika, az elektronikus eszközök gyártása, az e-kereskedelem munkaerőigénye látványosan növekszik.

A járvány okozta változások érzékenyen érintették a munkaerőpiacot: rendkívül gyorsan kellett alkalmazkodni egy eddig még nem látott helyzethez. Munkahelyek szüntek meg vagy szünetelnek, esetleg töredékkapacitással üzemelnek. Megugrott a munkanélküliség, sokan teljes munkaidősből részmunkaidős foglalkoztatottá váltak. A válságban leginkább érintett területeken a jövedelmek is csökkentek. Úgy tűnik,

a kínálkozó (legális, féllegális, illegális) munkaerőpiaci réseket sokan kihasználták. A makroadatok nem mutatnak súlyos visszaesést, a mélyebb rétegeket is kimutató számok, a munkaerőpiac strukturális feszültségei azonban nem sok jóval kecsesgetnek. Várhatóan növekszik az egészségüggyel és az elektronikával kapcsolatos tevékenységek szerepe, az itt foglalkoztatottak száma. Ugyanakkor azokon a területeken bizonytalan a helyzet, ahol a tevékenység jellegéből adódóan sok ember tartózkodik egyidejűleg viszonylag szűk helyen. A járvány pozitív következménye ugyanakkor, hogy nőtt az egészségügy presztízse, mindennapos gyakorlattá vált az elektronikus receptfelírás, terjedőben a home office.

Az előnyök és hátrányok bonyolult hálózatának mérlegelésekor szembe kell néznünk azzal a – pandémiától függetlenül – bekövetkező változással, hogy a jövőben még inkább hagyományos munkahelyek tömege fog megszűnni, miközben ma még elképzelhetetlen új munkahelyek jönnek létre. Ez ellen reménytelen küzdeni, tehát felesleges is. Inkább olyan oktatási, képzési, átképzési rendszereket kell létrehozni, amelyek segítségével az emberek képesek rugalmasan alkalmazkodni a folyamatosan változó körülményekhez, új kihívásokhoz.

Karsai Gábor,
a GKI vezérigazgató-helyettese

E-mail: karsai.gabor@gki.hu

VÁLSÁGKEZELŐ VAGY VÁLASZTÁSI KÖLTSÉGVETÉS¹

A magyar kormány gazdaságpolitikáját 2010-től minden korábbinál sokkal erőteljesebben politikai, ezen belül is elsősorban *hatalomtechnikai* szempontok határozzák meg, a gazdasági racionalitás ennek alárendelt szempont. A magyar modell fő vonásai évek óta változatlanok – mindenekelőtt az elvileg kormánytól független intézmények és piaci szereplők egycentrumú, lojalitásalapú vezénylése, valamint az EU-tól való maximális függetlenedés közepette a jogos járandóságnak tekintett támogatások megszerzéséhez minimálisan szükséges egyensúlyi feltételek teljesítése. Az elmúlt időszakban rendkívül felerősödött a térfoglalás a tudományban, a felsőoktatásban, az igazságszolgáltatásban, a kultúra területén és nem utolsósorban a médiában. A kormány politikájában és retorikájában rendkívül látványossá vált az EU-ellenesség.

Ebben a helyzetben a *Pénzügyminisztériumot sajátos kettősség* jellemzi. Egyrészt, mint a *kormány szerves része* tevékeny szereplője az említett magyar modellnek, tevékenységét más kormányzati intézményekhez hasonlóan az átláthatatlanság jellemzi. Másrészt – mint a belső (és emiatt részben a külső) *egyensúlyért felelős* intézmény – bizonyos fékező-racionalizáló hatást is igyekszik kifejteni más tárcák és a politikusok költsékezésével szemben.

Az államháztartási folyamatok teljességgel átláthatatlanok. Például a kormány a kiszámíthatóság növelésével indokolja a költségvetés immár hagyományos, a nemzetközileg szokásosnál mintegy fél évvel korábbi, ősz helyett tavaszi benyújtását és elfogadását. Tavasszal azonban a következő évi költségvetés szakmailag megalapozott kidolgozásához szükséges adatok még hiányoznak. Régebben még előfordult a költségvetés hivatalos módosítása, 2018-tól azonban a nyilvánvalóan radikálisan megváltozott körülmények ellenére sem kerül(t) erre sor. Bár tavaly nyáron formálisan módosították ugyan a 2020-as költségvetést, létrehozva a járvány elleni védekezési és gazdaságvédelmi alapot, de a főösszegeit nem változtatták meg. Sőt a két alapra az évközi költségvetési beszámolóokban sem tért ki a pénzügyi tárca, mintha nem is léteztek volna.

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.58>

Mivel a kormányzat parlamenti döntés nélkül, pusztán rendelettel is dönthet új kötelezettségvállalásról valamely kiadási előirányzat terhére, a kívülről már évek óta áttekinthetetlen és ellenőrizhetetlen államháztartási folyamatokat a kormányzat a kényszereknek és megfontolásainak megfelelően gyakorlatilag bármikor saját hatáskörben módosíthatja és folyamatosan módosítja is. Feltételezhetően éppen ez, a homály fenntartása, a külső beleszólás minimalizálása a költségvetések tavaszi elfogadtatásának valós indoka. Mindez a legszélsőségesebb formájában 2020-ban volt látható, amikor a pénzforgalmi hiány az előirányzott 367 milliárd helyett közel 5550 milliárd forint, vagyis annak *tizenötszöröse* lett, miközben sem a közvélemény, sem az Országgyűlés nem kapott kellő információt a kormányzat hangzatos válságkezelő lépéseinek konkrét tartalmáról.

A Pénzügyminisztérium törekvése az egyensúly megteremtésére igencsak felmás eredményeket hozott. Siker, hogy az államháztartási deficit 2019-ben már nyolcadik éve három százalék alatt, az államadósság pedig csökkenő pályán volt. A hiány csökkentése, a túlzottdeficit-eljárás 2013-as megszüntetése azonban egyrészt elengedhetetlen feltétele volt az EU-támogatásokhoz való biztonságos hozzáférésnek, másrészt számos speciális tényezőnek volt az eredménye. Az egyensúly javulásában például nagy szerepe volt az EU-támogatások kiadáshelyettesítő és bevételt generáló hatásának, a magán-nyugdíjpénztári vagyon államosításának, s a korábbi magán-nyugdíjpénztári befizetések folyamatos költségvetési bevétellé alakításának (csak ez utóbbi híján szinte minden évben három százalék felett lett volna a GDP-arányos államháztartási hiány).

Ráadásul az elmúlt években a kormányzat már nem tulajdonított jelentőséget a deficit további csökkentésének, sőt *prociklikus* (erőltetett növekedést okozó, részben a választásokkal magyarázható) gazdaságpolitikája európai összehasonlításban 2017–2019-ben az egyik legmagasabb államháztartási hiányt okozta. (Igaz, a szankciókkal fenyegető három százalékot nem lépte át.) Ennek következtében az úgynevezett strukturális deficit jelentősen és folyamatosan emelkedett. Így a strukturális hiány az EU számításai szerint a 2016. évi 2,1 százalékról nemhogy közelített volna a középtávú célhoz (1,5 százalék), de 2019-re folyamatos növekedés mellett elérte a 4,3 százalékot, ami a *legmagasabb* volt az EU-ban. E cél betartásához az EU nem fűz szankciót, azonban az élénkülés időszakában alacsonyabb, a lanyhulás idején pedig magasabb hiány a gazdaságilag célszerű anticiklikus gazdaságpolitika előfeltétele. Ellenkező esetben a romló konjunktúra körülményei között elvileg kevésbé van mód a költségvetési kiadások emelésére.

Az emiatt szükséges kényszerű takarékoság tükröződött is a kormány 2020. tavaszi első, még nagyon óvatos válságkezelő elképzeléseiben is. 2020 márciusára ugyanis világossá vált, hogy a 2020. évi költségvetés megalapozásához feltételezett 4 százalékos GDP-növekedés, a törvényben előírányzott 367 milliárd forintos pénzforgalmi hiány és a GDP 1 százalékát kitevő eredményszemléletű hiány tarthatatlan. A Pénzügyminisztérium már márciustól egyre nagyobb visszaesést és államháztartási hiányt jelzett (miközben a politikai elvárásokra és saját vízióira koncentráló jegybankelnök még 2020 nyarán is növekedésre számított). Fontos állomást jelentett, amikor az Államadósság Kezelő Központ augusztusban módosította 2020. évi finanszírozási tervét, amelyben a költségvetési törvényben elfogadott (úgynevezett pénzforgalmi) hiány tízszerese szerepelt (367 milliárd helyett 3600 milliárd forint). A pénzügyminiszter pedig bejelentette, hogy a 2020. évi gazdasági visszaesés a késő tavasszal gondolt 3 százaléknál is mélyebb, 5 százalék körüli lesz, az államháztartás GDP-arányos hiánya pedig 3,8 százalék helyett 7–9 százalék. Lényegében így, az államadósság-kezelő dokumentumával történt meg a törvény verbális és virtuális módosítása.

A tények azonban ezt is felülírták. A Pénzügyminisztérium 2021. január közepén közzétett tájékoztatója szerint tavaly az államháztartás pénzforgalmi hiánya 5549 milliárd forint volt, ez a tényleges bevételeket és kiadásokat összegző mérleg szerint a GDP csaknem 12 százaléka lehetett. A más szemléletű uniós hiánymutató a kormány szerint 9 százalék, de a kettő különbségét a beszámoló nem vezette le. Csupán decemberben 2250 milliárd forint volt a hiány, vagyis az augusztusi elképzelésekhez képest lényegében az év végi hatalmas költségek okozta az éves deficit megugrását. A (viszonylagos) költségvetési egyensúlyra amúgy sem belső meggyőződésből törekvő gazdaságpolitika tehát a háromszázalékos maastrichti hiánykorlát feloldása láttán 2020-ban nemcsak *egyre költekezőbbé* vált, de az év végére – amikorra eldőlt, hogy Magyarország rövid távon korlátozni tudta a jogállamisággal kapcsolatos szankciók veszélyét, miközben a következő években hatalmas EU-transzferekhez juthat hozzá – *a költségvetési fegyelem végképp felborult*.

Ráadásul ez a hatalmas hiány *nem a válságkezelés* következménye. Miközben az áprilisban eredetileg kormányrendelettel létrehozott 1345 milliárd forintos Gazdaságvédelmi Alap az év végére 3600 milliárd forintra hízott, ennek legfeljebb a töredéke köthető közvetlen s érdemi válságkezeléshez. Ezek a számok csak bizonyos költési nagyságrendek. A válságkezelés szimpla szólamává vagy ürügyé egyszerűsödött, hiszen például a szállodafejlesztések tényleges válságkezelő hatása igencsak kérdéses, vagy az önkormányzatok támogatása mellett tőlük ezt meghaladó mértékű

elvonások is történtek. Ugyanakkor rövid távon az amúgy értelmetlen kiadások is élénkíthetik valamelyest a keresletet. A válság idején különösen kérdéses a sport, az egyházak, a különböző (a közpénzt magánjellegűvé tevő) alapítványok, a szomszédos országok magyarsága támogatása, a katonai kiadások emelése.

Mindemellett a kormányzat mindvégig kifejezetten *szűkmarkúan* bánt a válság közvetlen enyhítését célzó többletkiadásokkal. Deklaráltan költségvetési átcsoportosításokkal és néhány különadóval, valamint a költségvetést közvetlenül nem érintő hiteltörlesztési moratóriummal, továbbá a Magyar Nemzeti Bank által segített kedvezményes hitelekkel igyekezett tompítani a visszaesést. Ugyanakkor változatlanul elsősorban a hozzá lojális gazdasági és politikai érdekcsoportok szempontjait érvényesítette a válságkezelés során.

A tényleges vesztesek (például a munkanélkülivé váltak) megsegítése háttérbe szorult, egyáltalán nem vagy csak kevéssé érvényesült. A *cég-, munkahely- és családvédelemre* fordított összegek mértéke szerény maradt. Például az álláskeresői járadék az EU-ban kirívóan legalacsonyabb három hónapos időszak, vagy a családi pótlék több mint egy évtizede befagyasztott összege nem változott. Ugyanakkor a járványkezelés forrásigényére hivatkozva még többletterhekkel is sújtották a politikailag vagy gazdaságilag ellenfélnek, kiszorítandónak tekintett szervezeteket (például az önkormányzatokat, az ellenzéki pártokat, a bankokat és a kereskedelmi láncokat). Az üzleti szférában pedig az általános, minden nehéz helyzetbe került cégre és foglalkoztatottra vonatkozó támogatást az egyedi mérlegelés, az ágazati megközelítés helyettesítette, ami tág teret adott a szubjektivitásnak.

A gazdaság újraindítása keretében mód van a lojális tulajdonosi körök beruházásainak és vállalat-felvásárlásainak támogatására. Válság idején a korábbi fejlesztések értelme is bizonytalanná válhat, s nagy kérdés, hogy az állam által kiválasztott célokat a piac mennyire igazolja majd vissza. Például a járvány előtt is túlkínálatos turisztikai szektor, a soha meg nem térülő s a globalizációs folyamat bonyolultabbá válása miatt még reménytelenebb hasznosságú Budapest–Belgrád vasútvonal, vagy éppen az autarkias iparfejlesztési elképzelések, a stadionépítésekkel kapcsolatos új döntések esetében. Az állam a bankrendszeren és a jegybank kötvényvásárlási programján keresztül nyújtott forrásokkal támogatja a (elsősorban a lojális) tulajdonosi csoportok felvásárlási akcióit, miközben irracionális mértékben korlátozza a külföldi (beleértve az EU-beli!) vállalkozók, befektetők magyarországi tulajdonszerzését. Így, verseny híján a kormányhoz közeli cégek olcsón tudják felvásárolni kiszemelt célpontjukat, a külföldiek pedig – ha engedélyt kapnak a tulajdonszerzésre – az állammal való „együttműködésre” kényszerülnek.

A Pénzügyminisztérium 2020 decemberében kiadott, 2024-ig szóló makrogazdasági és költségvetési előrejelzése 2021-re 3,5 százalékos növekedés mellett az államháztartás mintegy 3650 milliárd forintos pénzforgalmi hiányával, eredményszemléletben 6,5 százalékos GDP-arányos deficittel számol. Összehasonlításképpen: 2020 nyár elején az Országgyűlés a 2021. évi költségvetési törvénnyel 4,8 százalékos növekedés mellett csak 1500 milliárd forintos pénzforgalmi hiányt, a GDP 2,9 százalékát kitevő deficitet fogadott el. A prognózis aktualizálása természetesen indokolt, hiszen időközben radikálisan megváltoztak a körülmények. *Ennek ellenére a 2021. évi költségvetési törvény módosítása idén sincs napirenden.*

Az EU hétéves költségvetése szerint Magyarország 2021 és 2027 között a kohéziós politika keretében 22,5 milliárd euró, közvetlen agrártámogatás és vidékfejlesztés címén 12 milliárd euró, a Next Generation EU forrásain belül a Helyreállítási és Ellenálló-képesség Eszközből közel 7 milliárd euró, annak egyéb forrásaiból több mint 1 milliárd euró támogatásra számíthat. Vagyis összességében 42,5 milliárd euróra, az éves GDP 4 százalékára. Ezt egészíti ki közel 10 milliárd euró kedvezményes hitel. Ha figyelembe vesszük a magyar befizetést is az EU-ba, akkor a Magyarországnak jutó *nettó*, vagyis a magyar befizetésekkel csökkentett, a hitelekkel nem számoló támogatás a *GDP mintegy évi három százaléka*. Ez lényegében azonos az EU előző költségvetési ciklusában elérhető források mértékével. A szinten tartás főként az EU válságkezelő programjának köszönhető.

Az EU döntése alapján a források folyósításának fontos feltétele, hogy minden tagország dolgozzon ki Helyreállítási és ellenállóképesség-növelő tervet, egy jól működő ellenőrző mechanizmust, s tartsa be a jogállamisági feltételeket. Az ezek betartásán örökődő európai intézményi mechanizmus tényleges működése és szankcionálási képessége azonban még nem világos.

A kormány az egészségügyi-gazdasági válságra továbbra is mindenekelőtt hatalmi-politikai szempontból tekint. Megteheti. Egyrészt, mert a magas államháztartási hiányt az EU az idén is tudomásul veszi. Másrészt 2021 végétől *pénzbőség* várható. Harmadrészt, az államháztartás helyzete lehetővé teszi az EU-transzferek idei megelőlegezését. Mindez együtt az idén is lehetőséget teremt a költekezésre. Erre utal, hogy a kormány szándéka szerint a 2021–2027-es kohéziós források felhasználására vonatkozó pályázatok már 2021 januárjától megjelennek. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján féltő, hogy ez az egyébként indokoltnak látszó gyorsaság nem annyira a válság elleni küzdelmet, mint a források minél nagyobb részének kiosztását célozza – a 2022. évi választások előtt.

A költségvetés változatlanul politikai, hatalmi-választási piár, nem pedig a gazdasági-társadalmi szempontoknak alárendelt törvény. Összeállítói az elmúlt hónapokban is néhány fontos *választói csoport* látványos megszólítására törekedtek. A 13. havi nyugdíj fokozatos visszaépítése után ilyen döntés volt a 25 év alatti fiatalok szja-mentességének bevezetése. A középgenerációnak kedvez a lakásfelújítás állami támogatása (amely csak 2021–2022-ben igényelhető). A kormánypártok egyik fő, vidéki választói bázisának szól a vidékfejlesztési uniós pénzek magyar kiegészítésének megháromszorozása, az östermelők és családi agrárvállalkozások adózásának még kedvezményesebbé tétele.

E bejelentések politikai természetét mutatja, hogy miközben a válság idején a megugrott élelmiszerárakat különösen megszenvedő kisnyugdíjasok érdekében semmi sem történt, a 13. havi nyugdíjat mindenféle differenciálás nélkül vezetik be – a második „részletet” jövőre éppen a választást megelőző hónapokra időzítve. Holott a nyugdíjrendszer sokféle problémája közül a fenntarthatóság és a növekvő differenciálódás a legsúlyosabb, ám ezek a 13. havi nyugdíj bevezetésével csak tovább mélyülnek. A fiatalok szja-mentességét főleg a képzetesebb, magasabb jövedelmű munkavállalók képesek kihasználni, miközben a munkaerőpiac egyik nagy gondja a képzetlen rétegek viszonylag nagy súlya, családon és kistelepüléseken belüli újratermelődése. (Utóbbiak jellemzően eddig is kevés szja-t fizettek. Gyenge alkupozíciójuk miatt a kedvezmény egy részét a munkaadók feltehetőleg a fizetés-emelés elkerülésére, netán a fizetések csökkentésére is fel tudják majd használni.) A lakásfelújítás nagyvonalú, ámde átmeneti támogatása áremelkedéssel járó ciklust visz a folyamatokba, és szintén nem a válság veszteségeire irányul. A vidékfejlesztésre fordított kiadások mögött pedig nem látszik gazdasági stratégia.

Emellett szembe kell nézni azzal, hogy az EU-ból származó pénzbőséghez és a szerény válságkezelő tevékenységhez viszonyítva az államháztartás hiánya indokolatlanul magas *lesz*. Ennek pedig az előbb-utóbb várhatóan világszerte meglóduló infláció és a megugró kamatok időszakában magas költségei lesznek, nem beszélve arról, hogy egy idő után a gazdasági racionalitást nélkülöző fejlesztések is veszteségeket okoznak. Az államháztartás magyar költségvetési forrásból származó kiadásait racionalizálni kellene, a valóban szükségeseket pedig minél inkább az EU-forrásokkal helyettesíteni, hogy a lehető legkevésbé kerüljön sor az ingyenpénz elpazarolására.

A kormányzat természete aligha fog 2022-ig megváltozni. Így várhatóan folytatódni fog a teljesen elavult 2021. évi költségvetésnek a kormány kénye-kedve szerinti átalakítása, a válságkezelés háttérbe szorulása. Félő, hogy az EU-ból származó pénzbőségre alapozva folytatódhat a felelőtlen költekezés, a pénz felhasználása a lojális érdekcsoportok és választási célok érdekében.

Laki Mihály,
a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Közgazdaságtudományi Intézete emeritus kutatója, nyugalmazott tudományos
tanácsadója

E-mail: laki.mihaly@krtk.mta.hu

AMI VÁRHTÓ ÉS AMI VÁLTOZATLAN¹

A „várható” a távlati tervezők, a prognóziskészítők, a hivatásos jövőkutatók szakterülete. A kívánatos irány kijelölése, a „legyen” pedig a politikusok, az értelmiségi véleményformálók kedvenc foglalatossága. Két jövőbelátó magyar politikus azonban a közelmúltban idegen területre merészkedett, a várhatóról tett érdekes állításokat: „*Hihetetlen gyorsasággal állunk majd emelkedő pályára: a világgazdaság is könnyen lehet, hogy korábban nem látott méretű növekedésnek indul, (...) a magyarnak pedig még gyorsabbnak kell lennie*” – jelentette ki Orbán Viktor. Szerinte az utóbbi volt az elmúlt száz év legsikeresebb évtizede, ami persze nem azt jelenti, hogy minden rendben van Magyarországon, de a következő tíz év még jobb lehet. Tíz év múlva alig lehet majd ráismerni a magyar gazdaságra – ígérte. Digitalizált, körforgásos gazdasági rendszer lesz, teljesen más szén-dioxid-kibocsátás, teljes foglalkoztatás, az EU nyugati felét leköröző fejlődés – sorolta.² „*A növekedési, helyreállási potenciál megvan a magyar gazdaságban, a következő három évben átlagosan négy százalék körüli növekedés érhető el*” – idézte Matolcsy Györgynek, a Magyar Nemzeti Bank elnökének a szavait a 2020-as évet értékelő online sajtótájékoztatóról a portfolio.hu.³

A továbbiakban olyan szövegeket, információkat, feltevéseket mutatok be mozaikszerűen, amelyek a két politikus felhőtlen derűlátását nem erősítik. A jövőbelátás kockázatai és a politikai prioritások alapján hozott gazdasági döntések rontják ugyanis annak az esélyét, hogy az idézett (kincstári) optimista előrejelzések beiga-
zolódnak.

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.64>

² Orbán Viktor: Nagy idők kapujában állunk. Koronavirus.gov.hu, 2021. január 3.
<https://koronavirus.gov.hu/cikkek/orban-viktor-nagy-idok-kapujaban-allunk>

³ <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20201215/matolcsy-gyorgy-fekete-ev-az-idei-nem-volt-ilyen-az-elmult-szaz-evben-461892>

Ifjúkori olvasmányaim

Hasznos és józanító volt újraolvasni a kommunista cenzúra feltételei között kiadott, ám ma is hozzáférhető előrejelzéseket, terveket. A hatvanas években közreadott és a XXI. század első évtizedéig előrettekintő tanulmányokban a demográfiai folyamatok, a hagyományos termékkibocsátás becslése során feltártak ma is kimutatható tendenciákat, legfeljebb a folyamatok sebességében tévedtek. Az igazi melléfogásokat a nem várt politikai események, a nagy jelentőségűnek tartott innovációk felismerésének, terjedésének és egyes gigantikus projektek megvalósítási esélyeinek téves becslései okozták.

A hatvanas években *Fritz Baade*, a kielii Világgazdasági Intézet vezetője nagy és felesleges reményeket fűzött a szén föld alatti elgázosításához, vagy olyan új búzafajtákhoz, amelyek segítségével a gabonatermelés északi határai jelentősen kiterjeszthetők (Baade, 1965). Komolyan mérlegelte a nagy szovjet blöff, a szibériai folyók folyásának megfordításával létrehozandó beltengerek remélt üdvös gazdasági hatásait. A két nagy társadalmi-gazdasági rendszer konvergenciáját várta. Nem számolt azzal, hogy három évtizeddel később, 1989-ben összeomlik a szocialista világrendszer. *Radovan Richta* cseh filozófus és társai 1967–1968-ban a szocialista rendszert tekintették a várható tudományos-technikai forradalom igazi terepének, fel sem merült bennük, hogy a prágai tavasz eltiprását követően a Husák-rendszer negyedszázadon át stagnál, majd összeomlik (Richta, 1968). A Római Klubnak az előrejelzésben és a jövőkutatásban forradalmi változást hozó, rendszerszemléletű és világmodell-változatokkal operáló jelentése készítői sem mérlegelték a szocialista rendszer összeomlásának esélyeit, és – még a nagy erőműbalesetek előtt vagyunk – mai szemmel túlzott derűlátással értékelték az atomenergia környezeti hatásait. (Miközben alig számoltak a nap- és a szélenergia felhasználásával.) A jelentés szerzői alulértékelték a mezőgazdasági teljesítményt növelő zöld forradalom hatásait és súlyos élelmiszerhiányt prognosztizáltak.

Hazai vizekre evezve, 1988-ban a 2000 utáni időszakra szóló magyar távlati terv készítői nem mérlegelték a KGST megszűnésének lehetőségét, holott az középtávon bekövetkezett (lásd Országos Tervhivatal, 1988).

A diskurzus

A tévedés esélyét növelte, hogy a kutatók, szakértők nem függetlenítették, nem függetleníthették magukat a korszellemtől, az akkori diskurzustól. Más jövőt fűrkésztek, más folyamatokat vizsgáltak vagy hagytak figyelmen kívül: más volt a diskurzus tárgya, mint napjainkban.⁴ Az akkori jövőből nemcsak az internet, a személyi számítógép, a mesterséges intelligencia hiányzott, hanem a gyorsuló klímaváltozás, a világhatalommá váló Kína, a kibővülő Európai Unió vagy éppen az emberi jogok növekvő fontossága is.

Ma sem tudjuk, mit nem érzékelünk a jövőből: az ebből adódó tévedés esélye ma is jelentős.

A természeti csapások hatása

A járvány⁵ a gazdaságokat ért sokkok, ezen belül a természeti csapások egyik fajtája. Nem az érdekeltek és ellenérdekeltek, nem a nyertesek vagy az elszenvedők cselekvéseinek következménye, mint a gazdasági válság, a háború, a gazdasági reform vagy éppen a rendszerváltozás. A XX. század vége és a XXI. század első évtizedeinek eseményeit feldolgozó szakirodalom szerint a természeti csapásoknak a nemzetgazdaságra vagy a helyi gazdaságra gyakorolt hatása nem feltétlenül káros (Noy & Vu, 2010).⁶ Ilyenkor az alkotó rombolás – az új termék, a technológia vagy éppen a jobb munkaszervezés és vállalatirányítás – ellensúlyozza a természeti csapás (esetünkben a járvány) okozta károkat. Az újraindulásra vagy túlélésre képes, mert jobb teljesítményt nyújtó vállalatok kiszorítják a gyengébbeket, ezzel javítják a helyi vagy a nemzetgazdasági teljesítményt. Ezek a pozitív hatások azonban az esetek jelentős részénél nem érvényesültek (Ono, 2015). Másként megfogalmazva: a természeti katasztrófák gazdasági-társadalmi következményeinek kutatásai sem készítenek felhőtlen derűlátásra.

⁴ „The human brain, remarkable as it is, can only keep track of a limited number of the complicated, simultaneous interactions that determine the nature of the real world” (Meadows at al., 1972:21.).

⁵ Járvány: „(Valamely területen) fertőző betegség tömeges előfordulása, ill. az így előforduló betegség, epidémia.” A Magyar Nyelv Értelmező Szótára, III. kötet, Budapest, 1979. 612. oldal

⁶ But the academic evidence on the economic impact of natural disasters is mixed. As reviewed in surveys such as Noy and Vu (2010) and Loayza et al. (2012), the existing studies report that natural disasters may even promote growth. <https://www.weforum.org/agenda/2015/02/how-do-natural-disasters-affect-the-economy/>

Ágazati-területi különbségek

A járvány magyarországi megjelenése óta eltelt rövid időszak folyamatai sem azt bizonyítják, hogy a néhány éve tapasztalt konjunktúra (gyors növekedés) a pandémia után töretlenül folytatódhat. A járvány 2020 első hónapjaiban érkezett Magyarországra, a magyar gazdaság ezt megelőzően is lassulóban volt, majd a teljesítménye látványosan romlott.⁷ A GDP 2020 második negyedében az előző év azonos időszakának 86,4 százalékára esett. A visszaesés a harmadik negyedében is folytatódott, de mértéke csökkent: a járvány két hulláma közötti időszakot magában foglaló, harmadik negyedéves GDP az előző év azonos időszakának 95,4 százaléka volt.⁸

A pénzügyi-biztosítási tevékenységen kívül nem volt olyan ágazat, amelyet elkerült volna a recesszió, de a visszaesés mértéke ágazatonként, iparáganként jelentősen eltért. A fellendülés bizonytalan esélyeire utalhat, hogy a két járványhullám közötti hónapokban az átlagosnál nagyobb volt a visszaesés az építőiparban, a szakmai, tudományos, műszaki tevékenység, adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenységben, valamint a művészet, szórakozás, szabadidő, egyéb szolgáltatás területén. Az építőiparban a vállalati szerződések volumenindexe a 2020. nyári hónapokban is jelentősen csökkent. Az akkor (a tárgyhóban) kötött új szerződések értéke alig több mint a fele volt az egy évvel korábbiaknak.

A járvány első hónapjaiban a szezonális hatásokat is figyelembe véve módosult a háztartások, családok fogyasztási szerkezete. A csökkenő, stagnáló forgalmon belül nőtt az alkoholtartalmú italok és a dohányárúk részesedése, jelentősen csökkent az üzemanyag-fogyasztás és kisebb volt a könyv, újság és papíráru súlya. Nem tudjuk, hogy ezek a szerkezeti változások mennyire tartósak.

A két hullám közötti visszapattanás térbeli esélyei sem egyformák. A járvány egyes ágazatokban, iparágakban eltérően érintette Budapestet és az ország más területeit. Az idegenforgalomban és a vendéglátásban hagyományosan nagy arányban külföldi turistákat fogadó fővárosban a visszaesés az átlagosnál nagyobb volt. Országosan 2020 augusztusában az előző év azonos hónapjához képest a külföldi vendégek száma 73, a vendégéjszakáké 71 százalékkal visszaesett, ezen belül a legnagyobb mértékű, 85 százalékos csökkenés Budapesten történt.⁹ Mindezek alapján adódik az óvatos következtetés: ha a magyar gazdaságnak ma még nem tud-

⁷ Számos jele volt annak, hogy a négy éve tartó magyarországi gazdasági fellendülés a járványtól függetlenül lassult. Az ipar rendelésállománya már 2020. január–februárban is elmaradt az előző év-hasonló időszakában mérttől.

⁸ https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qpt001.html

⁹ <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/ksz/ksz2008.html>

juk, hogy mekkora, de nem elhanyagolható részében késve indul és csak rövid ideig tart a fellendülés, akkor a remélt csodaévtized helyett feltehetőleg annál szerényebb fejlődés tanúi lehetünk.

Ami változatlan

A járvány első fél éve a rendkívüli körülmények ellenére jórészt „a járt utat a járatlanért el ne hagyd” népi bölcsesség (?) jegyében zajlott. Nem változtak a Fidesz hatalomgyakorlásának intézményi keretei. A járvány megfékezését célzó jogszabályok a folyamatos központosításról, az önkormányzatok és a civil szervezetek kompetenciáinak további elvonásáról szólnak. A munkaalapú társadalom ideológiája továbbra is érvényes: a számos termék és szolgáltatás iránti kereslet drámai csökkenése miatt munkanélkülivé válók, csődbe ment kisvállalkozók támogatására szánt, nekik juttatott összegek jelentősen elmaradtak az európai átlagtól, miközben a Fidesz-közeli vállalkozók előnyei a támogatások elosztása során és az állami beszerzéseknél nem csökkentek.

Korábbi elemzésünkben bemutattuk, hogy a Fidesz-közeli vállalkozók gyors vagyongyarapodásában, piaci részesedésük növekedésében a politikai kapcsolataik és pozícióik jelentős szerepet játszottak. A száz leggazdagabb hazai vállalkozó közül a Fidesz-közeliokről kiderítettük, hogy vagyonuk az átlagosnál gyorsabban nőtt, az átlagosnál többen vannak közöttük azok, akik nagy és növekvő befolyást érvényesítenek, továbbá politikai-kormányzati szerepet, szakmai közéleti funkciókat töltenek be, jelentős állami szabályozási és beszerzési előnyökkel rendelkeznek; a vállalataik közötti kapcsolatokban az összefonódás és a kereszttulajdonlás több esetét regisztrálhattuk (Laki, 2019). Számos jel szerint az ő térnyerésük a járvány hónapjaiban is folytatódott. A Fidesz-közeli vállalatoknak előnyös, de már a járvány előtt elkezdett beruházások, projektek folytatódtak. Ez javította a részvényesek várakozásait.

Jellemző tovagyűrűző hatású történet erre a Mátrai Erőmű újraállamosítása, ami még „normális időkben” kezdődött, és a Covid-járvány első heteiben-hónapjaiban fejeződött be. A Fidesz-közeli vállalkozások áthúzódó projektjei között államilag finanszírozott autópálya-építkezést, vasútvillamosítást is találunk. A tendereket ezekben az esetekben is még a járvány előtt meghirdették, de a Fidesz-közeli cégek számára előnyös döntésre már a járvány első heteiben, hónapjaiban került sor. Ez is azt üzenté a részvényeseknek, hogy a kormány preferencialistáin a krízis ellenére nincs változás. Az új kiírások, új állami megrendelések csak erősítették az ő derűlátó számításait és várakozásait. A legnagyobb Fidesz-közeli vállalatcsoport a jár-

vány előtt közzétett szállodakorszerűsítési pályázat fő nyertese volt, majd a járvány idején különleges pénzügyi támogatásban részesült a balatoni kempingek újjáépítéséhez is.¹⁰ A Fidesz-közeli cégek zavartalanul folytatták a vállalatok felvásárlását. Számos esetben olyan szabályozási előnyökhöz jutottak, amelyek javították piaci helyzetüket, máskor a kormány kinyilvánította, hogy egy adott területen végrehajtott beruházás nemzeti érdek, erre hivatkozva jelentős szabályozási előnyt is nyújtott. Ezek a példák azt mutatják, hogy a politikailag támogatott vállalatok előnyei a járvány időszakában nem csökkentek.

A kedvezmények és támogatások politikavezérelt elosztásának ez a rendszere a hatalom szempontjából a járvány előtt, a gazdasági fellendülés éveiben kielégítően működött. De vajon milyen hatékonysággal működtethető, finanszírozható a visszaesés, majd az ezt követő fellendülés időszakában? Az eddig tudatosan elkerült külföldi eladósodást váltó eurókötvény-kibocsátások, egyáltalán az államadósság növekvő mértéke azt jelzi, hogy a megálmódott gazdasági csoda esélyei nem túl fényesek. Ez arra utal, hogy a döntéshozatali struktúra (a centralizáció) és a gazdasági döntések mögötti motivációk – a politikai motívumok, mint az önkormányzatok gyengítése és a kliensprotekciónizmus – nem változtak, de az új helyzetben még kontraproduktívabbak lehetnek, mint korábban.

Hivatkozások

- Baade, F. (1965). *Versenyfutás a 2000. évig*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Laki, M. (2019). A Mészáros vállalatcsoport. Adalékok a Fidesz-közeli vállalkozók és vállalatok működéséhez. *Külgazdaság*, 63(9–10), 65–100.
- Loayza, N., Olaberria, E., Rigolini, J. & Christiaensen, L. (2012). *Natural disasters and growth: Going beyond the averages*, World Bank Group Policy Research Working papers, július.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. & Behrens, W. III (1972). *The Limits to Growth*. Universe Books, New York.
- Noy, I. & Vu, T. B. (2010). The economics of natural disasters in a developing country: The case of Vietnam. *Journal of Asian Economics*, 21(4), 345–354.
- Ono, A. (2015). *How do natural disasters affect the economy?* World Economic Forum, február 11. <https://www.weforum.org/agenda/2015/02/how-do-natural-disasters-affect-the-economy/>
- Országos Terhivatal (1988). Előzetes elgondolások a népgazdaság 2000. évén túlnyúló fejlődéséről (első változat). Budapest, december.
- Richta, R. (1968). *Válaszúton a civilizáció. A tudományos-technikai forradalom társadalmi és emberi összefüggései*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

¹⁰ 5 milliárd forint támogatást nyújt balatoni kempingek fejlesztésére a kormány, csodálatosbalaton.hu, május 19.

Mérő Katalin,
a Budapesti Gazdasági Egyetem egyetemi docense

E-mail: mero.katalin@uni-bge.hu

NEMTELJESÍTŐ BANKHITELEK – COVID UTÁN¹

A Covid-19-járvány okozta gazdasági válság következtében a nemteljesítő banki hitelállomány (non-performing loans, NPL) számottevő megugrására lehet számítani, ami veszélyeztetheti a bankrendszer stabilitását, miközben a válságból való kilábaláshoz a gazdaság helyreállítását segíteni képes, stabil pénzügyi intézményekre és tőkeerős, a gazdaságot hitelezni képes bankrendszerre van szükség. A 2008-as globális pénzügyi válságot követően a pénzügyi intézmények szabályozásának rendszere és konkrét eszköztára is számottevően megújult, azzal a céllal, hogy stabilabb, az újabb, esetlegesen bekövetkező válságokkal szemben ellenálló képesebb legyen. Ennek tükrében azt is mondhatnánk, hogy a Covid-járvány az új szabályozás első tesztjének tekinthető. De ez csak részben igaz.

Mert a 2008-as globális pénzügyi válságot követő szabályozás eredményeként a bankokat valóban sokkal jobb helyzetben érte el a mostani járványhullám – sokkal több volt a kockázataikhoz képest rendelkezésükre álló tőkéjük és jobb volt a likviditási helyzetük is, mint akkor –, azonban nem olyan hagyományos ciklikus pénzügyi válságot idézett elő, amilyenre az új szabályozás a bankokat és a felügyeleti hatóságokat felkészítette. Bár a pénzügyi intézményi rendszer tekintetében a mostani is egy *klasszikus rendszerszintű válság* (vagyis olyan, amely nem az egyes intézmények túlzott kockázatvállalása, hibás döntései miatt alakul ki, hanem a pénzügyi rendszer egészét érintő folyamatok miatt), a hatása azonban jelentősen nagyobb, mint amilyen válságokra tekintettel az új, úgynevezett Bazel III-as szabályokat kalibrálták. Ennek fő okai a válság hirtelen kialakulása, a fejlett és a fejlődő országokat egyidejűleg és egyaránt érintő jellege, valamint az, hogy számos szektor és sokféle eszközárs egyidejű és jelentős visszaeséséhez vezetett. Ezért a válságkezelés a bankok esetében is számos egyszeri megoldás bevezetését hozta, elsősorban szabályozói könnyítések és állami garanciavállalások formájában.

Az Európai Unió legtöbb országában a bankok hitelezési portfóliójának minősége 2019 végén már kifejezetten jó volt. Az Európai Központi Bank (EKB) véleménye szerint a hitelállomány öt százalékát meghaladó NPL-arány tekinthető problé-

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.70>

másnak. Azok aránya 2019 végén Görögország és Ciprus kivételével mindenhol egy számjegyű volt, Nyugat-Európában és a balti államokban 1–3, a kelet-közép-európai és a dél-európai régióban jellemzően 4–7, Magyarországon 4,1 százalék.

Csakhogy a járvány miatt elrendelt korlátozások, a több szektort is érintő leállások, valamint a munkahelyek tömeges megszűnése előrevetíti, hogy *az NPL-állomány jelentősen megugrik*. Ez a bankok könyveiben csak késleltetetten fog megjelenni, hiszen szinte mindegyik tagállam alkalmaz valamilyen hitelmoratóriumot. Az Európai Bankhatóság iránymutatásának megfelelően a moratórium alatti hitelekkel kapcsolatban a bankoknak nem kell azt vélelmezniük, hogy ezekkel a jövőben visszafizetési problémák fognak felmerülni. Emellett az EU bankszabályozási rendeletének a Covid-19 miatti gyors kiegészítése (az ún. quick fix) lehetővé teszi, hogy a tagállamok és közintézményeik által adott garanciákkal fedezett hiteleket is igen kedvezően vegyék számba a bankok. A moratóriumok jellemzően a lakossági, míg a garanciák a vállalati hitelekre vonatkoznak. Ezeket a hiteleket a bankok a teljesítő hitelek között tarthatják nyilván, velük kapcsolatban értékvesztést sem kell elszámolniuk.

Az EKB 2020. novemberi Pénzügyi Stabilitási Jelentése (ECB, 2020) szerint állami segítségnyújtás hiányában 2021 közepére a teljes euróövezeti vállalati hitelportfólió mintegy 9 százaléka válhatna nemteljesítővé. Ugyancsak az EKB becslése szerint a válság következtében felhalmozódó NPL-állomány 2022 végére elérheti az 1400 milliárd eurót, ami számottevően nagyobb a korábbi, 2015-ös 1000 milliárd eurós csúcspontnál (Enria, 2020). És ahogy arra a Bruegel kutatóintézet blogja (Lehman & Martin, 2020) felhívja a figyelmet, maga az NPL-állomány is különbözni fog attól, mint amely a 2008-as globális válság után halmozódott fel. Jóval nagyobb lesz benne a vállalkozások hiteleinek aránya a lakossági jelzáloghitelekkel szemben, valamint a fizetési nehézségekkel küzdő vállalatokon belül is számottevő azok aránya, amelyek életképes üzleti modellel működnek, de a járvány miatti recesszió átmeneti fizetési nehézségeket okozott a számukra. Így esetükben sokkal hangsúlyosabbnak kell lennie a hitelek átstrukturálásának, mint felszámolási eljárás kezdeményezésének. Vagyis az átmeneti szabályozói könnyítések (moratóriumok, garanciák) kivezetését követően nyilvánvalóan szükség lesz a válság utáni helyzet konszolidálására, arra alkalmas eszközök kialakítására is.

Az Európai Bizottság 2020. december 16-án hozta nyilvánosságra az Európai Unió országainak bankrendszerében a válság során felhalmozódó *nemteljesítő hitelállomány kezelésére vonatkozó akciótervét* (European Commission, 2020). Ez a következő négy fő célt jelölte ki.

- *A problémás eszközök másodlagos piacának továbbfejlesztése.* A javaslat kiinduló megfontolása, hogy ha a problémás hitelek kikerülnek a bankok könyveiből, akkor azoknak nem az NPL-állomány kezelésével kell foglalkozniuk, így jobban tudnak a jövőbeni építkezésre, a gazdaság hitelezésére koncentrálni.
- *Az EU-n belül számottevően különböző nemzeti vállalati csőd- és adóssághrendezési szabályok harmonizálása,* amire az első cél érdekében is feltétlen szükség lenne; hiszen az NPL-portfóliókba tartozó hitelekre vonatkozó, eltérő szabályozási háttér nagyban megnehezíti sztenderdizált másodlagos piaci termékek kialakítását.
- *Nemzeti eszközkezelő társaságok² (Asset Management Companies, AMCs) létrehozásának támogatása,* valamint európai szintű együttműködési hálózatuk kialakítása. A nemzeti eszközkezelők a bankok NPL-portfólióját megvásárolva képesek azt segíteni, hogy a bankok az egészséges cégek hitelezésére és ne a problémás portfólió kezelésére fókuszáljanak, míg az európai hálózat a működési mechanizmusok, legjobb gyakorlatok kialakításában és harmonizálásában működne közre.
- *A közzféra által megteendő elővigyázatossági intézkedések újrapozicionálása* az EU-nak a bankok helyreállítására és szanálására vonatkozó irányelve, valamint az állami támogatásokra vonatkozó szabályozás keretei között.

Maguk a javaslatok nem tekinthetők újnak és Covid-specifikusnak sem, hiszen az EU pénzügyminiszterei már 2017 júliusában egyetértettek az uniós NPL-állomány kezelését segítő akcióterv szükségességével. Ezt követően, 2018 márciusában pedig az Európai Bizottság a most kiadotthoz nagyban hasonló javaslatcsomaggal állt elő, ami a fenti négy pontból az első hármat, illetve annak egy hasonló korábbi változatát már tartalmazta. A járvány azonban előtérbe hozta az NPL-problémákat, így felgyorsultak az erre vonatkozó – korábban megrekedni látszó – munkálatok is.

Az első pont lényegében *az NPL-állomány értékpapírosításának ösztönzését jelenti.* A jelenlegi gyakorlat szerint az NPL-állományt követeléskezelő cégeknek adják el a bankok, a folyamat nem értékpapírosítással megy végbe. Ez az eladó és a vevő közötti kétoldalú szerződéses kapcsolat, ami sokkal kevésbé sztenderdizált és átlátható, mint a másodlagos piacon való értékesítés. Ráadásul az értékpapírosítás és a másodlagos piacon való értékesítés az Európai Tőkepiaci Unió létrehozásának

² Ezek a nemzeti eszközkezelők különböznek a magyarországi Nemzeti Eszközkezelőtől, amely 2012 és 2020 között működött, és a lakossági jelzáloghitelek fedezetül szolgáló ingatlanokat vette meg a hiteladósok megsegítése céljából.

irányvonalába is jól illeszkedik. Az NPL-értékpapírosítás azonban jelenleg számos szabályozói akadályba ütközik, elsősorban azért, mert az EU jelenleg hatályos szabályozását a teljesítő hitelek értékpapírosítását szem előtt tartva alakították ki. E szabályok NPL-értékpapírosítást támogató kiegészítésére az Európai Bizottság a járvány első hullámát követően, 2020 júliusában javaslatot tett, elfogadása az idei év első felében várható.

Nehéz megítélni, hogy ez jó vagy rossz hír. *Az értékpapírosítás valóban átláthatóbb és sztenderdizáltabb* formája az NPL-ek banki könyvekből való kivezetésének, mint a közönséges hiteleladás, és valóban hozzájárul a tőkepiacok mélyüléséhez is. Azonban sokban hasonlít a 2008-as globális pénzügyi válság kirobbanásában komoly szerepet játszó subprime-értékpapírosításhoz,³ hiszen az egyes értékpapírportfóliók mögöttes kockázatának beazonosítása és megítélése ugyanolyan nehéz, továbbá ugyanúgy nincsenek erre vonatkozó, megbízhatóan tesztelt modelljei sem az értékpapírosítást végzőknek, sem a hitelminősítőknek. Így az értékpapírosítási szabályok NPL-értékpapírokra vonatkozó kiterjesztése is csak esetleges, nem kellően alátámasztott lehet. Ráadásul a piacfejlesztés és a pénzügyi stabilitás ellentétes motivációkat jelent: ha túl szigorúak az új szabályok, nem fog kifejlődni a piac, ha túl enyhék, akkor pedig nagyon kockázatos lesz. Nem véletlen, hogy az egyik legnagyobb európai pénzügyi lobbiszervezet, az Association for Financial Markets in Europe (AFME) – miközben általánosságban erősen támogatja, hogy létrejöjjön egy jól működő NPL-értékpapírosítási piac – rengeteg szabályozási könnyítési javaslatot fogalmaz meg a bizottsági változathoz képest (AFME, 2020a). Általánosságban elmondható, hogy a mögöttes számítások mindkét oldalon igen nagyvonalúak, megalapozottságuk nem áttekinthető és nem megítélhető, így a várható piaci hatások is nehezen prognosztizálhatók.

A második pont, *a csőd- és adósságrendezési szabályok harmonizálása sem tekinthető új törekvésnek*. Mind az értékpapírosítás sztenderdizálásához, mind egy NPL-kezelésre létrehozott közös európai eszközkezelő intézmény hatékony működéséhez szükség lenne rá, így természetes, hogy most prioritásnak tekintik. Ha a nemteljesítő hitelek átruházása előtt jogi akadályok állnak, ha nem világos, hogy a hitelek mögött levő biztosítékok hogyan mozgathatók országhatárokon keresztül, akkor nehéz fejlett, európai szinten is jól működő másodlagos NPL-piacot elképzelni. Ezen a téren az EU eddig nem sok előrehaladást tudott felmutatni. Ahogy azt az Európai Bankhatóság Benchmarking jelentése (EBA, 2020) megállapítja, az egyes

³ Vagyis ahhoz, amikor a nem igazán jó minőségű jelzáloghitelek tömeges értékpapírosítására került sor az Egyesült Államokban.

tagállamokban a fedezetek érvényesíthetőségének gyakorlata, időigénye és költsége is nagyban különbözik.

Erősen vitatott a *nemzeti eszközkezelők felállítása* is. A nemzeti eszközkezelő társaságok lényegüket tekintve nagyon hasonlóak a bankok szanálása során alkalmazható „rossz bankokhoz”, amelyekben a szanálás során a problémás portfóliót elkülönítetten kezelik – azzal a különbséggel, hogy az eszközkezelők nem a szanálás alatt álló bankok eszközeit kezelnék, hanem a Covid-járvány miatt felgyülemlett NPL-eket. 2020 folyamán komoly vita folyt egy *EU-szintű eszközkezelő* kialakításáról is, amely viszont nem került be az akciótervbe. Az európai eszközkezelő létrehozása mellett érvelt többek között *Andrea Enria*, az EKB Felügyeleti Tanácsának elnöke (Enria, 2020). Ennek hiányában ő a nemzeti eszközkezelők szoros európai hálózatban való működését tartja megvalósíthatónak, úgy, hogy annak részét képezi az európai szintű és ezáltal kedvező költségű finanszírozás is. Az AFME szerint sem egységes európai, sem nemzeti eszközkezelőkre nincs szükség, mert a bankok sokkal jobban tudják a saját ügyfélkörükhöz kapcsolódó NPL-portfóliót kezelni – például éppen értékpapírosítással –, mint az új szereplőként belépő eszközkezelők (AFME, 2020b). Az Európai Bizottság honlapján az NPL-akciótervhez kapcsolódó kérdések és válaszok szekcióban is szerepel a kérdés, vajon lesz-e Európai Eszközkezelő (rossz bank). A bizottsági válasz szerint egy európai intézmény felállítása elsősorban a tagállami jogi különbözőségeik miatt igen nehéz lenne, míg a nemzeti eszközkezelők igen előnyösek a nemzeti pénzügyi piacok működése szempontjából.⁴ A Bruegel korábban hivatkozott blogja szerint (Lehman & Martin, 2020) az euróövezetben már jelenleg is működő négy nemzeti eszközkezelő⁵ pozitív tapasztalatai alapján kirajzolódó előnyök: az NPL-hitelek újra teljesítővé válásának felgyorsítása és a felesleges jóléti veszteségek elkerülése, a tűzoltásszerű tömeges eszközértékesítésekből fakadó piaci problémák elkerülése, az idő előtti csődök megelőzése, valamint a nemteljesítő hitelek kezeléséhez szükséges szakértelem egy helyre koncentrálása.

Az akcióterv negyedik célját egyrészt az indokolja, hogy jelenleg *az EU állami támogatásra vonatkozó szabályai korlátozzák, hogy az újonnan felálló nemzeti eszközkezelők milyen áron vásárolhatják meg a bankok nemteljesítő hiteleit*, és ezzel akár ellenérdekeltséget is teremthetnek a bankok és az eszközkezelők együttműködésével szemben. Másrészt az EU banki helyreállítására és szanálására vonatkozó jelenlegi irányelve szerint a bankok állami támogatása ahhoz van kötve, hogy az adott bank fizetéképtelen legyen, vagy várhatóan fizetéképtelenné váljon, és az

⁴ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_2376

⁵ Ezek: az ír NAMA, a spanyol SAREB, a szlovén DUTB és a görög Herkules.

állami eszközök felhasználását ebben az esetben is számos egyéb lépés előzi meg. Az irányelv bizonyos, ritka esetekben lehetőséget ad a tényleges vagy várható fizetéseképtelenség deklarációja nélküli állami segítségnyújtásra is. Ezt értelmezve az Európai Bizottság azt javasolja, hogy a járvány okozta válságot nyilvánítsák e ritka események közé tartozónak, hogy az egyébként szolvensen működő bankok esetében élni lehessen a kivétellel, legyen lehetőség azok állami megsegítésére.

Visszatérve a kiinduló kérdésünkre, hogy vajon mi lesz a nemteljesítő hitelekkel a Covid-19 válság lecsengését követően, azt a választ adhatjuk, hogy az EU által kidolgozott akcióterv abból a szempontból előremutató, hogy magán- (értékpapírosítás) és állami (eszközkezelők felállítása, állami segítségnyújtás) eszközökkel vegyesen keresi a megoldást. A nemzeti csőd- és adósságrendezési szabályok harmonizálásának azonban rövid távon igen alacsony a valószínűsége. Ez azt is előrevetíti, hogy mind az eszközkezelők, mind az NPL-értékpapírosítások jellemzően nemzeti keretek között maradnak. Azokban az országokban – így Magyarországon és a kelet-közép-európai régió többi tagállamában –, ahol a tőkepiacok fejletlenek, ahol az értékpapírosítás nem honosodott meg, várhatóan inkább az állami beavatkozásokon keresztül történő megoldások, semmint az értékpapírosítás lesznek jellemzők. Konkrét formát azonban még nem lehet előre látni, hiszen a nemzeti eszközkezelők felállítása csak egy, az EU által preferált lehetőség, de nem kötelezettség.

A Magyar Nemzeti Bank honlapján jelenleg⁶ nem található a Covid-19-válság utáni NPL-kezelésre vonatkozó anyag. A 2020 novemberében kiadott Pénzügyi Stabilitási Jelentés (MNB, 2020) – hangsúlyozottan nem NPL-előrejelzésként – a jelenleg moratóriumban lévő vállalati hitelállomány 15–20, a lakossági hitelállomány 5-10 százalékát tartja sérülékenynek. Ugyanakkor azt is leszögezi, hogy „a bankrendszer szabad tőkéje képes lenne elnyelni a felmerülő hitelezési veszteségeket még historikusan kimagasló nemteljesítési arányok feltételezése mellett is” (MNB, 2020:42). Ebből arra lehet következtetni, hogy a Magyar Nemzeti Bank jelenleg a hazai bankrendszer helyzetét a Covid-19-járvány lecsengését követő időszakra számottevően jobbnak prognosztizálja, mint az EKB az euroövezeti bankrendszerét, és az NPL-állomány növekedését a bankok saját erejéből kezelhetőnek tartja.

⁶ 2021. január közepén

Hivatkozások

- AFME (2020a). *Position paper: COM proposals on securitization of NPRs to help the recovery from the COVID-19 pandemic*. Szeptember. <https://service.betterregulation.com/sites/default/files/AFME%20Position%20Paper%20on%20COM%20proposals%20for%20NPEs%20September%202020.pdf>
- AFME (2020b). *Press release, AFME: Commission's revised action plan for non-performing loans from COVID-19 disappoints*. December 16. <https://www.afme.eu/Portals/0/DispatchFeaturedImages/press%20release%20final.pdf>
- EBA (2020). *Report on the benchmarking of national loan enforcement frameworks*, EBA/Rep/2020/29 <https://www.eba.europa.eu/eba-publishes-report-benchmarking-national-insolvency-frameworks-across-eu>
- Enria, A. (2020). *Bank asset quality: this time we need to do better*, ECB Banking Supervision Opinion Piece. Október 27. <https://www.bankingsupervision.europa.eu/press/interviews/date/2020/html/ssm.in201027~31fda4bb8e.en.html>
- ECB (2020). *Financial Stability Review*, November. <https://www.ecb.europa.eu/pub/financial-stability/fsr/html/ecb.fsr202011~b7be9aef1.en.html#toc22>
- European Commission (2020). *Action Plan: Tackling non-performing loans (NPLs) in the aftermath of the COVID-19 pandemic*. December 16. https://ec.europa.eu/info/publications/201216-non-performing-loans-action-plan_en
- Lehman, A. & Martin, R. (2020). Economic recovery after COVID-19 requires a clear vision for healthy banking sector. *Bruegel Blog*, december 16. <https://www.bruegel.org/2020/12/economic-recovery-after-covid-19-requires-a-clear-vision-for-a-healthy-banking-sector/>
- MNB (2020). *Pénzügyi Stabilitási Jelentés*. November. <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/penzugyi-stabilitasi-jelentes/penzugyi-stabilitasi-jelentes-2020-november>

Molnár Dániel,
a Századvég Gazdaságkutató Zrt. makrogazdasági elemzője, a Budapesti
Corvinus Egyetem doktorandusza

E-mail: molnar.daniel@szazadveg.hu

Regős Gábor,
a Századvég Gazdaságkutató Zrt. makrogazdasági üzletágvezetője

E-mail: regos@szazadveg.hu

Horváth Diána,
a Századvég Gazdaságkutató Zrt. makrogazdasági elemzője, a Budapesti
Corvinus Egyetem doktorandusza

E-mail: horvath.dia@szazadveg.hu

MODERN (?), ÚJ (?) VILÁG?¹

2020-ban gyökeresen megváltozott az életünk. Talán már sose térünk vissza a korábban megszokott kerékvágásba, ugyanakkor felmerül kérdésként az is, hogy vissza akarunk-e térni a korábbi életünkhöz, illetve meg kell-e próbálnunk visszatérni hozzá, vagy az elmúlt egy év tapasztalatainak arra kell ösztönöznie minket, hogy új utakat keressünk.

Mi változott?

Mielőtt megvizsgálánk, hogy mi várható a vírushelyzet elmúltával (visszahúzódásával?), érdemes megnézni, hogy mi az, ami megváltozott az életünkben, a gazdaságban. A gazdaságokat világszerte jelentős sokkhatás érte 2020 első felében: a koronavírus elterjedése nyomán az élet megállt, az ellátási láncok megszakadtak, a gazdaság teljesítménye bezuhant. Bizonytalanság uralkodott el.

Ezek voltak az első tünetek. Azóta is sok minden változott mind a mindennapi életünkben, mind pedig a gazdaságban. Az egyes kormányzatok korábban elképzelhetetlen mértékű fiskális stimulusokat juttattak a gazdaságba: átmenetileg vagy tartósan átvállalták a vállalkozások bérköltségeit, támogatást nyújtottak nekik a túl-

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.77>

éléshez. Ahogy a válság természete, úgy a válságkezelés módja is sok tekintetben eltért az előző válságnál tapasztalttól, a kormányzatok és a nemzetközi szervezetek levonták a korábbi válságkezelés tanulságait. Ennek jegyében vezették be Magyarországon a hiteltörlesztési moratóriumot, illetve az előző válság esetében tapasztalt prociklikus (válság idején „megszorító”) fiskális politika helyett most anticiklikus, költséges politika lépett életbe. Ezt a kormányzati politika változása mellett a nemzetközi szervezetek hozzáállásának módosulása is segítette, amelyek a korábbiakkal szemben most már nem ragaszkodnak a szigorú fiskális szabályokhoz, azaz a magas hiány a 2020-as évben az egész világot jellemzi.

Míg a fiskális politika levonta a korábbi válság tanulságait, és ennek megfelelően tudott cselekedni, a monetáris politika nehezebb helyzetben volt. A jegybank a konvencionális eszköztárát nagyrészt már kihasználta, a kamatok csökkentésére kevés lehetősége maradt. Ennek ellenére – természetesen nem konvencionális eszközökkel – lazítani próbált, de a szerepe talán kisebb volt, mint a fiskális politikáé. Ezt természetesen az is magyarázhatja, hogy a mostani válság nem pénzügyi eredetű, így nem is pénzügyi beavatkozás tudja megoldani, hanem reálgazdasági. Ugyanakkor a monetáris politikának abban mindenképpen van szerepe, hogy a válság nem fertőzte meg (eddig) a pénzügyi rendszert, nem alakultak ki pénzügyi válságok.

Megváltoztak a gazdaságpolitika prioritásai is. Miközben korábban a növekedés, az innováció és a zöld gazdaság voltak a kulcsszavak, ezek a vírushelyzettel átmenetileg (?) háttérbe szorultak. Előtérbe kerültek olyan kifejezések, mint a bajban lévő ágazatok támogatása, bértámogatás, digitalizáció, adókönyvités, egészségügy. Természetesen nem minden esetben történt csak tüneti kezelés, hiszen több helyen (így Magyarországon is) igyekeztek a vállalatok beruházási kedvét olcsó forrásokkal élénkíteni, de a fő prioritás sok vállalkozás számára világszerte a túlélés maradt. A koronavírus okozta válság a korábbi problémák egy részét átmenetileg megoldotta, például a leállások és a home office elterjedése miatt csökkent a károsanyag-kibocsátás – de csak átmenetileg.

Az elmúlt éveket, évtizedeket az egyre erősödő globalizáció jellemezte, amelynek az egyik fő következménye az egyre hosszabb és hosszabb ellátási láncok kialakulása volt. A vírus elterjedésével és az annak megfékezését célzó kormányzati intézkedések életbe léptetésével azonban ezek a láncok megszakadtak, a vállalatok ellátása akadozni kezdett vagy teljes egészében megszűnt. A probléma megoldásaként előtérbe kerültek (átmenetileg? tartósan?) a lokális megoldások, ezáltal pedig a hazai beszállítók versenyhelyzetbe kerültek.

Megváltozott továbbá a vállalatok viselkedése is. A munkaerőpiac hirtelen és nagymértékben rugalmasabbá vált azzal, hogy a munkáltatók jelentős hányada lehetővé tette dolgozói számára a távmunkát. E folyamat végbemenetele évek óta várható volt és már el is kezdődött, a járványhelyzet csak drasztikus mértékben felgyorsította azt. Előtérbe került továbbá a vállalatok körében a digitalizáció is: a vállalatvezetők felismerték az online értékesítés előnyeit az offline értékesítéssel szemben. Ez sokak számára merőben új kihívásokat eredményezett; amely vállalatok ennek meg tudnak felelni, nyertesesen kerülhetnek ki a jelenlegi helyzetből. A digitalizáció felé ugyanakkor még hosszú út vezet, amelyhez a koronavírus csupán a kezdő lökést adta meg.

Megváltozott a mindennapi élet is. Sok szolgáltatás (koncertek, színház, utazás) elérhetetlenné vált. Az egészségügyi rendszer teljesen átalakult. Telefonon gyógyítanak. A munka világa és némely esetben a gyermek oktatása beköltözött a nappaliba. Maszkot hordunk. Távolságot tartunk. Sokkal többet vásárolunk online, mint korábban. A vírus és az ehhez kapcsolódó válsághelyzet tehát mindannyiunk életének részévé vált. Kérdés, meddig. És hogy mi lesz utána.

A fiskális politika jövője

Az elmúlt években az Európai Unió legtöbb tagországa fegyelmezett fiskális politikát folytatott. Magyarországon a GDP-arányos költségvetési deficit stabilan két százalék körül alakult, ami a 2012-t megelőző időszaknál sokkal kedvezőbb és egyben nagyobb fiskális fegyelmezettséget is mutat. Eközben az Európai Unió tagországainak többsége – lassuló gazdasági növekedés mellett is – költségvetési többletet halmozott fel.

Egy gazdasági válság természetesen rontja a költségvetés helyzetét. A kormányzatok támogató gazdaságpolitikája még inkább. Ez azonban rövid távon még megengedhető. Az Európai Bizottság őszi előrejelzése éves szinten a GDP-arányos deficitet az unió egészében 8,4 százalékra várja, azonban néhány, korábban is eladósodott országban a hiány a prognózis szerint 10 százalék fölé ugorhat (például Franciaország, Olaszország, Spanyolország esetében). Ezzel párhuzamosan az államadósság-ráta az unió átlagában 14,7 százalékpontos növekedéssel 93,9 százalékra emelkedhet, miközben számos tagországa meghaladja majd a 100, sőt Görögországa a 200 százalékot is. Bár lesznek országok, amelyekben az államadósság szintje továbbra is alacsony marad.

Az ilyen magas szintű államadósság kérdéseket vet fel, az országoként jelentősen különböző mértéke pedig az egyes tagállamok gazdaságpolitikájának egységességét, végső soron pedig a közös gazdasági fellépést veszélyezteti. Bár rövid távon a válságra – és a jegybankok finanszírozására – való tekintettel a magas hiány elnézhető, és a piacok el is nézik, kérdés, hogy meddig. Pillanatnyilag lélegeztető gépen lehet tartani vállalatokat vagy akár társadalmi csoportokat, de a végtelenségig ez sem tartható fenn.

Kérdés, hogy a piacok meddig tolerálják a magas hiányt vagy esetleg mikor kezdenek el büntetni. Erre természetesen fel kell készülniük a kormányzatoknak. A mostani fiskális politika tehát hosszú távon nem lesz része a modern (?), új (?) világnak, vissza kell térni a fegyelmezettségre. Ha lesznek olyan ágazatok, amelyek még több év múlva létfenntartási támogatásra szorulnak, akkor ott cselekedni kell, ott elkerülhetetlen lesz a szerkezet átalakítása.

A modern (?), új (?) világban a fiskális konszolidációnak tehát gyorsnak kell lennie, de semmiképpen nem azonnalinak, hiszen az idő előtti költségvetési szigorítás az éledező gazdaságoknak jelentene újabb pofont. Meg kell találni az egyensúlyt.

A monetáris politika jövője

A monetáris politika szerepe a jelenlegi válságban, például a 2008-ashoz viszonyítva sokkal korlátozottabb, aminek elsődleges oka, hogy a jegybankok mozgásteret jelentősen leszűkült. A legutóbbi válság óta a szükséges védőháló nem sikerült kialakítani, az alapkamatok nulla közeli szinten ragadtak, illetve nem valósult meg a felhalmozott állampapír-állományok leépítése sem (az Európai Központi Bank esetében). Ez elsősorban azzal járt, hogy a jegybankok a mostani válság során leginkább a fiskális politika támogatóiként tudtak csak fellépni, az eszközvásárlások felpörgetése révén sikerült elkerülni a fiskális stimulusok finanszírozási költségének drasztikus emelkedését.

Hasonlóan a fiskális politikához, a válság elmúlását követően a monetáris politika sem kezdhet azonnali drasztikus szigorításba, mert egy bizonytalan gazdasági környezetben az is tovaryűrűző negatív sokkhatásként jelentkezne. Gyors normalizálódás annak ellenére sem várható, hogy a jelenleg alkalmazott eszközök torzítják a piaci folyamatokat és jelentős kockázati tényezőket jelentenek a befektetói kockázatvállalás növekedésén és a jegybankmérleg felduzzadásán keresztül. Így tehát az alacsony kamatok és a jegybanki forrásbőség időszaka hosszabb távon velünk

marad. Ebből kifolyólag a monetáris politika a következő időszakban némiképp háttérbe szorulhat. Előfordulhat, hogy az inflációs célkövetés rendszerét is átértékelik, és így nagyobb szerep hárulhat a jegybankokra a reálgazdasági stabilitás megteremtésében és a fiskális politika támogatásában.

Hogyan változik az életünk?

Gyökeres változásokon ment keresztül az életünk az elmúlt hónapok során. Ezek között voltak pozitív változások, például a távmunka lehetőségének kiszélesedése, de voltak negatívak is, mint a társas kapcsolatok minimalizálása vagy a kikapcsolódási lehetőségek elérhetetlenné válása. Kérdésként adódik, mely változások maradnak velünk a későbbiek során is, illetve milyen új keletű helyzetekkel szembesülhetünk a jövőben.

A munka világa a vírus hatására jelentősen átalakult. A távmunka bevezetésével sok munkahelyet sikerült megmenteni, a vállalatok és a munkavállalók rendkívüli gyorsasággal álltak át az otthoni munkavégzésre. Hosszabb távon ez a folyamat a munkakörök egy részében sokkal rugalmasabb munkavégzést tesz lehetővé, így a munkavállalók a mindennapi életüket könnyebben összeegyeztethetik a munkájukkal. A munkáltatók rugalmas hozzáállásával a munkavállalók lojalitása nőtt. Az előnyökön túl azonban fontos kitérni a hátrányokra is. Ez a foglalkoztatási forma hosszú távon nem tartható fenn állandó jelleggel, mivel jelentős erkölcsi kockázat merül fel; a munkáltató ugyanis képtelen ellenőrizni a munkavállaló munkavégzését. Emellett a személyes kapcsolatok hiánya a hatékonyság romlását is eredményezheti, de az otthoni munkavégzés során számos zavaró tényező is felmerül. Épp ezért a járvány elmúltával a munkavállalók vélhetően visszatérnek a megszokott munkakörnyezetükbe, de a home office lehetősége velünk marad majd. Ennek oka, hogy egy külső sokkhatás esetén, mint amilyen a koronavírus-járvány is, az otthoni munkavégzés lehetősége a munkavállalók fejében a stabil munkahellyel kapcsolódott össze, illetve a lehetőség fenntartása vonzóbbá teszi a munkahelyeket. A jövőben a munkavállalás során a korábbiaktól eltérő aspektusok érvényesülnek majd, a távmunka lehetősége kritériumként merülhet fel. Érdekes lesz, hogy hogyan alakul az egyterű, nagy irodák sorsa, ahol sokan dolgoznak egy légtérben. Vajon átalakul-e az irodakultúra, illetve az irodapiac?

A változások nem csupán a munkavégzést érintették, egyik napról a másikra az iskola is beköltözött az otthonunkba. A digitális tanrend meghirdetésével a gyerekek, a szülők és a tanárok is komoly kihívásokkal szembesültek. Az eddig megszok-

kott környezet helyett a gyermekeknek most a szülői házban kellett elsajátítaniuk a későbbiek során szükséges képességeket. Olyan eszközöket kellett használniuk, amelyeket korábban nem vagy legalábbis nem ilyen céllal használtak. A szülők pedig rákényszerültek, hogy támogassák, felügyeljék őket, miközben a munkájukban is helyt kellett állniuk. Az esetek egy részében a home office megoldást jelentett a fenti dilemmára, mindazonáltal az egyensúly megteremtése korántsem egyszerű feladat.

A digitális ismeretek hiánya azonban nem csak a gyerekek körében jelentett problémát. Az oktatóknak egyik napról a másikra olyan új eszközöket, platformokat kellett alkalmazniuk, amelyeket korábban nem ismertek, nem használtak. Voltak, akik sikeresen alkalmazkodtak a megváltozott körülményekhez, egyes esetekben viszont a digitális eszközökre való áttérés az oktatás hatékonyságának a rovására ment. A digitális oktatás hatékonyságával szemben épp ezért számos kritika merült fel, és egyetértés mutatkozik abban, hogy a jelenléti oktatást nem helyettesítheti. Emiatt a járvány elmúltával várhatóan visszatér a tantermi oktatás, ellenben a digitális eszközök alkalmazása a jövőben is elterjedtebb maradhat, a digitalizáció folytatódik. A fenti folyamat hosszú távon a digitális készségek fejlődését eredményezi, amely területen az eNet 2018-as kutatása alapján² még van hová fejlődünk: a megkérdezettek 23 százaléka saját bevallása alapján egyáltalán nem, míg további 27 százalékuk csupán alacsony szintű digitális kompetenciákkal rendelkezett. A digitális kompetenciák fejlesztése azért is fontos, mivel a munkavállalás során számos esetben alapvető elvárásként fogalmazódik meg.

A járvány hónapjaiban átalakult az egészségügyi ellátórendszer is. A személyes jelenlétet felváltotta a telemedicina. Az ágazat digitalizációja felgyorsult, a papíralapú működés részben átkerült az online térbe. Bár a vírus terjedését a kontaktusok számának ilyen jellegű csökkentése némiképp fékezte, hosszú távon azonban a személyes gyógyítás visszatérésével egy hibrid rendszer kialakulása várható. A digitalizáció eddigi vívmányainak megőrzése mellett szükséges a rendszer hatékonyságának javítása. Az átalakulás folyamata azonban hosszú, tele bonyodalmakkal, így a megvalósítása még éveket vehet igénybe.

Számos szolgáltatás – színház, mozi vagy épp vendéglátóhely – a bevezetett korlátozásokkal elérhetlenné vált. Utazási szokásainkat felülírta a bizonytalanság, a félelem: a biztonság került előtérbe, amely felértékelte a belföldi utazások jelentőségét a külföldiekkel szemben. Sok esetben a határzárak szabtak gátat a külföldi

² <https://enet.hu/news/three-quarters-of-internet-users-consciously-improve-their-digital-literacy-for-their-own-advancement/?lang=en> (2021. január 8.)

utazásoknak. A járvány leküzdését követően a szolgáltató szektorban gyors fellendülés várható, ellenben az utazási kedv csak hosszabb idő alatt tér vissza a korábbi szintjére – bár a korlátozások feloldását követően először itt is gyors felpattanásra lehet számítani. A nemzetközi turizmus ismételt beindulásának az oltásigazolás elvárása is gátat szabhat.

Összességében véve a koronavírus nyomán elindult digitalizáció vívmányai a továbbiakban is velük maradnak, de talán kevésbé lesznek kihasználva, mint a vírushelyzet alatt. A fogyasztói szokások átalakulásával a vásárlások jelentős része az offline térből átkerül az online térbe. Az ügyintézés kapcsán is előtérbe kerülnek majd a digitális megoldások (például az online bankolás, az e-recept). Remélhetőleg mindez azzal társul, hogy a jelenleg nem elérhető szolgáltatások ismét hozzáférhetővé válnak, valamint utazásaink a kikapcsolódásról és nem a félelemről szólnak majd.

És mi történik a gazdaságban?

Az elmúlt évek fő hívószavai a digitalizáció és a klímaváltozás elleni harc voltak. Ironikus módon a koronavírus-válság mind a két területen előrelépést hozott: a digitális megoldások iránti igény kikényszerítette a digitalizáció felpörgetését, míg a közlekedés háttérbe szorulása mérsékelte a levegőbe jutó károsanyag-mennyiséget és ezzel javította a levegő minőségét. Bár a járvány hatására a digitális és zöld irányvonal ideiglenesen háttérbe szorult, a helyükbe az egészség és a gazdaság védelme lépett, hosszabb távon azonban várhatóan ismét az előbbiek kerülnek előtérbe. Ennek oka többértű: egyrészt olyan területekről beszélünk, ahol a kitűzött célok elérése piaci körülmények közt nem fog megvalósulni, másrészt mindkét esetben hosszú folyamatról van szó, amelynek még csupán az elején járunk.

A gazdaság zöldítésébe való befektetés költségvonzata jelentős, így a vállalatoknak nem feltétlen áll érdekükben belevágni ezekbe, míg a háztartások részéről hiányzik hozzá a megfelelő forrás. Külső ösztönzők nélkül tehát a helyzet kedvezőtlen.

A két terület kiemelt szerepét támasztja alá az is, hogy az új uniós költségvetési ciklus prioritásai között a Covid-19 utáni helyreállítás mellett megjelenik a zöld és a digitális átállás. Az új ciklus 1 824,3 milliárd eurós forrása két részből tevődik össze: a többéves pénzügyi keret 1074,3 milliárd, valamint az Új Nemzedék EU 750 milliárd eurós keretéből. Utóbbin belül a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszköz (RRF) uniós szinten 672,5 milliárd euró forrást jelent támogatás és hitel formájában. Magyarország számára ebből a 2021–2022-es időszakban 2018-as áron

számolva több mint 4,3 milliárd, míg 2023-ban 1,9 milliárd euró támogatás jut (továbbá 9 milliárd euró hitelt hívhat le). A forrásokat ugyanakkor csak célzottan lehet felhasználni: legalább 37 százalékot zöld célok megvalósítására, 20 százalékot pedig a digitális átállás elősegítésére kell fordítani.

Ezek a források kiemelt segítséget jelenthetnek a gazdaság talpra állításában, a növekedés ismételt beindításában. A kérdés ugyanakkor az, hogy sikerül-e megtalálni azokat a pontokat, beavatkozási területeket, ahol a legnagyobb előrelépést lehet elérni, ahol a források a legnagyobb mértékben hasznosulhatnak. Például az energiahatékonyság fejlesztése a vállalatok vagy a háztartások körében hatékonyabb-e, figyelembe véve a károsanyag-kibocsátásra, illetve a költségek csökkentése révén az aggregált keresletre gyakorolt hatásokat.

A gazdaságvédelem, a gazdaság újraindítása jegyében a hazai vállalkozások támogatása még inkább általános jelenséggé vált. A hazai jelleget erősíti továbbá az ellátási láncok felbomlása majd újraszerveződése is, a kezdeti időszakban elsődlegesen lokális megoldások alkalmazásával. Hosszabb távon arra számíthatunk, hogy ez a folyamat fennmarad, a vállalatok igyekeznek majd a túlságosan megnyúló termelési láncokat elkerülni, ami azonban – mivel a meglévő komparatív előnyöket nem tudják majd megfelelően kiaknázni – a hatékonyság romlásával járhat. Kérdés, hogy a lokalizálódás hol megy majd végbe: a végfelhasználás helyén, Európában, vagy a termelési folyamatok nagyobb szegmensét helyezik át a fejlődő országokba. Ebből a szempontból kiemelten fontos lehet, hogy melyek azok a gazdaságok, amelyek képesek megfelelő gazdasági-üzleti környezetet biztosítani a vállalati befektetések számára. A legvonzóbb befektetési környezettel rendelkező országok számára ez jelentős növekedési potenciált hordoz magában.

Különös figyelmet kell szentelni a gazdaság újraindítása során a fogyasztásnak is, az óvatossági motívum felerősödése ugyanis a lakosság körében a fogyasztás lassú helyreállását erősíti. A tavaszi lezárás idején a pénzügyi tartalék jelentősége nőtt, a háztartások a nagyobb kiadásukat elhalasztották, tartalékolni kezdtek. Bár a későbbiekben ezek pótlása megtörténik, a bizonytalanság nem fog egyik napról a másikra eltűnni. A lakossági tartalékok azonban nem csak az óvatosság miatt növekedtek, ebben jelentős szerepe van annak is, hogy nincs hol költeni: az éttermek bezártak, utazni nem lehet, számos szolgáltatás elérhetetlenné vált. Ezek „felszabadítása” a gazdaság újraindításához is elengedhetetlen – minél tovább elérhetetlenek maradnak ezek a szolgáltatások, annál tartósabbak lehetnek a károk is. Kérdés tehát, hogy az újraindulás pillanatáig az ezen ágazatokban működő cégek mekkora része lesz képes túlélni.

A jelenlegi helyzetben az egészségügy kiemelt figyelmet kapott, előkerültek olyan hibák, hiányosságok, amelyek korábban nem mindenki számára voltak egyértelműen láthatóak. Emiatt az egészségügy fejlesztése a következő időszakban kiemelt szerephez juthat, már csak a társadalmi elvárás nyomán is. Kérdés ugyanakkor, hogy az ehhez szükséges többletráfordításokat a kormányzatok honnan fogják előteremteni, és melyek lesznek azok a területek, amelyek a következő időszakban kevesebb forráshoz jutnak.

Európában (és benne Magyarországon) a versenyképesség javítása a kutatás-fejlesztés támogatása, valamint az oktatás hatékonyságának növelése révén nem maradhat el, különben a régió világgazdaságban betöltött szerepe tovább csökken. Az oktatásra, illetve a kutatásra és fejlesztésre fordított összegek ugyanakkor csak hosszú távon megtérülő beruházások (a megtérülésük viszont ekkor többszörös), nem képesek azonnal dinamizálni a növekedést. Ebből kifolyólag nem szabad, hogy a két terület háttérbe szoruljon a már rövid távon is növekedést eredményező fejlesztésekkel szemben.

Összegzés

Ahogy láttuk, rövid idő alatt jelentősen átalakult az életünk, azonban a járvány leküzdését követően számíthatunk bizonyos területeken a visszarendeződésre. Ám ezt követően sem dőlhetünk hátra, rengeteg feladatunk van az oktatás fejlesztésétől kezdve a versenyképesség javításán át a gazdaság zöldítéséig. Ugyanakkor a járvány közepén meghozott, elengedhetetlen kormányzati intézkedések miatt a rendelkezésre álló források szűkösek. Az államadósság érdemben emelkedett, amelynek leépítését nem lehet sokáig halogatni, és a jegybankok sem tarthatják fenn hosszú távon a jelenlegi laza monetáris politikájukat. A közeljövőben a kulcskérdés az lesz, hogy mely országok tudják majd megtalálni a megfelelő egyensúlyt a különböző területek között, illetve melyek lesznek azok, amelyek a szűkösen rendelkezésre álló erőforrásokat a lehető leghatékonyabban tudják elkölteni. A modern, új világ nem alakul ki magától.

Muraközy László, a Szent István Egyetem egyetemi tanára

E-mail: murakozy.laszlo@gtk.szie.hu

TUDÁS VAGY HATALOM¹

A Covid-vírus okozta válságos időszak még velünk van, és szemben a „szokásos” válságokkal, lefolyását, ciklusait és következményeit illetően nincsenek történelmi tapasztalataink. Az így okozott veszteségeket, azok mélységét és struktúráját még becsülni sem tudjuk, még kevésbé azt, hogy mikor következhet be a kilábalás. Így nehéz arra válaszolni, mi vár ránk 2021-ben és a következő években. Az biztos, hogy a felépülés lassú és fájdalmas lesz. Bizonyos ágazatok jó ideig jelentősen visszaszorulnak, ilyenek a turizmus, a vendéglátás, a közlekedés és a kereskedelem bizonyos területei, ami egyes országokat, régiókat rendkívül nehéz helyzetbe hozhat. Valamennyire átrendeződnek az ellátási láncok, bár ez – főleg Ázsia hatékonyabb víruskezelése következtében – az európai és magyar iparban viszonylag kisebb gondot okoz.

A tudásalapú társadalom

A jövőben még élesebb és kegyetlenebb verseny várható a világpiacon. A globalizáció nem visszafordítható ugyan, de sok minden változhat. A pénzügyi globalizáció minden bizonnyal tovább mélyül, akárcsak a legtöbb internetalapú terület. A home office, annak audio- és videotechnológiája ugrásszerűen fejlődött 2020-ban, így a világon szétszórta, hálózatban tevékenykedő munkatársak tökéletesen együtt tudnak működni. A mostani fejlemények is megerősítették, hogy a tudásalapú társadalom a jövő, amelyben az emberi tőke erőssége és minősége lesz az egyik döntő tényező. Az egészségügyi vészhelyzetek enyhülése, majd elmúlása után azok az országok állhatnak fejlődési pályára, amelyek sok-sok évtizedes tudatos politikával legképzettebb, legkreatívabb, sőt a legegészségesebb munkaerőt „állították elő”. Az emberi tőke, az új generációk felnevelése a család és a társadalom legalább negyedszázados, hatalmas befektetése, ami csak a kezdet, hiszen – mint napjaink is bizonyítják – egy 20-25 éves munkavállaló állandó továbbképzésre, fejlődésre van ítélve. Jó egészségügyi rendszer mellett még vagy további fél évszázad alatt.

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.86>

Hatalomalapú társadalom és gazdaság

Az országok jövőbeni sikerének egyik döntő eleme az emberi tőkeállomány ereje és minősége lesz. Ez Magyarországon is régóta köztudott, az Orbán-rendszer az elmúlt évtizedben mégis ezzel ellentétes politikát folytatott. Az uniós tagság és évente a GDP 4-5 százalékát kitevő, vissza nem térítendő uniós támogatások a formális demokrácia fenntartására kényszerítik az ország miniszterelnökét, ezért kénytelen hatalmát választásokon is megerősíteni. Az intézmények lebontása, a jogrendszer kiüresítése, a hatalmi centralizáció, a megbízható pártkatonák pozícióba helyezése, a szakértő bürokrácia felszámolása, a választási rendszer egyoldalú átalakítása mind egy-egy cölöp az egyszemélyes uralom fenntartásához, de nem biztosítja automatikusan a választások megnyerését. Ez legutóbb Budapesten és több nagyvárosban bebizonyosodott.

Az elmúlt tíz évben Európa közepén a demokratikus értékeket elnyelő fekete lyukként épült fel az egyszemélyi hatalomra épülő rendszer, egy Patyomkin-demokrácia. Az ilyen jellegű karizmatikus uralom természetét már Max Weber² részletesen leírta. A karizmatikus vezért követők a modern időkben is jutalomra is számítnak. Erre egyrészt kiváló forrás a nemzeti össztermék mintegy felét kitevő államháztartás hatalmas összege és különösen a GDP 4-5 százalékára rúgó támogatás, amely az egyik „ellenségtől”, az Európai Unióból érkezik. Kimondottan szellemes megoldás „kiszébelni az ellenséget”, ami persze kétirányú utca. Az európai politika is politika, ahol az értékek és az érdekek összeütközéséből általában az utóbbi kerül ki győztesen.³

Igaz, a modern tömegdemokráciákban, így Európában is minden politikus célja a hatalom megszerzése, megtartása, de ezeket a törekvéseket kordában tartja a stabil intézményrendszer, a hatalmi ágak megosztása és a megbízható választási rendszer. Éppen e biztosítékok kiiktatása, elerőtlenítése volt a 2010 utáni hazai politika legfontosabb célja, és ezt átütő sikerrel meg is valósította. Mindez nem elég biztosíték a jövőbeni választások megnyerésére, és itt nemcsak 2022 a tét, hanem a kialakított rendszer fenntartása további évtizedeken át.

² „A 'karizmatikus' uralom, melynek gyakorlója... a nagy demagóg és politikai pártvezér (...) az ügynek él, 'művén munkálkodik' (...) Híveinek – a tanítványainak, a kíséretnek, a személyes párt-híveknek – odaadása azonban személyének és személyes tulajdonságainak szól” (Weber, 1989:8–9).

³ Németország nagyon is toleráns a sokszor arrogáns magyar kormányfő nem szokványos lépéseivel szemben. Az elnéző magatartást segíti, hogy kiterjedt befektetésekkel rendelkezik Magyarországon, amelyeket az idegentőke-ellenes kormány szinte elkényeztet az adófizetők pénzéből. Emellett Magyarország a német iparcikkek felvevőpiaca, beleértve a hadiipari termékeket is. Az Európai Néppárt német képviselői még vállalhatatlan helyzetekben is megvédték eddig a Fideszt, mivel az európai politikában is számít minden szavazat.

A rendkívül primitív, ellenségeképkekre és veszélyes ösztönökre építő „háborús” politika hatékonyságához nincs szükség kiművelt emberfőkre, szabad és kreatív gondolkodásra. Ellenkezőleg, engedelmes alattvalókra van szükség!⁴ A kritikus és szabad értelmiség ezért „született” ellenség, le kell járítani és ki kell szorítani, az olyan veszélyes helyeket pedig, mint az egyetemek, kutatóintézetek, a Magyar Tudományos Akadémia, a kulturális műhelyek szigorú ellenőrzés alá kell vonni. Mindenfajta autonómiát le kell rombolni. Az ebbe az irányba mutató lépések egyértelműek és következetesek.

A felsőoktatás szellemi szabadságának megtörése a Magyar Nemzeti Bank alapítványaiba kimentett 260-280 milliárd forinttal kezdődött, amely révén a jegybank elnökének a tanai bejuthattak az egyetemekre. Különösen árulkodó volt a CEU gátlátalan és törvénytelen kiűzése. A hazai felsőoktatás lépésről lépésre történt lerombolása jól nyomon követhető. A források beszűkítése, az államilag finanszírozott helyek csökkentése, a teljhatalmú kancellárok, „politikai komisszárok” kirendelése tovább rombolta az eddig sem túl versenyképes szférát. Majd megindult az állami felsőoktatás alapítványi formába alakítása, ezzel a privatizálása, hűségesez kezekbe juttatása. Az alapítványok pár megbízható ember alkotta vezetése korlátlan hatalommal rendelkezik a jövő szempontjából oly fontos intézményekben. Az állami vagyon magánkezekbe kerül, és az ott dolgozók teljesen ki vannak szolgáltatva az irányítónak, amit jól jelez, hogy egyoldalúan megfosztják őket a szellemi szabadság egyik biztosítékát jelentő közalkalmazotti jogviszonytól is.⁵ Bár a jegybank esetében az Alkotmánybíróság úgy ítélkezett, hogy a kimentett pénz nem veszíti el a közpénz jellegét, 2020 decemberében, a vírus okozta vészhelyzetet kihasználva, az Alaptör-

⁴ Napjaink számos fejleménye figyelmeztet a tömegdemokráciák kiürülésének, diszfunkcionális működésének, a megszerzett kormányzati hatalommal való visszaélés, egy „újfajta szolgaság” kialakulásának a veszélyeire. Erre már *Alexis De Tocqueville* és *Friedrich Hayek* rámutatott (Tocqueville, 1993:972–976; Hayek, 1991:XIV–XVII).

⁵ A társadalom azt is tétlenül nézi, hogy a magyar szellemi infrastruktúra kulcselemeit, az adófizetők pénzén kifejlesztett egyetemeket, jelentős ingatlanvagyonukkal együtt, gyorsított ütemben magánosítják, játsszák át megbízható és hűségesez kezekbe. Mindössze két év alatt a Corvinus Egyetem, a miskolci, a győri, a soproni egyetem, az Állatorvostudományi Egyetem, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, a Színház- és Filmművészeti Egyetem sok ezer közalkalmazottja veszítette el viszonylagos védettségét, és került korlátlanul kiszolgáltatott helyzetbe. Az étvágy itt is határtalan! Újabb és újabb állami egyetemek „lenyúlása” már csak hónapok kérdése. Ha egy újabb törvénytelen eszköz bejön, akkor nincs megállás. Szeged, Debrecen, Pécs és a SOTE az újabb zsákmány. Már csak az ELTE és a BME marad állami egyetem, de ki tudja, meddig. Egészen elképesztő! (A főiskolák nem egyetemek, csak a nevükben. Ez is egy trükk volt, ami hozzájárult a felsőoktatás minőségének rombolásához.)

vénybe iktatva szűkítették le a közpénzjellegűt, kivonva ebből a kategóriából az alapítványokat.

Persze ennek a rendszernek is szüksége van megbízható emberekre. Ezt szolgálta a Nemzeti Közszolgálati Egyetem kiemelt kezelése, amely kevés látható eredményt hozott – annak ellenére, hogy nagy forrásokat mozgósítottak, és törvényi úton elvetették az egyetem jogi karaitól az államigazgatási diploma kiadását. Most a Mathias Corvinus Collegium a favorit, szintén alapítványi formában, ahova sok százmilliárd forint állami vagyont mentettek ki a megbízható elit képzésére.

A szellemi uralom megteremtéséhez persze az egész oktatási rendszert át kellett alakítani, a bölcsődéktől a középiskolákig. Az önkormányzatiság fokozatos felszámolásának egyik lépése a közoktatás állami kézbe vétele és központosítása volt. Ez korántsem a minőség javítását, a regionális különbségek szükséges kiigazítását szolgálta, hanem hű alattvalók nevelését. Az oktatási szabadságot korlátozták, központi utasítások alapján készült tankönyveket tettek kötelezővé, felszámolva a sokszínű tankönyvpiacot. A Magyar Gazdasági és Kereskedelmi Kamara elnökének a tanácsát is megfogadva beszűkítették a gimnáziumi továbbtanulási utakat, az ipari munkaerőt képző, színvonalatlan szakmunkásképzés felé terelve a tanulókat.

A széles választói rétegek „megfelelő” gondolkodásának kialakítása végett a megyei lapoktól kezdve a köztévéen keresztül mindent elfoglalt a hatalom, ők terjesztik a hamis és álságos ideológiát, újabb és újabb belső és külső, primitívnél primitívebb ellenségképekkel riogatják az állampolgárokat. Általában az ősi ösztönös félelmekre építenek, és minden oldalról bombázzák az embereket. Sajnos tragikus történelmi tapasztalatok mutatják, hogy az ilyen megtévesztő propaganda hova vezethet, milyen következményekkel járhat.

A leszakadó rétegek elhanyagolása – az emberi tőke pazarlása

Magyarországon sok-sok százezer család napról napra tengeti az életét az ország legszegényebb régióiban, teljesen kiszolgáltatva a hatóságoknak; számukra jó esetben a közmunka jelenthet némi jövedelmet. Nemcsak a roma népességről van szó, hanem sokkal szélesebb tömegekről – és feltehetően milliós gyermekszámáról. Az elmúlt tíz év perverz állami újraelosztása a szegényektől vesz el jövedelmet, miközben a korábbi juttatásokat elinflálta. Az állami családi támogatás a közép- és felsőosztály vagyonosodását segíti. Magyarországon az adórendszer és az állami transzferek révén nemhogy csökkennének, nőnek a jövedelmi különbségek.

Megszületésekor minden gyermek egyenlő – és különleges érték. Azt a családi környezet és a társadalmi gondoskodás, elsősorban az oktatás határozza meg, hogy mi lesz belőlük. A leromló magyar közoktatás leggyengébb iskolái éppen a leszakadt régiókban működnek. Az egészségügyi ellátás is igen gyenge az ilyen régiókban. A kitörés, a felemelkedés esélye szinte kilátástalan, a társadalmi mobilitás teljesen beszűkült. A csökkenő magyar népességen belül gyermekek százezreiről mond le az állam. Mindez hatalmas veszteség a magyar emberi tőke állományából. Viszont a legképzettebb, legkreatívabb fiatalok százezrei külföldre távoztak, jelentős részük a jövőben más országok humánvagyonát gyarapítja majd.

A válság mint az igazság pillanata

Kiindulópontunk az volt, hogy bizonytalan jövőnk egyik jellemzője a tudás és az azt hordozó emberi tőke felértékelődése lesz. Ebben jelenleg is igen rosszul állunk. De mint annyi mindenben, a válságok kritikus periódusa e területen is az igazság pillanata, rámutat a gyengeségekre és az erősségekre.

2020 tavaszán a távoktatásra való áttérés nehézségei megmutatták, hogy a legyengített magyar oktatási rendszer mennyire felkészületlen volt. Az elitiskolák még csak-csak megbirkóztak az átállással, de az elmaradt régiókban megoldhatatlan feladatot jelentett. Eleve hiányoztak a megfelelő technikai eszközök az iskolákban is, de különösen a társadalom perifériáján lévő családokban. A leszakadt régiókban az internet és a számítógép a legtöbb gyerek számára elérhetetlen. A pedagógusok helytállása mentett valamit a helyzeten, de a korábbi mulasztások miatt kialakult hiányokat és gyengeségeket nem tudták ellensúlyozni. Az egészségügyi vészhelyzeten pedig csak az orvosok és az egészségügyi dolgozók helytállása enyhített.

A kormányzat a válsághelyzetben csak kapkodott. Az oktatást és az egészségügyet irányító miniszter és minisztériuma csődöt mondott, az egészségügy irányítását árulkodó módon az ország főrendőre vette át.

Amint a magyar vezetés valamennyire is magához tért, nem a válság igazi kezelése mozgatta, inkább mások zsebében kotorászott. Az ingyenes internet a szolgáltatókat terheli, a járvány elleni védekezés egy részét a külföldi tulajdonú hipermarketekre kivetett adóból finanszírozta. A hitelmoratórium a bankok költségeit növeli.

Leplezetlen politikai motiváció vezette a kormányt az önkormányzatok, elsősorban Budapest megsarcolásánál. Pedig az időseket és a rászorultakat éppen a helyi vezetés segíthette volna – és segítette is. A parkolás ingyenességének elrendelése, a

gépjárműadó teljes elvonása, a négyszeresére emelt szolidaritási adó 2024-ig szóló betervezése után még az iparüzési adó felét is elengedték. Ezzel a nagyobb városok működése ellehetetlenülhet, és a kormányzat politikailag motivált szelektív „jóindulatán” múlhat az életben maradás.⁶

Válságkezelés helyett...

Az elvonások ellenére a kormányzat a rászorulóknak valójában kevés közvetlen segítséget nyújtott. A bértámogatás mértéke szerény volt, miközben egy lépést sem tettek a leszakadó rétegek, a munkájukat elvesztők érdekében. A költségvetés óriási hiánya, a gazdaságvédelmi alapba begyűjtött hatalmas összegek zöme nem a válság kezelését, hanem a karizmatikus vezér klienseinek és követőinek szokásos megjutalmazását, valamint az egyházak és a sport támogatását szolgálta.

Az oktatás megsegítését mindössze az elvileg illetékes miniszter meghökkenítő karácsonyi levele szolgálta.⁷ Az egészségügy területén pedig ebben a kritikus helyzetben is erős centralizálást jelentett be a kormány. Létrehozták az Országos Kórházi Főigazgatóságot, hűséges emberek vezetésével; 2021 januárjától központi döntéssel lecserélték a kórházi vezetői gárdát, a terület teljes átszervezését kilátásba helyezve. Törvényt hoztak az orvosi szakma „militarizálásáról”, sajátos félkatonai irányítás alá vonásáról, amelyet béremeléssel óhajtottak ellentételezni, és a hálapénz megszüntetésével népszerűvé tenni. Ezek az igen veszélyes és előkészítetlen látszatintézkedések megroppanthatják a teljesítőképessége határán lévő rendszert a vírussal való küzdelemben.

A társadalmi tudás összegzése

A történelmileg felzárkózó országok tapasztalatai már régen bebizonyították, hogy az emberi tőke fejlesztése a siker egyik kulcsa. A magas színvonalú oktatás olyan munkaerő-állományt biztosít, amely a gyorsan változó világban is versenyképes termelést tesz lehetővé. Az oktatási és szociális rendszernek alapvető szerepe van abban is, hogy egy gyerek se vesszen el társadalmi helyzete miatt, és akár többlet-erőfeszítésekkel is ugyanolyan értékekkel járuljon hozzá a fejlődéshez, mint a jómódú családok gyermekei. Nyilván igen fontos a családi légkör is, a jövőt szolgáló

⁶ Karácsonyi ajándékként, mindössze pár nap elteltével, a hűséges, Fidesz-irányítású nagyvárosok már meg is kapták a kieső iparüzési adó pótlását.

⁷ <https://magyarnarancs.hu/feketelyuk/kasler-miklos-az-osi-magyar-hitvilagot-es-a-kereszteny-hagyomanyt-otvozve-mond-koszonetet-a-pedagogusoknak-234464>

közös értékek közvetítése. A mai világban a sok éven át tartó oktatás, majd az állandó továbbképzés több évtizedes társadalmi és magánbefektetést jelent. Abban pedig a magas színvonalú egészségügy segít, hogy ezt a humán tőkét minél hosszabb ideig hasznosítani lehessen.

A magas színvonalú humán infrastruktúra kialakítása és fejlesztése a modern államok egyik legfontosabb feladata. Az Orbán-kormány az elmúlt tíz évben szabadon alakíthatta társadalom- és gazdaságpolitikáját, ehhez óriási források álltak a rendelkezésére, a gazdasági konjunktúra és az óriási EU-támogatások következtében is. Sokféle út állt nyitva, köztük a hosszú távú növekedést megalapozó humán-tőke-fejlesztés is, de nem ezt választotta.

Tovább rontja a helyzetet, hogy nemcsak a hazai humán tőke elsoványosítása folyik, de a meglévő, szőrt tudás is nehezen hasznosul, mivel ehhez olyan intézményekre volna szükség, amelyek lehetővé teszik annak összegzését. *Friedrich von Hayek* egyik legfontosabb gondolata éppen az volt, hogy a formális és informális intézmények, többek között a tulajdonviszonyok, a független jogrendszer, valamint a jól működő piac teszi lehetővé a szétszórt társadalmi tudás összegzését.⁸ Az elmúlt tíz évben azonban nemcsak az alapvető intézményeket gyengítette le a hatalmi politika. A *rule of law*, a jogrend uralma helyére a *rule by law*, a joggal való visszaélés mindennapi gyakorlata lépett.

Az „elfoglalt állam”⁹ befolyása átszővi és aláássa a piac működését is. A kedvezményezett üzleti köröket, a hűséges magyar tőkésosztályt minden eszközzel támogatja a hatalom. Ehhez gátlástalanul felhasználja a közpénzeket, az uniós támogatásokat, a szabályozást,¹⁰ valamint időnként a hatóságokat is. Magyarországon igencsak előrehaladt a piac államosítása és az állam piacosítása. Az autokrata rendszer kiépítése nemcsak a demokráciát ássa alá, de mindez azt is eredményezi, hogy a meglévő társadalmi tudás jelentős része nem hasznosul.

*

⁸ „A racionális gazdasági rend problémájának sajátosságát pontosan az jelenti, hogy azoknak a körülményeknek az ismerete, amelyekre építünk, koncentrált és integrált formában sohasem léteznek, hanem csak az egyes elkülönült egyének között szétszórt, részleges, sokszor egymásnak is ellentmondó ismeretek formájában (...) a probléma az, hogy miként hasznosítsák azt a tudást, aminek a maga összességében egyetlen egyén sincs a birtokában” (Hayek, 1995:242). A múlt század húszas és harmincas éveiben *Ludwig von Mises* és *Friedrich von Hayek* részéről az *Oskar Langéval* a tervezés és a piacgazdaság lehetőségeiről folytatott vitájában éppen a szétszórt társadalmi tudás, a meglévő erőforrások optimális hasznosítása volt az egyik döntő érv a kapitalizmus mellett.

⁹ <https://www.jstor.org/stable/44018013?seq=1>

¹⁰ A szabályok semmibe vételének, a korrupció elfedésének egyik tipikus eszköze a nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű ügyé nyilvánítás. De persze ez csak egy módszer a sok közül.

A globális gazdaság számára kivételes kihívást jelent a koronavírus-járvány okozta válságsorozat, amelynek mélységét és kimenetét ma még fel sem tudjuk mérni. Homályos jövőképünkben az egyik bizonyos pont, hogy a tudásalapú gazdaság még fontosabb lesz, mint valaha. A társadalom rendelkezésére álló emberi tőke az egyik legnagyobb beruházás, a nemzeti vagyon legfontosabb része. Hosszú ideig tartó, generációkon átívelő befektetéssorozat. A hosszú távú növekedés egyik kulcseleme. Az egy évtizede szisztematikusan felépített magyar hatalmi politika azonban nem a jó kormányzásra épül, hanem egy leválthatatlan autokratikus rendszert hoz létre. Európa közepén. A hatalmas EU-támogatások megszerzéséhez a demokráciának legalább a látszatát fel kell mutatni. Meg kell tartani és meg kell nyerni a választásokat. A karizmatikus vezetés fenntartásához nem elég a vezérbe vetett hit, a közpénzek és az EU-támogatások eltérítésével, a piac célzott befolyásolásával a követők és hívők állandó jutalmazása is szükségeltetik. Ez erős intézmények, demokratikus kontroll és jól működő piac mellett nem menne.

A kiemelt klientúra hálája kevés a választások megnyeréséhez. Ehhez a választók állandó manipulálására, gyűlöletbeszédre, újabb és újabb fiktív ellenségek felmutatására, az ösztönök felkorbácsolására is szükség van. Ez a politika jól képzett, kreatív, nyitott, művelt népelességgel, magas színvonalú, globálisan versenyképes emberi tőkével nem folytatható a végtelenségig.

Egy évtizede világos döntés született. A népelesség kiművelése, az emberi tőkére építő hosszú távú fejlesztés helyett, az eszközökben korántsem válogatva, a hatalom bebetonozása a cél. Ez világosan kirajzolódott a 2020-as válságban és az álságos válságkezelésben is. Nem látunk a jövőbe, de ezen az úton csak vesztes lehet Magyarország.

Hivatkozások

- Hayek, F. von (1991). *Út a szolgasághoz*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
Hayek, F. von (1995). *Piac és szabadság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
Tocqueville, A. de (1993). *Az amerikai demokrácia*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
Weber, M. (1989). *A politika mint hivatás*. Medvetánc Füzetek, Eötvös Lóránd Tudományegyetem – Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem – Művelődéskutató Intézet, Budapest.

Nagy Katalin, **a Kopint Konjunktúrakutatási Alapítvány ügyvezető igazgatója**

E-mail: katalin.nagy@kopint-tarki.hu

START, ÚJABB VISSZAESÉSSSEL?¹

A 2021. év sokkal jobb lesz, mint az előző – bizakodtak a tavalyi év végén publikált prognózisok szerzői. Abban is egyetértettek, hogy számszerű előrejelzést csak nagy kockázatok árán lehet adni, hiszen még mindig nem látszik a pandémia vége. Tavaly az év végén az oltások beindulása optimista hullámot váltott ki, de azóta kiderült, hogy a lakosság 60-70 százalékát elérő optimális átoltottság még hosszabb időt vesz igénybe. Kapacitás gondok, az elérhető oltóanyag megszerzéséért zajló verseny, a mérsékelt oltási hajlandóság mind-mind lassítják a folyamatot. Az új vírusmutációk egy harmadik lockdown bekövetkezését sem zárják ki, ami végképp romba döntené azokat a tavalyi prognózisokat, amelyek készítői az év közepére már a fellendülés megindulásában reménykedtek. Ebben a helyzetben a vállalkozások képtelenek tervezni, megrendeléseket szerezni, és – különösen a kisebbek – egyre inkább a csőd szélére sodródnak. Bár ezt számos intézkedés, kormányzati segítség igyekszik – országonként különböző hatékonysággal – megakadályozni, legalábbis enyhíteni, összességében az országok többsége a pandémia és saját továbbvitt szerkezeti problémáik miatt nagyon nehéz feltételekkel néz a jövő elébe.

Míg a recessziót az országok többsége nem tudta elkerülni, a növekedésslassulás fékezésére hozott fiskális intézkedések mindenütt meglódították az államadósságot. A fejlettebb országokban eleresztették a gyeplőt, és a 2021-re elfogadott költségvetések azt sugallják, hogy ez az idén sem lesz másképp. Az Európai Unióban 2021-től működni kezd a helyreállítási alap, ami az EU intézményesített eladósodását teszi lehetővé. Azzal, hogy a felhalmozódott államadósságok törlesztésével mi lesz, a jelenlegi szorított helyzetben és kellemes kamatkörnyezetben senki sem foglalkozik. Ennek kezelése a jövő egyik nagy problémája lesz.

A globális válság következményeinek enyhítésére a jegybankok továbbra is ontják a pénzt a gazdaságba. A bő likviditás és a belátható ideig alacsony kamatok kedvező környezetet teremtenek az állam és a vállalatok további eladósodásának. Az infláció általában alacsony, így a jegybankok nincsenek lépéskényszerben. De

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.94>

azzal senki sem foglalkozik, hogyan sikerül az adósságszolgálati kötelezettségeket a jövőben előteremteni. Mint ahogy azzal sem, hogy a hiteleket milyen tevékenységek finanszírozására használták fel.

A kormányok fiskális intézkedéseit vizsgálva kirajzolódik, hogy nagyon nagy súlya van a rövid távon ható, fogyasztást élénkítő beavatkozásoknak, illetve a vállalkozások túlélését segítő – szintén inkább tűzoltó jellegű – intézkedéseknek, valamint a háztartások helyzetét javító transfereknek. Bár a beruházásélénkítő intézkedések között megjelennek jövőbe mutató elemek (zöld gazdaság, digitális fejlődés) is, összességében nem lehet látni, hogy ezek milyen mértékben fognak valóban – versenyképességet javító – szerkezetátalakulást előidézni.

Azok az országok, amelyek a válságot követően kedvezőtlen gazdasági szerkezetben, nagy adósságállománnyal indulnak neki a kilábalásnak, nehéz helyzetbe kerülhetnek. A kereslet élénkülésével az infláció is megerősödhet, ami viszont kamatkiigazításokat kényszeríthet ki, utóbbiak megnehezíthetik az adósságszolgálati kötelezettségek teljesítését. Egy versenyképességi gondokkal küzdő gazdaság – az élénkülés ellenére is – nehezebben tudja jövedelmeit növelni, piaci pozícióját javítani. Ugyanez igaz a vállalkozásokra: azok, amelyek a válság következtében felérték tartalékaikat, adósságot halmoztak fel és állami segítséggel épphogy átvészelték a krízist, a konjunkturális élénkülés időszakában is nehezen tudnak majd az élesedő konkurenciával szemben versenyben maradni.

Az évek óta tartó monetáris lazítás következményei szintén meglehetősen bizonytalanok. A gazdaságokba pumpált tengernyi pénz a pandémia előtt sem hozott igazi élénkülést; főleg a spekulációt fűtötte, a részvényárfolyamokat mozgatta. A befektetők a pénzügyi eszközöket és az ingatlanpiacot választották inkább. Buborékok kialakulásától, illetve kipukkadásától továbbra is tartanak a szakemberek. A mennyiségi lazítás 2021-ben is várhatóan folytatódni fog. A jegybankok súlya az államkötvények tulajdonlásában jelentősen megnőtt, ezzel a gyengébb országokat is abban a hitben hagyják, hogy a kötvénykibocsátás alacsony kamatok mellett továbbra is tartható lesz. A jegybankok mozgástere azonban szűkülni kezd, hiszen hamarosan eléri azt a felső határt, ameddig vállalják állampapírok vásárlását. A jegybankok egy része már a vállalati kötvényeket is felvásárolja. Mindez egyre több helyen negatív kamatok kényszerít ki. Az euró erősödése az Európai Központi Bankot hozhatja lépéskényszerbe, akár újabb kamatvágást is kikényszerítve. Ugyanakkor a gazdasági helyzet normalizálódásával az inflációs várakozások is megváltozhatnak, az infláció is élénkülhet. A nyersanyagárak emelkedése szintén ebbe az irányba hathat, ami változást hozhat a kamatpolitikában.

A Covid–19 nyomán kialakult válság felélesztette a régi vitát a globális termelési értékláncok előnyeiről és hátrányairól, a nemzetköziesedés vagy a hazai gyártás előnyben részesítése körül. Tavaly januárban a kínai gyárak átmenetileg leálltak, ami az importőr országokban jelentős termelési fennakadásokhoz vezetett, s egyben a fokozódó függőség veszélyeire figyelmeztetett. A válság egyik tapasztalata, hogy az értékláncok robusztusságot erősíteni kell, amihez a láncok jobb átláthatósága, a termelés folyamatos monitorozása, vészjelzőrendszerek beépítése, a láncok rugalmasabbá tétele sokban hozzájárulhat. A válság utáni korrekció szerkezeti változásokat is elindíthat (például a green economy felé fordulást), ami újfajta láncok kialakulásához is hozzájárulhat. A beszerzési logisztikában már rövid távon bekövetkezhetnek változások, ha a biztonság, a kiszámíthatóság kerül előtérbe, s nem a költséghatékonyság. A láncok azzal is rövidülhetnek, ha a cégek megpróbálják beszerzési forrásaikat diverzifikálni, és bizonyos termékeket közelebről megvásárolni. Ennek (például a fejlett piacok preferálása esetén) árfelhajtó hatása is lehet.

A munkaerőpiacokra is súlyos hatással volt a válság. Számos országban a rövidített munkaidő eszközehez fordultak, sok ágazatban ez még az idén is megmaradhat. A válság elsősorban az alacsony képzettségű és a női munkavállalókat sújtotta, valamint azokat, akik esetében a home office lehetősége nem volt alkalmazható. Ugyancsak nehéz helyzetbe hozta a válság a szabadúszókat, különösen a kultúra területén, a részmunkaidőben foglalkoztatottakat, a határozott idejű szerződéssel rendelkező munkavállalókat, illetve az amúgy is hátrányos helyzetben levő fiatal dolgozókat. A home office és a rugalmasabb foglalkoztatási formák elterjedt alkalmazása a jelek szerint a jövőben is megmarad, miután a gyakorlatban bebizonyosodott, hogy több tevékenység ily módon is ellátható, ráadásul a munkáltatók számára megtakarítással jár. Ugyanakkor a home office formájában történő foglalkoztatás jogszabályi kereteit még ki kell alakítani. Mindemellett érdemes foglalkozni a munkahelyi szociális kapcsolatok beszűkülésének, a személyes találkozások online meetingekké alakulásának mentális következményeivel és ennek a társadalomra gyakorolt hatásával is.

A globális növekedés már csak a bázishatás következtében akár négy százalékot is elérhet az idén, de régióként és ágazatonként jelentős különbségek alakulnak ki. Amíg a lakosság nagy része nem lesz védett a Coviddal szemben, addig a turizmus, a szállodaipar, a vendéglátás, a kulturális szolgáltatások, személyi szállítások terén a stagnálás, a visszaesés marad jellemző. Az eddigi tapasztalatok alapján a nemzetközi mobilitás lazítása ugyanis a fertőzések emelkedésével járhat. A feldolgozóipar, a világkereskedelem élénkültni látszik, amiben nagy szerepe van, hogy Kína a járvány ellenére tavaly is növekedést produkált, s az idén – a korábbi trendekhez visszatérve

– az országban akár 8-9 százalékos GDP-bővülés is elképzelhető. Kína világgazdasági szerepe azonban várhatóan változni fog. A termelési-értékesítési láncok újrarendelése, átalakítása folytán a „világ műhelye” szerepköre várhatóan gyengülni fog, ugyanakkor befektetőként az eddiginél is erősebb befolyásra tesz majd szert mind a működőtőke-exportban, mind a likviditási nehézségekkel küzdő államok költségvetéseinek finanszírozása terén. Mivel Kína egyre inkább befelé fordul, a szolgáltatások kereskedelmében sem várhatók már akkora növekedési dinamikák, mint korábban. Lényeges kérdés, mi történik azokban a fejlődő országokban, ahol a lakosság nagyobb arányban történő beoltásának nincs elégséges anyagi fedezete. Brazília példája jól mutatja, hogy a pénzhiány, illetve a helyzet nem megfelelő kezelése az egészségügy összeomlásához és katasztrofális helyzetek kialakulásához vezethet, beláthatatlan következményekkel.

A fejlett világban elsősorban Európában erősödött meg újra a járvány, aminek következtében egyes országokban (Németország, Ausztria) különösen szigorú korlátozásokat vezettek be. Ezek az első negyedév gazdasági teljesítményét lerontják. Így, összességében egyelőre az várható, hogy az euróövezet országaiban lesz élénkülés az idén, de ez sokkal lassúbb lesz a korábban vártnál, s 2022 előtt a válság okozta növekedési veszteségeket nem igazán lehet majd behozni. A brexitnek végül egy szoftabb változata valósult meg, azonban a vele kapcsolatos problémák csak most kezdenek kibontakozni. A fennmaradt bizonytalanságok az EU és az Egyesült Királyság közötti kereskedelmi kapcsolatokat rövid távon negatívan fogják befolyásolni.

Az Európai Unió nemzetközi környezetében szintén bizonytalanok a kilátások. Az amerikai elnökválasztás után az USA és az EU közötti kapcsolat várhatóan javulni fog valamelyest. A hangnem mindenképpen kellemesebb lesz, ugyanakkor az amerikai kereskedelmi politika érdemben nem fog változni: a célok között megmarad a belső piac védelme, az amerikai kereskedelmi deficit leépítésére való törekvés, Kína visszaszorítása, az európai konkurencia mérséklése. A pandémia az USA-ban is nagy gazdasági áldozatokat követelt, a helyzet stabilizálása a politikailag kettészakadt országban az egyik fő prioritás lesz. A gazdaság az USA-ban az idén 3-4 százalékkal növekedhet, s nagy valószínűséggel a Biden-kormányzat újabb gazdaságélénkítő intézkedéseket vet majd be. Az élénkülés mértéke elsősorban azon múlik, hogy mennyire sikerül az év második felére a lakosság átooltottságát elérni és a gazdasági életet normalizálni. Ugyanakkor az újabb fiskális intézkedések a bruttó államadóságot a GDP 140 százalékára is felnyomhatják, ennek kezelése a jövő feladata marad.

A tavalyi 12 százalékos visszaeséshez képest az Egyesült Királyságban az idén 4–6 százalékos növekedés várható. A pandémia itt is változatlanul dül. Az ol-

tások elég jól haladnak, ugyanakkor a vírus brit mutánsa próbára teszi az egészségügyet. A brexit mindenképpen megnehezíti a vállalkozások helyzetét, bizonyos területeken hiányok, szűk keresztmetszetek mutatkozhatnak, a vámügyintézés terhei idővesztéséget, adminisztratív és költségtöbbletet jelentenek. Egyelőre nem tudni, hogy ezek mennyire lesznek átmenetiek, enyhülnek-e az év folyamán.

A kelet-közép-európai országokban a pandémia második hulláma sokkal brutálisabb következményekkel járt, mint az első, különösen Lengyelországban, Csehországban és Szlovákiában. Elsősorban a beruházási tevékenység lanyhult, és – a bizonytalan nemzetközi környezetben – nagyon kétséges, hogy ez mennyire tud stabilizálódni az idén. A nem euróövezeti országok esetében az infláció is erőteljesebb lett, ami óvatosságra intheti a jegybankokat.

Mindezek után felmerül a kérdés: lehet-e ott folytatni, ahol abbahagytuk? Minden ország erre vágyik ugyan, de ez nem lesz egyszerű. Egyrészt az oltási kampányok megvalósítása mindenütt lassabb a tervezettnél, mivel a gyártóknál kapacitásgondok merültek fel. Bizonytalanság van abban a tekintetben is, hogy melyik vakcina mennyire nyújt védelmet, illetve mennyire sikerül a versenyfutás a koronavírus újabb mutánsaival szemben. Mindebből következően a gazdasági helyzet normalizálódása a vártnál lassúbb folyamat lesz, és bizonyos szektorokban (személyi szolgáltatások, vendéglátás, turizmus, szállodaiipar, kultúra, személyszállítás) a leállás elhúzódhat, ami csődök sorozatát is elindíthatja, hiszen azok a vállalkozások, amelyek két leállást elbírtak, nem biztos, hogy a harmadikat is túléljük. Az a fajta mobilitás, ami a világot a pandémia előtt jellemezte, egyhamar nem tér vissza: egyelőre azért, mert a járványt még nem sikerült megfékezni, később pedig azért, mert az emberekben megmaradhat egyfajta félelem. A kevésbé fejlett országokban a járvány még inkább elhúzódhat, az itt található turistahelyek tehát szintén kiesnek. A különböző fiskális intézkedésekkel ösztönzött beruházási programok szerkezeti változásokat céloznak meg, de hogy a klímavédelem, a zöld gazdaság fejlesztése terén valóban megvalósulnak-e olyan horderejű investíciók, amelyek fenntarthatóbb irányba viszik el a gazdasági fejlődést, még nem lehet tudni.

Tehát 2021 elején továbbra is nagy bizonytalanság jellemző, lefelé és felfelé mutató kockázatok egyaránt vannak. A decemberi adatok a különböző konjunktúraindexek javulását jelzik ugyan, de hogy ez tartós lesz-e, nem tudni. A frissebb indexek (például a januári IFO) már jelzik az újabb járványhullám és az emiatt bevezetett korlátozásokkal járó megtorpanást, s azt a félelmet, hogy a 2021-es év esetleg újabb visszaeséssel indul.

Petschnig Mária Zita,
a Pénzügykutató Zrt. tudományos főmunkatársa

E-mail: pmzita09@gmail.com

JÓINDULATÚ ELÉGSÉGES?¹

A körkérdés nyilván a világjárvány lezajlása utáni állapotokra vonatkozik, aminek legkorábbi kezdete valószínű 2021 második feléve lehet.² Az idődimenzióról ennyit. A *Merre tovább?* kérdésre többféleképpen fogalmazható meg a válasz. Lehetséges normatív szemléletben, amikor a merre kellene továbbmennünk felvetést tartjuk szem előtt. Másfelől lehetséges a pozitívista megközelítés, amikor azt vizsgáljuk, hogy a kialakult növekedési feltételekkel milyen irányú fejlődés rajzolódik ki a magyar gazdaságban. Természetesen lehetne elegyíteni is a normatív *kell*-t (kívánalmainkat) a pozitívista *lehet*-tel (a realitások tudomásulvételével). Ebben az írásban a leíró elméleti megközelítést igyekszem követni. Azt persze lehet majd vitatni, amit én reálisnak, az általam ismert folyamatokból reálisan várható következménynek tartok. S lehetséges az is, hogy az írásban jelzett *reálisan várható következményekre* a való élet rácáfol. Kedvezőbb scenárió formájában bárcsak így lenne!

A pandémiát megelőző helyzet

A kormány nem győzi hangsúlyozni, hogy a világjárvány erős magyar gazdaságot talált el 2020 márciusában. Sérülékenysége, adósságrátája jóval kisebb volt, mint a globális válság idején, amikor az államcsőd rémével is meg kellett küzdeni. Mindezzel egyrészt azt akarja üzeni, hogy 2020 minden kudarcát a vírus okozta, másrészt, hogy a járvány megfékezése után a gazdaság gyorsan visszapattanhat az évi 4–5 százalék közötti növekedési pályára, ahol aztán meg is kapaszkodhat.

Az ország finanszírozhatatlansága 2020-ban valóban nem rémlett fel, de a külföldi befektetők bizalmának mérséklődése a forint éven belüli jelentős gyengülésében kifejeződött (2019 végén egy euróért 330,52 forintot, egy évvel később 365 forintot kellett adni). Értékvesztése nagyobb volt, mint ami a környező, feltörekvő orszá-

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.99>

² Bár ahogyan az oltakozás elkezdődött – másfél hét alatt 21 ezer oltást adtak be –, lehet, hogy ez túlzott optimizmus.

gokban bekövetkezett. Ha pedig a tényleges államadóssághoz azt az implicit adósságot is hozzá vesszük, amelyet az Orbán-kormány 2011-et követően a nyugdíjasokkal szemben a magán-nyugdíjpénztári rendszer felszámolásával keletkeztetett, akkor a teljes államadósság-ráta 2019-ig nem csökkent. (Surányi György szerint ez a „feltételes kötelezettségvállalás” 15 százalékponttal emeli meg az effektív adósságrátát, amivel – Covid nélkül is – a 2011-es szinten vagyunk.)

S még egy felvetés: ha jobb állapotban ért bennünket a mostani válság, mint a múlt évtized végi globális pénzügyi krízis, akkor a 2009. évinél kétszer nagyobb államháztartási deficittel (ami erős keresletöszönzést jelentett) hogyan lehetett nagyjából ugyanakkora recessziót összehozni, mint a subprime-válság mélypontján? Tudvalevő, hogy az IMF és az EU hitelét stabilizálásra felhasználó Bajnai-kormány-nak Brüsszel nem engedélyezett anticiklikus költségvetési politikát, tavaly azonban az uniós kormányok felmentést kaptak a maastrichti szabályok alól, és szinte tetszőleges mértékben költhettek.

A közelmúltra visszatekintve megállapítható, hogy a magyar gazdaság már a Covid előtt is veszített a lendületéből. 2019 első negyedévének adatait a negyedik negyedévével és 2020 első három hónapjának számaival összevetve szembevető a növekedés megtörése.

Főbb növekedési adatok
(Előző év azonos időszaka = 100 %)

Mutatók	2019. I. negyedév	2019. IV. negyedév	2020. I. negyedév
Bruttó hazai termék	105,0	104,2	102,2
Bruttó állóeszköz-felhalmozás	121,1	104,0	95,9
Feldolgozóipari beruházások	123,7	91,9	107,9
Vállalati beruházások	122,5	85,6	103,9
Végső fogyasztás	103,4	105,9	103,0
Export (GDP-ben)	107,1	102,3	99,7
Import (GDP-ben)	108,1	106,0	101,4
Ipari GDP	103,6	100,5	101,3
Építőipari GDP	134,5	103,4	102,0
Szolgáltatási GDP	104,1	105,2	102,3

Forrás: KSH

2019 folyamán csak a politikai ciklushoz igazodó, kormányzati szintről mestersegesen fűtött fogyasztás dinamikája, és ehhez kapcsolódóan a szolgáltatások iránti kereslet erősödött. A 2019. évi lassulásnak a külső konjunktúra mérséklődése, a beruházási boom lecsengése, az uniós források hajtóerejének gyöngülése volt az oka. A kedvezőtlenebbé vált külső feltételeket a belső motorok nem tudták pótolni, ami a 2020. első negyedévi adatokban is tükröződött – noha a világjárvány akkor még alig érinthette meg a magyar gazdaságot.

A számok azt jelzik, hogy külső segítség nélkül a magyar gazdaság nem sokra jut. Valószínűleg azért, mert komoly szerkezeti problémái vannak, például az, hogy a globális válság utáni helyreállítási években nem volt képes, vagy csak keveset tudott törleszteni a modernizációs deficitből. Erről árulkodnak a Világgazdasági Fórum (WEF) versenyképességi jelentései is. E szerint az elmúlt évtizedbeli erősebb növekedés kezdetét jelző 2017-es évben a magyar gazdaság a világranglista 60. helyét csípte el; a 2010. évi 52. helyről ide sikerült lecsúsznia. De a 2019. évi 4,6 százalékos GDP-dinamika ellenére is csak 0,8 százalékpontot javított, azt is a magánszféra digitalizációjának köszönhetően. Az unióban így is a sereghajtók közt volt Magyarország (141 ország között a 47. helyen; mivel 2018-tól változott a WEF-vizsgálat módszere, ez a besorolás nem vethető össze a korábbiakkal).

A járvány elleni védekezés alapjai

A kormány április elején bejelentette, hogy az újabb gazdaságvédelmi akcióterv keretében gazdaságtörténetileg példátlan méretű, 9200 milliárd forintos, a GDP 20 százalékát kitevő intézkedéscsomagot állított össze. Ebből 663 milliárd forintot tett ki a Járvány elleni védekezés alapja, amelybe a költségvetési tartalékok bedarálásán túl extra bevételeket gyűjtött össze annak az elvnek a meghirdetésével, hogy mindenkinek ki kell vennie a részét a válság elhárításából. Ám ez a „mindenki” csak egy szűk kört jelentett; a kormány megcsapolta az önkormányzatokat, a bankokat, a kereskedőket és a pártok költségvetési forrásait (az utóbbi persze inkább az ellenzéknek fáj). Ebből az alapból az előzetes adatok alapján az év folyamán 353 milliárd forinttal költöttek többet; az összes kiadás (1016 milliárd) körülbelül egyharmadát a túlrazott lélegeztetőgépek beszerzése tette ki. De a Magyar Közlönyök tanúsága szerint az alapból jutott hulladékgazdálkodásra és a minisztériumok igazgatási költségeire is.

A Gazdaságvédelmi alapot (1366 milliárd forint) az államháztartáson belüli átcsoportosításokkal és a Nemzeti foglalkoztatási alap beolvasztásával állították fel. A két alap együtt 2029 milliárd forintot tett ki, ez a GDP 4,4 százaléka. A többit, bő 7100 milliárdot a bankrendszer adott hozzá; a Magyar Nemzeti Bank és a Magyar Fejlesztési Bank kedvezményes hitelkonstrukcióinak, kötvényvásárlási programjainak a kiterjesztése, a kereskedelmi bankokra terhelt hiteltörlesztési moratórium és a hitelgarancia-vállalás növelése (az utóbbi is az unió engedménye volt) sorolható ide. A felsorolt „banktechnikák” azonban kevésbé voltak alkalmasak az akut válság-problémák elhárítására.

A Gazdaságvédelmi alapból november végéig 4410 milliárd forintot költöttek.³ A két alap együttes, terven felüli költése megközelítette a 3400 milliárd forintot, ami erősen megkérdőjelezi felállításuk értelmét.

A 2020-ban gazdaságvédelemre mozgósított összeget a Pénzügyminisztérium az év végén megjelentetett tanulmányban 13 962 milliárd forintra tette, ami a GDP 30 százaléka; ezzel valószínű megpályázhatja a világelsőséget. A jelentésében nincs szó azokról az uniós forrásokról, amelyekből például a munkahelyteremtést és munkahelymegőrzést finanszírozták. Arról is hallgat a tanulmány, hogy a 14 ezer milliárdhoz közelítő összegből 2103 milliárd nem effektív gazdasági segítség, hanem csak lehetőség, hiszen garanciavállalást és kedvezményes hitelfelvételi kerettöbbletet jelent. További 3600 milliárd forint⁴ pedig csak átmeneti és visszterhes segítség a hiteltörlesztési moratórium révén (banki áráról egyelőre semmit nem tudni).

E szédítő számok után adódik a kérdés: ekkora gazdasági (és egészségügyi) segítség mellett hogyan lehetséges, hogy a Covid első szakaszában – amikor a mentőcsomagok már működtek –, azaz lényegében a második negyedévben két számjegyű visszaesést produkált a magyar gazdaság, az EU 27 tagállamából a nyolcadik legmélyebb recessziót? Vetekedve a vírus által megtépázott uniós országokkal, Spanyolországgal, Olaszországgal, Portugáliával és Franciaországgal. A harmadik

³ Az adatok a PM 2020. december végén megjelentett jelentéséből valók: *Makrogazdasági és költségvetési előrejelzés 2020–2024*. Ebben több furcsaságot is találtam. Az egyik épp ehhez az adathoz kapcsolódik. A jelentés szöveges részében november végéig 3044 milliárdos túlköltésről adtak információt, amiből az induló forrással együtt összesen 4410 milliárdos felhasználás jött ki. Az anyag 23. ábrájában azonban csak 3986 milliárd forintos kiadás szerepel 2020 egészére vonatkozólag. A különbség 424 milliárd forint, nem kevés, ráadásul mínuszban! Mintha decemberben ekkora összeget valakik visszafizettek volna az alapba, ami nem tűnik életszerűnek.

⁴ Ez a másik adat is ellentmondásos. A 19. oldalon 7800 milliárd forintra becsülik a cégek és a háztartások hiteltörlesztési moratóriummal megugró likviditását, a 23. oldalon azonban csak 3600 milliárd forintra teszik ugyanezt. Gondolom, a 3600 milliárd forintos felszabaduló pénzköltést az *Egyéb finanszírozási programokba* sorolták be. Ennek a 23. ábrában feltüntetett 6100 milliárd forintos (!) tartalmának a kifejtésével az anyag szöveges része adós maradt.

negyedévben, amikor jelentősen csökkent a visszaesés, a magyar gazdaság unión belüli pozíciója változatlan maradt. Az esztendő átlagában a pénzügyminiszter 6,4 százalékos GDP-esést prognosztizált, és a legtöbb előrejelző is e körültre teszi a 2020. évi recessziót. Vagyis a negyedik negyedévben többnyire romlást jeleznek, holott a gazdaságvédelmi eszközöknek ekkor már erősen hatniuk kellett volna. Annál is inkább, mert novembertől újabb és újabb bővítésükre került sor.

Az eddigi adatokból az a kép rajzolódik ki, hogy a 2020-as GDP-csökkenés megközelíti/eléri azt a mértéket, amely a subprime válság mélypontján, 2009-ben következett be. Ám akkor az államháztartás hiánya a GDP-nek csak a 4,4 százalékát tette ki, 2020-ban viszont ennek a kétszerese volt a deficit. Az is ide tartozik, hogy 2009-ben az államadósság rátája 6,4 százalékponttal nőtt, 2020-ban viszont 15,8 százalékponttal!⁵ Ekkora adósságnövekmény a GDP-hez viszonyítva a 2008–2010 közötti, három kritikus év alatt együttesen sem következett be.

A továbbiakban arra keresem a választ, hogyan fordulhatott elő, hogy a lehető leglazább monetáris politika, a háromnegyed éven át tartó hiteltörlesztési moratórium és az államháztartás több mint 5500 milliárd forintos túlköltése ellenére a magyar gazdaság 2020. évi teljesítménye az Európai Unióban a leggyöngébbek között lesz.

Lehetséges válaszok

A hazai anticiklikus monetáris és fiskális politika kudarcának az oka többretegű. Alapvetően az volt a baj, hogy az alkalmazott eszközök nem voltak alkalmasak – vagy csak kevésbé – a belső kereslet élénkítésére. Akik a fogyasztást pörgetni tudták volna, nem kaptak pénzt, ellenben azok kaptak, akik a fogyasztásukat már nem tudják bővíteni, a beruházások elindításában pedig nem voltak érdekeltek.

A kormány a közvetlen válságkezelés során sem követte a globális gyakorlatot, nem a fogyasztást támogatta, hogy a kereslet élénkítésével tompítsa a visszaesést. A kormány megkésve és rövid időre hirdette meg a Covid első fázisában a munkavédelmi támogatást, amely akkor bizonyos ágazatokban a foglalkoztatottak öt százalékának, 230 ezer munkavállalónak jelentett segítséget. A Covid második szakaszában 73 ezer munkahelyet védelmeztek bérkiegészítés formájában. A két adatot nem célszerű összeadni, mert az érintett kör nagyjából azonos lehetett. De ha megtesszük, akkor is csak 300 ezer munkahely „megvédése” jön ki, legalábbis az Innovációs és Technológiai Minisztériumtól kapott információk alapján. Ez szignifikánsan külön-

⁵ A pénzügyminisztériumi előrejelzés szerint.

bözik a Pénzügyminisztérium által nem sokkal később közölt adattól, amely szerint 585 ezer munkahely, a foglalkoztatottak 13 százaléka sorolható ebbe a körbe. Ha az utóbbi lenne igaz, az is nagyon elmaradna a laboratóriumunknak tekintett oszt-rák gyakorlattól. Ausztriában ugyanis a munkavállalók 33 százalékát már az első szakaszban megsegítették, nyolcvanszázalékos bérkiegészítést adva nekik.

Áprilisban, az új alapok felállításakor az volt a terv, hogy 173,9 milliárd forintot fordítanak munkahelyvédelemre, ami a GDP 0,4 százalékát jelentette. A pénzügyi tárca december végén 325 milliárd forintról számolt be, ám ez is édeskevés volt a háztartások 22 400 milliárdos éves fogyasztási kiadásaihoz mérten. Ezen kívül a kormány semmiféle szociális többlettámogatást nem volt hajlandó adni (hacsak azt nem soroljuk ide, hogy megemelte a támogatott elektromosautó-vásárlás limitjét, így közpénzek segítségével drágább kocsikhoz is hozzá lehetett jutni). A munkaalapú társadalom építésére hivatkozva a munkájukat veszítőket kitörölte a látóköreből, pedig voltak néhány százezren.

Noha a járvány alatt az álláskereső nyilvántartása megnehezült, a regisztrált munkanélküliek száma júniusban meghaladta a 376 ezret. Az előző év júniusához mért 110 ezer fős többlet zöme az alacsony képzettségűek közül került ki, akik legfeljebb minimális tartalékkal rendelkeztek. Ehhez vegyük még hozzá, hogy a regisztrált munkanélküliek mintegy fele semmilyen támogatásban nem részesült a közös kalapból. S még egy adalék az elszegényedés növekedéséhez: bár Orbán Viktor megígérte a közmunkák bővítését, ez elmaradt, így körülbelül húszezren ettől a megalázóan kevés fizetést adó lehetőségtől is elestek.

Igaz, a kormány bizonyos körben átmenetileg elengedte a kisebb cégek adó- és járulékfizetését, de csak néhány hónapra. A költségvetés emiatt nem szenvedett ténylegesen forráskiesést; a gazdálkodó szervek befizetései ugyanis emelkedtek.

A szociális gondoskodás helyett a kormány a beruházások támogatására fókuszált. Varga Mihály pénzügyminiszter decemberben meg is jegyezte, hogy „30 éve nem ment egyetlen évben annyi állami támogatás beruházásra, mint idén”. Ezt el nem vitatva néhány megjegyzés ide kívánkozik.

- A beruházások egész évben estek, a támogatott második és harmadik negyedévben nagyobb mértékben, mint 2010 után valaha is. A negyedik negyedévben további zuhanás várható. A Magyar Nemzeti Bank az állóeszköz-felhalmozás csökkenését az év egészében 12,8 százalékra prognosztizálta, a pénzügyi tárca több mint 10 százalékra, és – a nagy támogatások ellenére! – 2021-re további 2,2 százalékos mínuszt jelez előre.

- A beruházásokat a versenyképesség növelését szolgáló, több száz milliárd forintba tehető alaptól finanszírozzák, ahonnan a nagy, legalább 1,6 millió eurót elérő fejlesztésekhez lehet támogatást igényelni. A kisebb cégeknek maradtak a visszerhes hitelek.
- A beruházások egy része improduktív jellegű volt, olyan, amely az aktiválás után nem vagy csak korlátozott mértékben képes jövedelmet termelni. Nem generál újabb beruházásokat, és a fogyasztást is jószerével csak a létesítés ideje alatt bővíti. A létrehozott létesítmények fenntartása, állagmegőrzése, működtetése további közpénzeket igényel. A kormány a Covid évében egyáltalán nem fogta vissza magát az ilyen jellegű beruházásoktól. Ide sorolhatóak azok a százmilliárdok, amelyek a hadiiparra, a terrorelhárításra, a migránsok elleni védekezésre, az egyházi épített örökség védelmére mentek s mennek el, vagy az államigazgatásban, továbbá a nagy lendülettel folytatódó sport- és presztízsberuházásokra (Várkapitányság, Városliget) fecsérlődtek el. A határon túli magyarok gazdasági, kulturális és sporttevékenységének támogatására kiutalt cirka 100 milliárd forint értelemszerűen nem került be a hazai gazdaság vérkeringésébe (hacsak visszaosztás formájában nem).

A rendkívüli mértékben fellazított fiskális politikát a kormány nem a gazdaság, hanem saját politikája védelmére használta fel. A 2022-es választások megnyerésére fókuszált, a potenciális támogatói kör kistafírozására, így a klientúra fenntartására és további felfuttatására – állami megrendelésekkel és támogatásokkal. Ilyen célokat szolgál az egyházak működésének, rendezvényeinek dotálása. A sportszervezetek és a jövőbeli sportesemények finanszírozása. A kormányzati kommunikáció. A Petőfi Irodalmi Múzeum, a Lakitelek alapítvány ötleteinek szponzorálása, székházépítés a Corvin-lánc testületének, a Nemzeti Összetartozás Éve rendezvényeinek többmilliárdos finanszírozása. A külképviseletek, kormányhivatalok, minisztériumok személyi és dologi kiadásainak extra kiegészítése. A nagycsaládosok személygépkocsi-vásárlásának támogatása. A Vadászati Világkiállítás megrendezésének többszöri anyagi megsegítése, s nem utolsósorban a kormányhoz közel álló önkormányzatok ellátmányának bővítése.

A járvány alatt folytatott kormányzati politika következményei

Az államháztartás hiánya a gyurcsányi időkre (2006) emlékeztető mértékűvé, a GDP arányában 9 százalékra duzzadt. A 2020 végén elérhető adatok szerint az államháztartás nem a visszaeső termeléssel kieső adóbevételek miatt szakadt ki, hiszen 2019-hez képest a cégek, a költségvetési szervek és a lakosság befizetései egyaránt emelkedtek (csak az áfánál volt minimális csökkenés), hanem a kormány pénzszerzése nyomán. (A központi költségvetés bevételei 5 százalékkal, kiadásai 29 százalékkal nőttek 2019-hez viszonyítva.)

Orbán Viktor 2020 első felében még úgy gondolta, hogy a brüsszeli engedmény ellenére szigorú költségvetési politikát kell folytatni. Az április végén bemutatott konvergenciaprogramban és a májusban az Országgyűlésnek benyújtott 2021. évi költségvetésben egyaránt az állt, hogy 2020-ban a hiány csak a GDP 3,8 százalékára, az államadósság pedig 65,4 százalékról 72,6 százalékra emelkedik. Júniusban aztán meglódlott a deficittermelés, ami az év utolsó hónapjaiban öltött igazán riasztó mértéket. Mindez arra utal, hogy a legfelsőbb körökben rájöhettek, célzott túlköltekezéssel megalapozhatják a 2022-es választási győzelmet; ha pedig veszítenének, a teher nem rájuk hárul. A Pénzügyminisztérium év végi jelentése szerint a hiány tavaly a kilenceszerese volt az eredeti tervnek, az államadósság 81,2 százalékos rátája⁶ pedig meghaladja a 2010–2011. évit, ami után Orbán Viktor határozottan kiállt az adósságcsökkentés politikája mellett. A minisztérium a 2021. évi tervet is felülírta: a költségvetésben elfogadott 2,9 százalékos hiánnyal szemben a deficit 6,5 százalékra nő, az államadósság rátája pedig mindössze 0,4 százalékponttal zsugorodik a 2020 nyarán a parlament által megszavazott 3,3 százalékpontos mérséklődéssel szemben.

A kormány úgy pörgette fel az eladósodást, hogy közben elgyengítette a hitelek törlesztéséhez szükséges termelési alapokat. Nem erősítette meg sem az egészségügyet, sem az oktatást, sem a környezet védelmét. Sőt ezek a társadalmi alrendszerek a Covid alatt tovább erodálódtak, ami tendenciózusan gyöngíti a növekedés emberi tényezőit. Az adósságterheket viszont továbbra is súlyosbítja, hogy nem állították le (vagy/és nem függesztették fel) azokat a nagyberuházásokat, így a Budapest–Belgrád vasút 1000 milliárd forintos és Paks II. legalább 6000 milliárd forintos projektjét, amelyek zömükben hitelből készülnek, ám soha nem fognak megtérülni.

A cégek vissztehermentes támogatásával (ez is uniós engedmény) a kormány legyengítette a jövedelemmegtérülés piaci kényszerét. A tőkeallokációban meg-

⁶ Az adósságráta legutóbb 1994 végén volt 81 százalék fölött, amelynek ledolgozására Bokros Lajos pénzügyminiszter vállalkozott a Horn-kormány második évében.

erősítette a politikától való függőség mintázatát, háttérbe szorítva az innováció, a modernizáció versenyképesség-erősítő hatását. Ismét határozott lépéseket tett az Orbán-kormány afelé, hogy a köz pénzből nem a köz gyarapodik, hanem a magánvagyonok szaporodnak. Az állami vállalatok szintén százmilliárd forintot meghaladó tőkejuttatásban részesültek, ami nagy valószínűséggel a szerkezet konzerválását szolgálja, illetve az állami tulajdonlás kiszélesítését eredményezheti. A hatalmasra duzzadt hadiipari beszerzésekkel és az egészségügyi eszközökre vadászó „fürkészek” alkalmazásával emelkedett a korrupció szintje, ami elriasztja a piaci befektetőket.

A Covid-válság után feltételezhetően megnő a tőkekoncentráció: a nagyhalak megeszik a tönkrement kicsiket, ehhez extra forrásokhoz jutnak a jegybanktól és a fejlesztési banktól, valamint a külgazdasági tárcától. A kormány arról is gondoskodott, hogy a neki tetsző felvásárlásokat a Gazdasági Versenyhivatal ne vizsgálhassa.

Az önkormányzatok forrásainak normatív megcsapolásával és politikai alapú szelektív megtámogatásával megerősödött az állami centralizáció és a központi újraosztás gyakorlata. Az önkormányzatok feladatfinanszírozásának kiszélesítésével – a források elvonása és az adókimetítés megtiltása mellett – korlátozódik az önkormányzatiság, ezzel annak lehetősége, hogy a helyi intézmények segítséget tudjanak nyújtani a területükön élőknek.

A különadók visszaállításával nőtt a kormányzati politika kiszámíthatatlansága és az ebből adódó bizalomhiány a nem kivételezett potenciális befektetők körében.

Mondandóm összegzőeképpen a szerkesztőség által feltett kérdésre az a válaszom: olyan úton megyünk tovább, amelyen a kiválasztottak, a lojálisak zsebei tömődnek, miközben az elszegényedés fokozódik.

A Világ gazdasági Fórum 2020-ban nem tudta megújítani a világjárvány miatt az előző évi versenyképességi rangsort. Csak 37 országban készített felmérést, Magyarország belekerült ebbe a körbe. A WEF kutatói ezúttal azt elemezték, hogy az egyes gazdaságoknak milyen esélyeik vannak a járvány utáni helyreállításra, növekedési pályára állásra. Magyarország felkészültségére 2020 decemberében egy jóindulatú elégséges osztályzatot adtak.

Pleschinger Gyula, **a Monetáris Tanács tagja, a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke**

E-mail: pleschingergy@mnb.hu

CÉLZOTT VÁLASZOKKAL A RÉGIÓ ÉLMEZŐNYÉBE¹

A koronavírus-járvány – a világ többi országához hasonlóan – váratlanul érte el a magyar gazdaságot. A jellemzően keresleti összeomlással járó korábbi válságokkal szemben ez egyidejű keresleti és kínálati megrázkódtatást okozott, ami a védekezés érdekében tett erőfeszítések következtében kialakult gazdasági visszaeséssel párosulva példátlan kihívások elé állította a gazdaság minden szereplőjét.

Némi könnyebbséget jelentett ugyanakkor, hogy a sokk egy stabil, jól működő, a korábbi évtizedekhez képest jóval kevésbé sérülékeny gazdaságot ért. A magyar gazdaság 2019 végére a 2010-es 80 százalék feletti GDP-arányos államadósságot 65 százalékra, annak devizaarányát 20 százalék alá csökkentve, 1 százalékra tervezett költségvetési hiány, stabil külső finanszírozási képesség, 3,4 százalékos – gyakorlatilag teljes foglalkoztatást jelentő – munkanélküliség és egészséges szerkezetű, az uniós átlagot 2-3 százalékponttal meghaladó növekedés mellett nézhetett szembe a rá törő krízissel.

A járvány okozta keresleti és kínálati hatások nem egyformán érintettek minden ágazatot, így a gazdaság szerkezetétől függően az egyes országokat is más-más módon sújtották. A magyar gazdaság motorjait: felhasználási oldalon elsősorban a beruházásokat, míg termelési oldalon a piaci szolgáltatásokat, a turizmust, az autóipart és az építőipart a járvány erőteljesen érintette. Ezek a területek kezdetben mind a járvány vesztesei közé sorolódtak.

A járvány hazai megjelenésekor bevezetett szigorú intézkedések megakadályozták a betegek számának gyors, kezelhetetlen mértékű emelkedését, de ennek az volt az ára, hogy a második negyedévben a GDP igen jelentős, 13 százalékot meghaladó mértékben esett vissza az előző év azonos időszakához viszonyítva. A nyári hónapokat a korlátozások oldódása, az optimizmus visszatérése, egyes ágazatokban a járvány miatt formálódó új helyzethez való alkalmazkodás, az előző negyedévhez képest 11,4 százalékos gazdasági „visszapattanás” és V alakú kilábalás reménye

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.108>

A cikkben leírtak nem feltétlenül tükrözik a Magyar Nemzeti Bank és a Magyar Közgazdasági Társaság hivatalos álláspontját.

jellemezte, amit az őszi második hullám érkezése meghiúsított. Bár a koronavírus-járvány 2020-ban összességében a magyar gazdaság 6 százalékos körüli zsugorodását eredményezte, a második hullám már nem okozott akkora visszaesést, mint az első. A gazdaságban erőteljes kettősség alakult ki. A termelő vállalatok tavaszi leállásaik során nagyrészt kiépíthették a vírus terjedését megakadályozó infrastruktúrát, így a járvány második hulláma az elsővel ellentétben néhány átmeneti incidenst – legutóbb a chipgyártás zavarait – leszámítva eddig nem okozott érdemi szakadásokat a beszállítói láncokban. Az ipar teljesítménye a második hullámban így sokkal kedvezőbbben alakulhatott, mint az elsőben, és a nagyvállalatok teljesítménye – szemben a 2008–2009-es válság utáni, több évre elhúzódó felépüléssel – már meg is haladta a 2019-es előtti szintet. A szolgáltató szektorban, valamint a kis- és középvállalati körben azonban a második hullám is jelentős forgalom-visszaesést okozott. A vendéglátóipar, a turizmus és a szórakoztató ágazatok teljesítménye minimálisra csökkent. A kiskereskedelemben stagnál a forgalom, mert a kieső személyes vásárlást az online rendelések nem tudják helyettesíteni.

A koronavírus-járvány megjelenésével gyorsan megváltozott gazdasági helyzethez a vállalatok rövid időn belül a munkaerőpiacon is alkalmazkodni kényszerültek. Az alkalmazkodás – az adott vállalkozás piaci várakozásai függvényében – több formában valósult meg: a válság elhúzódására, a jövedelmezőség tartós romlására számító vállalkozások esetében a létszám csökkentése, míg a gyorsabb kilábalást és a piaci pozíció helyreállítását, esetleg javulását vizionáló társaságok esetében a munkaórák visszafogása volt a preferált út. Bár a gazdaságnak az első hullám okozta hirtelen leállásával a munkaerőpiaci alkalmazkodás nagyobb arányban a munkaidő rövidítésében nyilvánult meg – azaz a vállalatok profithelyzetüktől és a kormányzat munkahelyvédelmi programjához való hozzáférhetőségüktől függően igyekeztek megtartani a dolgozóikat, és inkább a ledolgozott munkaórák számát mérsékeltek –, a vállalatok egy része elbocsátásokra kényszerült. A foglalkoztatás áprilisban érte el mélypontját, amikor a foglalkoztatottak száma csaknem 140 ezer fővel csökkent az egy évvel korábbihoz képest.

A járvány első hullámának lecsengésével a munkaerőpiaci alkalmazkodás is számottevően enyhült, mind a munkaórák számát tekintve, mind létszámban gyors javulás mutatkozott. A második hullám azonban a helyreállítás megtorpanását eredményezte: a tavaszi időszakban meggyengült profithelyzetű vállalatok a szolgáltatások és a tartós fogyasztási cikkek iránti kereslet újabb romlásával szembesültek. Ennek ellenére a foglalkoztatás nem csökkent a tavaszihoz hasonló mértékben, de a

munkahelyvédelemmel kapcsolatosan hozott kormányzati intézkedések egy részének kifutásával a munkaerőpiaci alkalmazkodás ismét felerősödhet.

A koronavírus-járvány a beruházások dinamikáját is jelentős mértékben visszafogta, a gazdasági visszaesés pedig elsősorban a vállalatok jövedelmezőségét rontotta. Az alkalmazkodást a vállalkozások viszonylag enyhe munkaerőpiaci alkalmazkodás mellett inkább a beruházásaik jelentős mértékű visszafogásával, a projektek halasztásával, esetleg a törlésükkel valósították meg. A beruházási aktivitás a lakosság körében is számottevően csökkent, részben óvatossági motívumok okán, részben pedig a lakásépítések áfakulcsának 2020 eleji megemelkedése miatt. Az állam beruházásai a magánszektorhoz hasonlóan alakultak. Bár a beruházási célú kiadások nagy része kifizetésre került, a tényleges megvalósulás sok projekt esetében az elkövetkező évekre tolódik. Összességében tehát a korábbi években a GDP 27 százalékát is elérő, ezzel a növekedést nagymértékben támogató beruházási ráta a járvány hatásainak következtében 25 százalék közelébe eshet vissza.

A korábbi évek növekedésében szintén komoly szerepet játszó lakossági fogyasztás is megszenvedte a pandémia következményeit. Bár a háztartásokat a 2008–2009-es válsághoz viszonyítva az enyhébb munkaerőpiaci alkalmazkodás, a kormányzat célzott támogatásai, a hitelpiac működőképességének fennmaradása és a hiteltörlesztési moratórium miatt lényegesen kedvezőbb pozícióban érték a mostani krízis hatásai, az óvatossági motívumok és a korlátozások által kikényszerített megtakarítások a lakossági fogyasztást 3-4 százalékkal is visszavethetik. A visszafogott beruházásoknak és fogyasztásnak köszönhetően a lakossági megtakarítások emelkedtek, a háztartások nettó pénzügyi vagyona 2020 végén már a GDP 110 százalékát is meghaladta.

A lassuló gazdaság és a járvánnyal szembeni kormányzati védekezéssel kapcsolatos kiadások természetesen a költségvetésre nézve sem maradtak következmények nélkül: a 2020. évi hiány az uniós módszertan szerint elérheti 9 százalékot, az államadósság pedig a GDP 81-82 százalékára nőhet. Noha első látásra úgy tűnhet, hogy ezzel elveszett az elmúlt tíz év munkájának eredménye, érdemes ezeket az értékeket kicsit alaposabban, kontextusba helyezve megvizsgálni. A koronavírus-járvány elleni védekezés és a gazdaság újraindítása érdekében az Európai Unió országai átmenetileg felmentést kaptak a költségvetési hiány háromszázalékos felső korlátjának a betartása alól. A 9 százalékhoz közeli hiány az uniós átlagnak felel meg. Az IMF becslése szerint a fejlett gazdaságok GDP-arányos államadóssága alapvetően a pandémia következtében átlagosan mintegy 20 százalékponttal, a fejlődő országoké 10 százalékponttal növekedett 2020-ban. A magyar államadósság 16 százalékpont

körüli növekedése a fejlett és a fejlődő országok átlaga közötti tartományban helyezkedik el.

Az államadósság mértéke mellett érdemes megvizsgálni azt is, hogy ez mennyiben korlátozza a fiskális politika mozgásterét. A 2010. évi 80 százalékos államadósság éves kamatterhe a GDP 4,1 százalékát tette ki. Ezt követően nemcsak az adósságráta, hanem a Magyar Nemzeti Bank kamatcsökkentésével párhuzamosan az államkötvények elvárt hozama is mérséklődött, így a koronavírus kitörését megelőző, 2019. év végi 65 százalékos államadósság kamatterhe a GDP 2,1 százalékával volt egyenlő. A 2020. év végi 81-82 százalék körüli adósság a GDP kb. 2,3 százalékával megegyező kamatterhet jelenthet, ami a következő években várhatóan csökken, azaz az adósság emelkedése nem szűkíti jelentős mértékben a pénzügyi kormányzat mozgásterét. Tekintettel arra, hogy az alacsony kamatkörnyezet várhatóan tartósan velünk marad, az időközben lejáró adósság megújítása is alacsony kamatok mellett történhet, így a kormánynak még évekig lesz lehetősége arra, hogy a válságból való kilábalást fiskális eszközökkel támogassa.

Az infláció az évtized közepét jellemző, rendkívül alacsony értékéről az elmúlt évek során fokozatosan emelkedik; 2017 óta lényegében folyamatosan a 3 százalékos jegybanki cél körül alakult.

A 2008–2009-es válságot követő banki portfólió-tisztítás, az óvatosabb hitelezés és a jegybank szigorú makroprudenciális szabályozása eredményeképpen a banki mérlegek a korábbi válsághoz képest jelentősen kedvezőbb képet mutatnak, a hitelezési aktivitást pedig jegybanki programok is támogatják. A gazdaság válságból való kilábalásának erős támaszt nyújthat a hitelezés bővülése.

A 2020. év végi mutatók alapján tehát úgy gondolom, hogy a magyar gazdaság – különösen a 2008–2009-es válsággal összehasonlítva – jó helyzetből várja az újraindulást. A költségvetés – az EU-s eszközökkel megtámogatva – jelentős mozgástérrel és ambíciózus programokkal rendelkezik, a jegybank az újrainduláshoz szükséges forrásokat a mérlege további bővítésével biztosíthatja, a bankszektor megőrizte stabilitását és tőkeerejét, magasak a magánszektor megtakarításai, a kormány munkahelyvédő intézkedései eredményeképpen a termelési kapacitások csak minimális mértékben épültek le, a munkanélküliség – bár a 2019. év végi 3,4 százalékról 4-5 százalék közelébe emelkedett – alacsonynak számít. A kedvező munkaerőpiaci adatokhoz persze az is hozzátartozik, hogy a vállalkozások a munkahelyek megtartása érdekében jelentősen növelték a részmunkaidőben dolgozók számát, és ahhoz, hogy ez az állapot a korlátozások oldásáig fennmaradjon, szükséges lehet a kormány munkahelyvédelmi programjainak meghosszabbítása, a hozzáférés egyszerű-

sítése. Hazai és nemzetközi tapasztalatok alapján mindezzel együtt a munkaerőpiac teljes helyreállításához még évekre lehet szükség.

Bár a válságból való kilábalás, a gazdaság újraindítása terén már látni véljük a fényt az alagút végén, tisztában kell lennünk azzal, hogy a kilábalás megkezdésének még vannak kockázatai.

Szakértők szerint a „nyájimmunitás” eléréséhez a lakosság mintegy 60 százaléknál el kell érni a védettséget. Ennek sikere nyilván attól is függ, hogy a lakosság mekkora hányada hajlandó beolttatni magát. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy még a legjobbnak mondott Pfizer- és Moderna-oltóanyagok hatékonysága is mintegy 90 százalékos, már eljutunk a lakosság 65–70 százaléka átoltásának szükségességéhez. Amennyiben nem sikerül a jelenlegi ütemezésnél jelentősen több oltóanyagot jelentősen gyorsabban beszerezni, ez a folyamat igen sokáig is tarthat. És ez nyilván nem csak ránk nézve igaz: nyitott gazdaságként ki vagyunk téve partnereink kilábalási folyamata sikerességének is. Bár reménykedem benne, kevés esélyt látok arra, hogy az első félév második felénél hamarabb normalizálódik az életünk.

A feltételek megteremtődése, a korlátozások oldása esetén fokozatosan elkezdődhet a gazdaság újraindítása, de tisztában kell lennünk azzal, hogy a koronavírus-járvány új kihívásokat is életre keltett, felgyorsított úgynevezett megarendeket – mint a digitalizáció az élet sok területén vagy a zöld gazdaság –, azaz nem elégedhetünk meg a korábbi állapot helyreállításával. A versenyképesség megőrzése, javítása érdekében a gazdaságnak a járványt megelőző állapothoz képest módosult szerkezetben lenne célszerű újraindulnia. Világtendencia, hogy újrapozicionálódnak a jegybankok, és folytatódik a 2008–2009-es válságban megkezdődött folyamat az állam és a piacok közti munkamegosztásról.

A 2008–2009-es válság egyik tapasztalata az volt, hogy a válság utáni kilábalásnak egy része automatikus (például a készletek feltöltése, a feldolgozó-ipari export újraindulása), más része (például a fogyasztás és a beruházások fellendítése) viszont aktív menedzselést igényel. Ezt a tapasztalatot látjuk a jelenlegi válságnál is igazolódni: a gazdaságban meglévő termelőkapacitások döntő többsége érintetlen maradt, aminek köszönhetően az ipari export jelentősen támogathatja a gazdasági kilábalást. A 2008–2009-es válság utáni kilábaláskor a készletek feltöltését és az ipari export helyreállítását követte a fogyasztás és a beruházások visszaépülése. Versenyképességünk megtartása érdekében ezt a sorrendet célszerű megváltoztatni, és már a kilábalás első szakaszában törekedni kell a beruházások szintjének a válságot megelőző értékre való emelésére – törekedve egyben a szerkezetváltásra is, azaz a zöld gazdaság és a digitalizáció fokozott térnyerésére.

A lakossági beruházások terén a kormány családvédelmi intézkedései (támogatások, garanciavállalások, adó- és díjcsökkentések stb.) és az ezekhez kapcsolódó kedvezményes hitelkonstrukciók jelenthetnek biztatást arra vonatkozóan, hogy a lakásépítési és -felújítási kedv visszatérjen, a lakásépítések száma növekedésnek induljon. Megfontolandó lehet egy – például a rozsdáövezetek rehabilitációját is segítő – piaci bérlakásépítési program elindítása is, amelynek járulékos hatása lehet az országon belüli mobilitás javítása és a – lényegében ma is működő – bérlakás piac szabályozása, „fehérítése”, transzparenciájának növelése is. Mindkét konstrukcióban célszerű ösztönözni a környezetbarát, az energiahatékony és az „okos” megoldásokat.

A vállalati szektor beruházásai között a magyarországi kedvező befektetési feltételek okán továbbra is számíthatunk a külföldi tőke beáramlására, ami egyre fejlettebb technológiák megjelenését is jelenti, valamint hozzájárul új munkahelyek teremtéséhez és az exportunk bővüléséhez. Érdemes lenne viszont előrelépni abban, hogy az ezen beruházásokból származó exportunk magasabb hazai hozzáadott értéket tartalmazzon. Célszerű lenne tehát a megjelenő új befektetőkkel – és a kormánnyal már stratégiai megállapodást kötött cégekkel is – közös programokat indítani a magyarországi kis- és középvállalkozóknak, hogy a beszállítói láncokban magasabb szinten pozicionálják magukat. Ezt a törekvést segítheti a koronavírus-járvány egyik következményeként született felismerés, miszerint a globalizációt nyilvánvalóan nem lehet és nem is kell megszüntetni, de a termelési-ellátási láncok lehetőség szerinti rövidítése, a regionalitás felértékelődése növelheti a folyamatok biztonságát.

A hazai vállalati beruházásokhoz a stabil bankrendszer, valamint a Magyar Nemzeti Bank hitel- és tőkepiacot segítő programjai biztosítják a forrásokat. Ahhoz azonban, hogy a vállalati szektor megőrizze, javítsa versenyképességét, alkalmazkodnia kell a járvány által kikényszerítetten felgyorsult digitális megoldásokhoz, a környezeti fenntarthatóság követelményeihez. Digitális infrastruktúránk fejlettsége a régiós országok között kiemelkedő, ugyanakkor a digitális tudás terén a sereghajtók közé tartozunk. Szomorú tapasztalat, hogy a járvány ideje alatt fellendült – és a korlátozások oldódását követően is várhatóan fontos szerepet betöltő – e-kereskedelem és annak logisztikai vonatkozásai terén régiós versenytársaink igen komoly eredményeket mutathatnak fel (például a cseh tulajdonú Kifli.hu vagy Alza.hu), míg ezen a téren komoly hazai szereplővel nem büszkélkedhetünk. A home office elterjedése új lehetőségeket és kihívásokat jelent a vállalkozások munkaszervezése terén, és változásokat hozhat az irodapiacon is.

A gazdaság újraindítása érdekében az állam is megfelelő mértékben tervez beruházásokat 2021–2022 folyamán. Az állami beruházások tervezésénél prioritást kellene élvezniük a zöld beruházásoknak, a digitalizáció vívmányai (big data, internet of things) hasznosításának az államigazgatás, az egészségügy és az oktatás terén.

A GDP-ből mintegy 4 százalékkal – másodkörös hatásaival együtt csaknem 5 százalékkal – részesedő, de az időjárási körülményeknek való kitettsége miatt a hazai össztermékben jelentős volatilitás előidézésére is képes mezőgazdaság eredményeinek növekedését, tervezettségét nagyban segítené az öntözött területek méretének jelentős növelése.

A hazai saját forrásokon túl becslések szerint a tizenegy közép- és kelet-európai EU-tagállam mindegyike a Next Generation EU néven meghirdetett, 750 milliárd eurós helyreállítási alap juttatásainak nettó kedvezményezettje lesz, emellett ezek a gazdaságok új, olcsó hitelekhez is hozzájutnak a program keretében. Magyarországra 2021–2027 között mintegy 50 milliárd euró uniós forrás érkezik. Persze az uniós segítség nem hívható le automatikusan, feltétele a versenyképes szerkezetváltást támogató konkrét, jól kiérlelt koncepciók és programok megléte.

A koronavírus-járvány új lökést adott az állam és a piac közötti egyensúlykérés 2008–2009-es válságot követően megindult folyamatának. A korábbi válságot megelőző, piacközpontú megközelítéssel szemben nyilvánvalóvá vált, hogy az államnak jóval aktívabban részt kell vennie a gazdasági folyamatok szabályozásában, illetve rendelkeznie kell piaci sokkok esetén tényleges beavatkozási képességgel.

Nyilván törekedni kell a válság idején megnövekedett államadósságok csökkentésére, de csak olyan mértékben, hogy az ne veszélyeztesse a gazdaságok újraindításához, a növekedés helyreállításához szükséges fiskális impulzust. Az alacsony infláció és az alacsony kamatkörnyezet még a lassan csökkenő, esetleg átmenetileg stagnáló adósságállomány mellett is lehetőséget nyújt a fiskális beavatkozásra. A túlgyors adósságcsökkentés veszélyeztetheti a növekedés visszaépülése terén elért eredményeket.

Megfontolás tárgya lehet, hogy mikor jelenthetjük ki: a gazdaságban visszaállt a „normális” állapot. Az uralkodó nézet az, hogy a járvány kitörését megelőző GDP-szint elérése jelenti a „normalizációs” folyamat befejezését, és ekkor kezdődhet a fiskális és monetáris stimulusok kivezetése, a kilábalás növekedési fázisának az egyensúly helyreállításával való felváltása. Vannak azonban olyan vélemények is, hogy „normalizációról” akkor beszélhetünk, ha a GDP eléri azt a szintet, amit a válság kitörését megelőző szintről a válságot megelőző trendszerű növekedéssel a

járvány kitörése nélkül elért volna. Ez nyilván az előzőnél jóval hosszabb helyreállítási periódust jelentene.

A járvány során megváltozott a jegybankok szerepe is. A növekedési veszteségek csökkentését, a növekedés támogatását, a fiskális mozgástér biztosítását a jegybankok a mérlegük bővítésével oldották meg, így a Magyar Nemzeti Bank mérlegében is komoly állampapír-, jelzálogkötvény-, vállalatikötvény-állomány jelent meg. A Magyar Nemzeti Bank ezen túlmenően bejelentette, hogy az infláció szem előtt tartása és óvatos kamatpolitika mellett kész a mérlegét a továbbiakban is az állampapírpiac stabilizálása, a vállalkozások hiteligényének kielégítése és zöld programok finanszírozása céljából szükség szerint tovább növelni. Fel kell tehát készülni arra, hogy a jegybanki mérlegek nagysága még jó ideig a járvány előtti méretnek akár a többszöröse is lehet.

A digitalizáció fejlődése a jegybankok világát sem hagyta érintetlenül: egyre több szó esik a digitális jegybankpénzről, ami új lehetőségek megteremtése mellett újraértelmezheti a jegybankok és a kereskedelmi bankok együttműködését. Mint a jegybankok többségében, a Magyar Nemzeti Bankban is folyik a digitális pénzekkel, azok monetáris politikára és pénzügyi stabilitásra való lehetséges hatásaival kapcsolatos vizsgálódás.

Mindent egybevetve a magyar gazdaság a 2020-as 6 százalékos körüli visszaesést követően 2021-ben a korlátozások oldásának ütemétől függően 3,5–6 százalékkal, 2022-ben 5 százalékkal növekedhet, ezt követően pedig sikeres versenyképességi reformok esetén visszaállhat az EU átlagát 2-3 százalékponttal meghaladó, fenntartható növekedésre. A digitalizáció és a zöld gazdaság jelentette kihívásokra adott célzott válaszokkal hazánk ismét a régió egyik vezető gazdaságává válhat.

Simonovits András,
az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Közgazdaság- és Regionális Tudományi
Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézetének emeritus kutatója,
nyugalmazott tudományos tanácsadó

E-mail: simonovits.andras@krtk.mta.hu

A MAGYAR NYUGDÍJRENDSZER A KORONAVÍRUS-JÁRVÁNY UTÁN¹

Bevezetés

Jelenleg még nyakig benne vagyunk a koronavírus-járványban, és azt sem tudjuk, mikor kerülünk ki belőle. Optimista előrejelzés szerint 2021 közepére-végére a magyar lakosság megfelelő hányada megkapja a megfelelő védőoltást, és attól kezdve fejlődésnek indulhat a gazdaság. Bizonyosnak látszik, hogy a kilábalás világszerte lassú lesz és mély strukturális változásokat hoz, akár csak a 2007-ben indult nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság. A Külgazdaság körkérdésére adott válaszómban a magyar nyugdíjrendszer jövőjéről elmélkedem, a szokottnál is erősebben fenntartva a tévedéshez való jogot.

A *társadalombiztosítási (tb) nyugdíjrendszer* egyik legfontosabb sajátossága, hogy évtizedekre szóló társadalmi szerződésnek tekinthető az együtt élő nemzedékek között. Számos más országban ezt a rendszert kiegészíti a félig-meddig kötelező és az önkéntes magánnyugdíjrendszer. Nálunk azonban a kötelező magánnyugdíjrendszer az alaptörvényben be van tiltva, az önkéntes pillér (három részre tagolva) pedig nagyon satnya, és főleg a jól keresők adóparadicsomaként működik. A következőkben ezért csak a tb-nyugdíjrendszer jövőjét vizsgálom: először a koronavírustól függetlenül, aztán a koronavírus figyelembe véve. A *Függelékben* két bonyolultabb összefüggést közlök.

Nyugdíjrendszer, koronátlanul

A magyar nyugdíjrendszer kiadásai 2011-ben még a GDP 11 százalékát tették ki, ez 2019-ben 8 százalékra süllyedt. Ez jelentősen elmarad a hozzánk hasonlóan idős társadalmak érett nyugdíjrendszereinek a részesedésétől. Ennek három, egymástól független oka van.

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.116>

1. A rokkantnyugdíj-rendszert 2011-ben csonkolták.
2. Az idősebb nyugdíjas évjáratokat relatíve elszegényítették.
3. Az általános nyugdíjkorhatárt a 2012-es 62 évről fokozatosan fölemelték, 2020-ban már elérte a 64,5 évet és 2022-re eléri a 65-öt.

Mindhárom okot szemügyre kell vennünk.

1. A *rokkantsági* nyugdíjazás 2009 előtti gyakorlata nem volt eléggé szigorú, de a 2009-es változtatás után kialakult rendszer ma is megfelelőnek tűnik. Annak 2011-es csonkolása és a rehabilitálás erőltetése párját ritkítja, módszerét még a megszelídített Alkotmánybíróság is kifogásolta.
2. Korábban az átlagnyugdíj és az átlagos nettó kereset aránya 60–70 százalék között ingadozott, mostanra 50 százalékra süllyedt. A már megállapított nyugdíjak árindexálása mellett a látványos és vélhetőleg torzán számított piaci reálbér-növekedés önmagában is csökkentette a *relatív nyugdíjszínvonalat* (más szóval az *átlagos helyettesítési arányt*). A szociális hozzájárulási adó kulcsa (régai nevén: a munkáltatói nyugdíj- és egészségügyi járulékkulcs) csökkentésének a nettó béremeléshez kötése ezt a kedvezőtlen folyamatot még tovább erősítette. Ez a folyamat előbb-utóbb kifulladásra kerül, mert magasabb nyugdíjú, fiatalabb évjáratok lépnek az alacsonyabb nyugdíjú, idősebb évjáratok helyére. Az inga visszaleng a magasabb nyugdíjszínvonal irányába, de addig is hatalmas és az érintett évjáratok kihalásáig tartó jövedelemkülönbségeket okoz az egymást követő évjáratok átlagos nyugdíjában.
3. Az általános *korhatáremelést* nehéz lenne folytatni, különösen ha a várható élet-tartam növekedése megtorpan és az oktatás színvonala tovább romlik. A Nők40, amely megengedi a negyven év jogviszonyt szerző nők korhatár alatti nyugdíj-ba vonulását csökkentés – másusz – nélkül, egyre befogadóbbá válik, hiszen a 64 (majd 65) éves korban nyugdíjba vonuló nők könnyebben fel tudnak mutatni 40 éves jogviszonyt, mint a 62 vagy akár a 63 évesek.

Az átlagnyugdíj relatív leértékelésén túl meg kell említeni, hogy a nyugdíjjáru-lék-plafon, de különösen a személyi jövedelemadó progresszivitásának felszámolása az évek során jelentősen polarizálta – és a későbbiekben is polarizálni fogja – az adott évben nyugdíjba vonulók helyzetét.

Korábban úgy tűnt, hogy a magyar nyugdíjrendszer 2035-ig is fenntartható (lásd Bajkó et al., 2015; Freudenberg et al., 2016), de a koronavírus érkezése előtti évek

fejleményei, mindenekelőtt a reálbérrobbanást követő kezdőnyugdíj-robbanás már erős kétségeket ébresztenek (Simonovits, 2020 és Függelék).

Nyugdíjrendszer, koronásan

Kézenfekvő lett volna, hogy a válság viharában a kormány egyszeri gyorssegélyben részesítse a leginkább sújtott kisnyugdíjasokat. Ehelyett beérte egy elegáns ígérettel: fokozatosan újra bevezeti „az előző válságban a szocialisták által elvett” 13. havi nyugdíjat: 2021-ben kezdve, évente egy-egy heti összeggel felemeli az éves nyugdíjat. Ez 2021 és 2024 között évi 2 százalékos reálemelést jelent, de a 2024-ben nyugdíjba vonuló dolgozóknak már 8 százalék pluszt ad a korábbi ígérethez képest. Mivel a kormány ragaszkodik az egykulcsos személyi jövedelemadóval és a nyugdíj-járadék-plafon megszüntetésével elért „arányossághoz”, az ajándékba adott 13. havi nyugdíj is arányos lesz. Nem nehéz belátni, hogy ez csak 54 százalékra emeli a relatív nyugdíjszintet, változatlanul hagyva a kialakult feszültségeket.

Vegyük szemügyre a másik hatást! A válságellenes anticiklikus gazdaságpolitika a korábbinál nagyobb költségvetési hiányt feltételez, a GDP 6 százalékos zuhanása miatt szükségszerűen meglódul a hozzá viszonyított költségvetési hiány, az uniós deficitmutató 2020 végére elérte a 8-9 százalékot. Vele párhuzamosan az államadóságráta a 2019-es 66 százalékról 80 százalék fölé ugrott, de annak finanszírozása a mai kamatkörnyezetben egyelőre olcsó. Az egyensúlyi helyzetnek ez a romlása mindenképpen korlátozza majd, hogy a járulékcsökkenést egyre növekvő mértékben ki lehessen pótolni költségvetési forrásokkal.

A harmadik hatás pedig az, hogy a visszaesést követő, relatíve gyorsabb gazdasági növekedés miatt *nyugdíjprémium* válhat esedékessé – holott ezt egyébként a 13. havi nyugdíj helyett vezette be a 2008-as válság költségvetési sokkjával küzdő Bajnai-kormány. A 2020-as mély visszaesés után az idén és jövőre is esedékessé válhat annak kifizetése, ami további terhet jelent a költségvetésnek.

A koronavírus-járvány és a vele járó gazdasági válság egyik mellékhatásaként megrendülhet az Orbán-kormány hatalma. Ezért legalább egy gondolatkísérlet erejéig vizsgáljuk meg, mi történe a nyugdíjrendszerrel, ha a 2022-es parlamenti választáson az ellenzék győzne. Képes lenne-e olyan racionális döntéseket hozni, amelyek egy hangos kisebbség érdekeit sértenék? Például beváltaná-e az MSZP egységes 13. havi nyugdíjígéretét, kockáztatva a magasabb nyugdíjak tulajdonosainak haragját?

Fontossága miatt először a *rugalmas korhatár* bevezetésének esélyeit vegyük szemügyre. Egy ilyen rendszerben minden dolgozó 62 és 68–70 éves kora között szabadon megválaszthatja, hány éves korában megy nyugdíjba. (A munkáltató védelmében lehet szükség a felső korhatárra is.) Az általános – 65 éves – korhatár alatt minden egyes nyugdíjban töltött hónap 0,5 százalékos nyugdíjsökkenést jelentene, az a fölötti hónapok pedig ugyanannyi többletet. Egy ilyen rendszer számos fejlett országban jól működik, de nálunk az alsó szárnya le van vágva és a felső is alig érvényesül. Az alsó szárny azért hiányzik, mert 65 év alatt a Nők40-et leszámítva nem lehet nyugállományba vonulni; a felső szárnyat (a halasztást) pedig a nyugdíj melletti munkavégzés végletes liberalizálása gyengíti. (Számomra meglepő módon az előrehozott nyugdíjba vonulást Csehországban és Szlovákiában is csak szigorú feltételekkel engedélyezik.) Az ellenzéki pártok támogatják a rugalmas korhatár bevezetését – még ha néha tévesen korengedményes és korkedvezményes nyugdíjról beszélnek is –, de vajon vállalják-e a reform bevezetésének ideiglenes költségeit? Képesek lesznek-e ügyesen kivezetni a nagyon népszerű, de nagyon kártékony Nők40-et azok, akik korábban Férfi40-et követeltek? (Lásd még a *Függeléket*.)

Már a relatív nyugdíjszínvonal gyors süllyedését okozó intézkedéseket bírálva rámutattam az árindexálás felelősségére. Egyes ellenzéki javaslatok a vegyes indexáláshoz való visszatérést követelik, de elmulasztják feltárni ennek költségvonzatát, és félnek felszólalni a szociális hozzájárulási adó kulcsának csökkentése ellen. Más javaslatok a százalékos nyugdíjmelési szabályt módosítanák. Támogathatónak ítélem, hogy a legkisebb nyugdíjak emelése során egy észszerű minimumot érvényesítsenek, de sokkal óvatosabb lennék a legmagasabb nyugdíjak növelésének maximalizálásával.

A válság alatt a munkapiac jelentősen megváltozott. A vendéglátóipar és az idegenforgalom – leszámítva a 2020. nyári fellendülést – összeomlott, az ott dolgozók jelentős része elveszítette a munkáját. Jellemző a kormány köszívűségére, hogy még akkor sem volt hajlandó – legalább átmenetileg – felemelni az álláskeresői járadéknak a nemzetközi összehasonlításban nagyon rövid, háromhavi időtartamát, akár csak hat hónapra. Emiatt a munkanélküliség súlyosabb, mint amit a hivatalos statisztika sugall. Külön megemlítendő, hogy a kezdőnyugdíjak valorizálásában alkalmazott országos átlagbér megtévesztő, mert a statisztikában csak a közsférában és a legalább ötfős vállalatoknál teljes munkaidőben foglalkoztatottak szerepelnek. Ezért a 2021-es kezdőnyugdíjakat még a 2020-ban is jelentős egy főre jutó reálbérnövekedést figyelembe véve emelték, miközben a relevánsabb reálbértömeg abban az évben csak szerényebb mértékben nőtt.

Utoljára, de nem utolsósorban szólok a járvány demográfiai hatásairól. E sorok írásakor (2020 decemberében) a heti halálozás 40 százalékkal meghaladja a normálist. Remélhetőleg csak időleges csúcsról van szó. Mivel a járvány miatti halálozás áldozatai főleg az időskorúak közül kerülnek ki, ez a hatás átmenetileg csökkenti valamennyire a nyugdíjkassza kiadásait.

FÜGGELÉK: KÉT BONYOLULTABB ÖSSZEFÜGGÉS

Reálbér-robbanás és kezdőnyugdíjak

A legtöbb magyar állampolgár, de még a közgazdászok zöme sem érti jól az utolsó évi átlagbér-növekedés és az egyéni kezdőnyugdíjak emelkedése közti szoros kapcsolatot. Itt egy olyan egyszerűsített képlettel próbálom szemléltetni az összefüggést, amely azonban jól tükrözi a valóságot. Legyen v_t és b_t a t -edik év átlagos nettó keresete és kezdőnyugdíja. Negyvenéves szolgálati idővel számolva jó közelítéssel igaz, hogy $b_t = 0,8 v_{t-1}$, tehát a kezdőnyugdíjak reálértékének növekedési üteme a reálbérek előző évi növekedési ütemével egyenlő:

$$b_t / b_{t-1} = v_{t-1} / v_{t-2}$$

A 2016–2020 közötti évek látványos és a szochocsökkentéssel felturbózott reálbéremelése hasonló dinamikát származtat a 2017–2021 közötti kezdőnyugdíjakra. Közben a 2000 körül megállapított, relatív értéküket veszített nyugdíjak jogosultjai „kihálnak”.

A rugalmas korhatár bevezetése

Az ellenzéki pártok joggal ígérik a rugalmas korhatár bevezetését. Hosszú távon egy ilyen rendszer önfinanszírozó, hiszen épp annyival csökkenti az előrehozott nyugdíjak havi értékét, mint amennyivel hosszabb ideig fizetik őket. Egyszerű szám példával: ha a 40 év szolgálati idővel 65 évesen nyugdíjba vonuló dolgozó nyugdíjként 16 évig nettó keresete 80 százalékat kapja, akkor a 39 éves szolgálati idővel 64 évesen nyugdíjba vonuló dolgozó 17 évig

$$80 \cdot (39/40) \cdot (16/17) = 80 \cdot 0,975 \cdot 0,941 = 80 \cdot 0,918 = 73,4$$

százalékot érdemel. (Itt elhanyagoljuk a 65. évben, éppen a nyugdíj előtt elhalálozott személyeket és az így keletkező esetleges özvegyi járadékot.) De ez a szabály csak hosszú távon, érett rendszerre biztosítja a költségvetés egyensúlyát.

Mennyibe kerülne a költségvetésnek, ha 2023-ban minden 64 éves dolgozó élne a frissen megnyíló lehetőséggel, és csökkentett járadékkal, egy évvel a korhatár elérése előtt nyugdíjba menne? Csak az első évi többletköltséget számoljuk ki. Egyrészt az államnak az éppen 65 évesek kezdőnyugdíja mellett ki kellene fizetnie a 64 évesekét is, másrészt kiesne egy egész évjárat (a 64 évesek) járuléka. A legegyszerűbb feltevések mellett az első tétel (a nyugdíjcsökkentést itt elhanyagolva) az eredeti teljes nyugdíjkiadás 1/16-od része, a második tétel pedig 1/40-ed része, együtt $6,25 + 2,5 = 8,75$ százaléka.

És akkor még nem számoltunk a 63, sőt 62 évesen nyugdíjba vonulók tömegeivel. Persze, szerencsésebb országokban, mint Svédország, a korai nyugdíjba vonulót ellensúlyozzák a később távozóok. A rugalmas korhatár bevezetéséhez azonban Magyarországon többéves átmenetre volna szükség – és a vele járó finanszírozási többletterhek vállalására. Ez egyelőre még csak „csalfa remény”. Ha nem szigorítják azonnal a Nők40-et, akkor a rugalmas korhatár bevezetése bajt okozhat.

Hivatkozások

- Bajkó, A., Maknics, A., Tóth K. & Vékás, P. (2015). A magyar nyugdíjrendszer fenntarthatóságáról. *Közgazdasági Szemle*, 62(12), 1229–1257.
- Freudenberg, Ch., Berki, T. & Reiff, Á. (2016). *A Long-term Evaluation of Recent Hungarian Reforms*. Magyar Nemzeti Bank, Working Papers 2.
- Simonovits, A. (2020). A magyar nyugdíjrendszer középtávú feszültségei, *Közgazdasági Szemle*, 67(1), 456–473.

Vakhal Péter, a Kopint-Tárki Konjunktúrakutató Intézet tudományos főmunkatársa

E-mail: peter.vakhal@kopint-tarki.hu

VISSZA LEHET-E TÉRNI TAVALYELŐTTRE?¹

A címben feltett kérdést többféleképpen is megfogalmazhatnánk: lehetséges-e, szabad-e, érdemes-e visszatérnie a világnak a 2019-es évhez, egyszersmind kitörölni 2020-at, és ott folytatni a gazdasági, társadalmi fejlődést, ahol tavalyelőtt abba hagytuk? A tavalyi évnek számos tanulsága van, és több olyan dolog történt a gazdaságban,² ami lehetetlenné teszi, hogy ott folytassuk, ahol a járvány megszakította a konjunktúrát. Azonban a nemzetközi szervezetek és a nemzeti kormányok már-már görcsösen ragaszkodnak ahhoz, hogy a világ V alakú visszapattanással térjen vissza ugyanoda, ahol az első ijesztő híradások megjelenése előtt volt. Mindezzel veszélybe sodorják a kilábalást, a hasonló gazdasági sokkok kirobbanásának valószínűségét pedig egyáltalán nem csökkentik, sőt éppen növelik

Előjáróban ki kell emelni, hogy a válságnak elsősorban járványügyi okai vannak, amelynek 2020-ban egyetlen sikeres kezelési módja volt, mégpedig a teljes lezárás és a társadalmi kapcsolatok abszolút korlátozása. Egy ilyen világ értelemszerűen nem tud működni, így az egyes kormányoknak kellett meghatározniuk az átváltást (jellemzően emberéletben számolva) a korlátozások, valamint a gazdaság és a társadalom működése között. Kevésbé morbid, de hasonló átváltás zajlik a mentőcsomagok körül is a jövő generáció terhei (az adósságnövekedés révén) és a jelen generáció megélhetése között.

A járvány és a nyomában kibontakozó gazdasági krízis kezelése kétségkívül rendkívül összetett feladat, amelyben látszólag egymástól független tényezők is látenis módon összefügghetnek, legalábbis befolyásolhatják az egyes intézkedések kiemelését. Ezért érdemes a legfontosabb pontokat külön tárgyalni.

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.122>

² Természetesen a társadalomban is sok olyan dolog történt, amivel korszakok zárultak le és újak indultak (elég csak a *Black lives matter* tüntetésekre, az amerikai választásokra, esetleg a brexitre gondolni), azonban ezek érintőlegesen megemlíthetése is szétfeszítené a cikk kereteit.

A közösségi válságkezelés kudarca

A pandémia a világot minden bizonnyal felkészületlenül érte, igaz, ilyen méretű válságra nagy valószínűséggel nem is lehet felkészülni (hiszen a felkészültség indikátora magának a válságnak az elmaradása lenne). Mindenképpen szomorú tapasztalat a nemzetközi együttműködés elégtelensége, koordinátlansága, az integráció és a nemzetállami szembenállás kiéleződése. Az EU-tagállamok különutas politikái azt eredményezték, hogy a belső piac általános elvei közül csupán az áruk és a tőke szabad mozgása teljesült, a munkaerőé már nem – legalábbis erősen korlátozva van. A járványügyi és a gazdasági intézkedéseket nem hangolták össze, ezzel lényegében egyszerű vámunióra szűkítették le az együttműködést. Ez később zavarokat okozott. Például a jellemzően vendégmunkások által elvégzett betakarítási feladatokat nem tudták időben elkezdni és befejezni, a határ menti üzemekbe pedig nem jöhettek át a túloldalon lakó dolgozók. Az ilyen korlátozásoknak járványügyi szempontból nincs igazán értelme,³ azonban a szuverén egészségbiztosítási rendszerek miatt a kormányzatok célja az általuk finanszírozott egészségügyi ellátórendszer fenntartása volt. A későbbi sokkokkal szembeni ellenálló képességet valószínűleg jobban segítené, ha sikerülne az integráció magasabb fokára lépni, mintsem a visszaesés egy alacsonyabb szintre, ahol a helyi viszonyokra koncentráló nemzetállami politika dominál.

Mindössze három olyan jelentős intézkedéscsomagot ismerünk, amelyeket sikerült közösségi szinten elfogadni és végrehajtani:

- a 750 milliárd eurónyi közös kötvénykibocsátás,
- a vakcinagyártókkal való közös tárgyalás (az Európai Bizottságon keresztül),
- a még oda nem ítélt uniós alapokból folyósított támogatások járványkezelésre való átcsoportosítása.

A gazdaság újraindításához szükséges tőkebevonás mértéke óriási, azonban jelenleg nem ítéhető meg, hogy elegendő lesz-e, mivel nem ismert az az időtáv, amelyre a korlátozásokat fenn szükséges tartani – bár kétségkívül minden egyes nappal közelebb kerülünk a járvány végéhez. Ám amikor olyan jelenséggel van dolgunk, amelynek a paraméterei ismeretlenek, akkor a folyamat végére az lehet a legjobb becslésünk, hogy legalább annyi van még hátra, mint amennyi idő eddig eltelt – vagyis a cikk megjelenésekor még nagyjából egy év. Ha a korlátozó intézkedéseket

³ A társadalmi érintkezések járványügyi modelljeiben nem tényező a személyek állampolgársága, lakhelye.

és a velük járó gazdasági mentőcsomagokat még ilyen távon szükséges fenntartani, akkor a 750 milliárd eurónyi tőkebevonás elegendő lehet (az EU éves GDP-jének nagyjából az 5 százaléka), mivel a legfejlettebb uniós tagállamok gazdasága megközelítőleg ilyen mértékben zsugorodott 2020-ban.

Bár a közös adósságvállalás kétségkívül új irányt jelent a mélyebb integráció felé, azonban a pénzek felhasználása tagállami felelősségkör, így továbbra is nagy a kockázata annak, hogy a kormányok a rendelkezésre álló pénzeket nem megfelelő módon fordítják a gazdaság újraindítására, ahogy a kohéziós alapokból érkező támogatások esetében is sokszor előfordul. Egy ilyen szcenárió később könnyen megakaszthatja a további integrációs folyamatokat.

Nemzetállami válságkezelő intézkedések

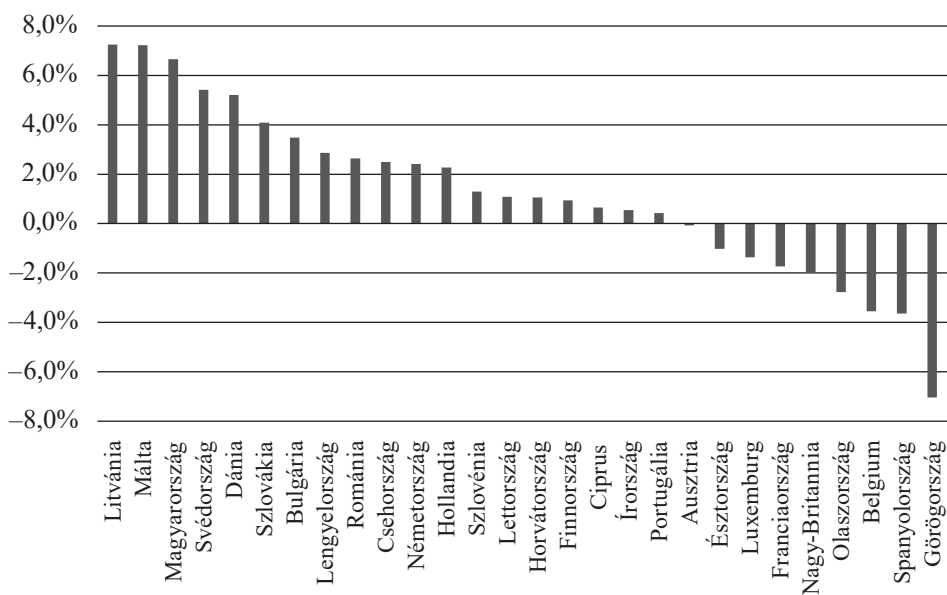
A kormányok és a jegybankok, tanulva a 2008-as világgazdasági krízisből, egyből az állami támogatások és a mennyiségi lazítás gyakorlatához nyúltak. Ezekkel rövid távon valóban enyhítették a járvány súlyos gazdasági következményeit. A fejlett világban megdőlt a jegybanki pénznyomtatás tabuja, az EU-ban eltörölték az adósságszabályokat. A jelenleg uralkodó nézet alapján nulla vagy ahhoz közeli kamatok mellett szinte korlátlan mértékben lehet növelni az államadósságot, ha a gazdaság megmentéséről van szó, különösen akkor, ha a növekedés üteme meghaladja a kamatok mértékét.

A kormányzatok jól ismerték fel, hogy csak a fogyasztás fenntartásával lehet tompítani a recessziót, így elérhetik, hogy ne legyen túlságosan mély, és így tudják a lehető legtöbb munkahelyet megőrizni. A német *Kurzarbeit* mintájára kidolgozott támogatási rendszerrel a vállalatok világszerte több millió embert tartottak meg az állásukban. Így, ha a szolgáltatásokat nem is, de az ipari termelést éves átlagban a pozitív tartományban tartották. Kitalálói azonban ezt a szisztémát kifejezetten *átmeneti*, egyedi és rövid távú megoldásnak dolgozták ki annak idején, azért, hogy egy egyébként jól működő vállalatnak ne kelljen a jól képzett (és a munkaerőpiacon szűkösen elérhető) munkaerőt elbocsátania, ha átmenetileg finanszírozási zavarok lépnek fel. Az állam így segíti a vállalatait, hogy megmaradjanak a hazai piacon, ezzel védi a gazdaság versenyképességét. A *Kurzarbeit*-konstrukciót azonban semmiképpen sem ilyen kiterjedt mentőakciónak szánták, és különösen nem ilyen hosszú időre kalibrálták.

A monetáris lazítással végrehajtott szubvenciók hosszú távon „zombi” államok és vállalatok csoportos kialakulásához vezethetnek, amelyek a gazdasági és társadalmi mellett politikai kockázatokat is hordozhatnak magukban. Lassan időszerűvé válik, hogy a támogatások célzottabbak legyenek. A szelekció azonban semmiképpen sem történhet politikai alapon, sokkal inkább eszközvezérelt beruházási támogatások formáját kell öltenie. Minden célcsoport esetében csak olyan tevékenységet szükséges támogatni, amely hozzájárul ahhoz, hogy a gazdaság újrainduljon, és a későbbi esetleges sokkokkal szemben ellenállóbb legyen. Ehhez azonban még egy év után is hiányoznak a világos stratégiai útmutatások mind a tagállamok, mind az EU részéről, így a helikopterpénz valóban csupán „pénzszórás”, ami ráadásul jelentősen növeli az államadósságot.

**A nem pénzügyi vállalatok kötelezettségeinek alakulása
2020 első és harmadik negyedéve között az előző év azonos időszakához
viszonyítva**

(nem konszolidált adatok)

Forrás: EKB

Márpedig a mentőakciókkal az EU-tagállamokban tavaly 10-15 százalékponttal is megemelkedhettek a GDP-arányos államadósságsszintek, míg Japánban és az USA-ban 20-30 százalékpontos növekedésről beszélhetünk. Ez önmagában is sok kockázatot hordoz. Kérdés, hogy a fejlett országok hogyan viszonyulnak ehhez az adóssághegyhez, illetve mikor fejezik be a versenyszféra támogatási konstrukcióit? Az utóbbit tovább bonyolítja, hogy a gazdasági szempontok mellett a politikaiak is erősek. Érdekes, hogy az Európai Központi Bank (EKB) adatai alapján az államadósságok jelentős mértékben emelkedtek ugyan, de a nem pénzügyi vállalatok kötelezettségei nem nőttek kiemelkedően, sőt egyes országokban még csökkentek is. Mindez arra utal, hogy a versenyszféra vállalatainak átlagosan nem volt szükségük hitelre, illetve meglévő kötelezettségeiket alacsonyabb kamatozásúra tudták cserélni. Ez részben magyarázat lehet arra is, hogy a monetáris lazítás miért nem járt eddig jelentős inflációval.

A gazdaságtörténet arról tanúskodik, hogy az államadósság növekedését jellemzően mély gazdasági recessziók követik. Így történt az 1980-as években Latin-Amerikában, az 1990-es években Ázsiában és a 2000-es években az USA-ban is. Jelenleg több fejlődő ország is külső segítségre szorul (Zambia, Haiti, Afganisztán stb.), mivel adósságsszolgálat az államháztartás összbevételenek a 20-30 százalékát is felemészt. A felzárkózó országok (ideértve Magyarországot is) egyelőre biztonságban vannak, azonban a pénzpiacokon szinte bármikor felléphetnek likviditási zavarok. Középtávon nem kérdéses, hogy a fejlődő és a felzárkózó országok mellett a fejlettek körében is szükség lesz az adósságsszint mérséklésére, ami azonban több kérdést és problémát is felvet.

Középtávú növekedési kilátások, kockázatok

A járványügyi korlátozások feloldásával a növekedési pályára való visszaállás minden bizonnyal meg fog történni, azonban a gazdaság szereplői egy új gazdasági struktúrával néznek szembe, amelyben a kormány legfontosabb feladata a növekedés fenntartása lesz. A kamatkörnyezet nagy valószínűséggel sokáig negatív, legalábbis nullához közeli szinten marad, ami támogatja a növekedést, viszont a korlátlan finanszírozás illúzióját kelti. A kiesett termelés áthidalására nyújtott támogatások valószínűleg lassan kifutnak, ami átmenetileg visszafogja a gazdaság bővülését. Az államnak el kell kezdenie prudens költségvetési politikát folytatni, és nagy valószí-

núséggel adósságonkonszolidációba kell fogni. Ehhez több eszköze is adott, azonban a jelenlegi helyzetben egyik sem ideális. Ezek:

- a kiadások visszafogása,
- a bevételek növelése adóemelések útján,
- a termelékenység javítása,
- inflálás.

Az első két lehetőség politikailag rendkívül kockázatos és a növekedésre is erős fékező hatással van, míg a harmadik csak hosszú távon lehetséges. Az inflációs célok megemlése azonban középtávon járható útnak tűnhet, sőt formális eltörlésük is szóba jöhet a jegybankok részéről, amelyek a fenntartható növekedés és a pénzügyi stabilitás támogatására rendezkedhetnek be, konkrét inflációs cél nélkül. Az euróövezetben az inflációs nyomás azonban jelenleg nagyon alacsony, ami főleg az euró erősödésének köszönhető. A dollár leértékelődése feltehetően az amerikai elnökváltás után sem áll meg, ami nehéz helyzetbe hozza az EKB-t és a tagállami kormányokat is, mivel visszafojtja a növekedést. Az EKB a mennyiségi lazítás erősítésével tudna reagálni, erre azonban az idei első félévben várhatóan nem kerül sor.

Az idén is fennmaradhat az uniós adósságszabályok lazítása. Félő azonban, hogy a hosszú távú gazdaságfejlesztési stratégiák az EU-ban a politikai deklarációk szintjén maradnak, és a magasabb GDP-arányos államadósság nem párosul érdemi termelékenységnövelő intézkedésekkel. A klímacélok, a digitális transzformáció a társadalomban, az oktatás, az egészségügy és a közszolgáltatások színvonalának emelése, az infrastruktúra érdemi fejlesztése mind-mind olyan célok, amelyek uniós szinten összehangolt stratégiát igényelnek. Ha ez nem történik meg, akkor a jövő generációk csupán magasabb finanszírozási kötelezettséggel szembesülnek, érdemi fejlesztések nélkül, és a gazdasági növekedés néhány éven belül könnyen stagnálássá válhat.

Jelen állapot szerint a gazdaság irányítóinak nem maradt igazán eszközük arra, hogy egy későbbi recesszió esetén élénkíteni tudjanak. A monetáris politika számára kizárólag a további mennyiségi lazítások lehetősége maradt meg, és a fiskális eszköztár is korlátozott. Jelenleg az EU összes tagállamában csak negatív reálhozamok érhetők el az állampapírpiacon, és ez valószínűleg idén sem fog megváltozni. Ez pedig egyre kockázatosabb eszközök felé tereli a befektetőket. A mély recesszió ellenére a pénzügyi piacok gyorsan korrigáltak, és a biztonságosabb befektetési formákból távozni kezdett a tőke. A tőzsdői mozgások a magas kockázati éhséggel kísért bizakodást tükrözik, gyenge reálgazdasági fundamentum mellett, így fennáll a buborékok kialakulásának a kockázata.

A világpiacon a verseny minden bizonnyal egyre élesebb lesz. Nagy valószínűséggel már rövid távon sem lesz elegendő, ha az ár-versenyképességet a nemzeti valuta leértékel(őd)ésével javítják. A vállalatok értékláncokba tagozódása tovább folytatódik, ez a kormányzati szándékkal szemben inkább növeli a láncok hosszát, mintsem rövidítené. Így a beszállítók körében még erősebb versenyt támaszt.

A fejlesztési stratégia kulcsa továbbra is a termelékenység növelése marad. Ennek elmaradása azonban könnyen visszahozhatja a külföldi működőtőke-befektetésekért folyó ádáz versengés időszakát, ami gyors növekedést, de termelékenységi divergenciát eredményez.

A növekedési lehetőségeket némiképp tovább korlátozza, hogy az idegenforgalom valószínűleg nem tud arra a pályára visszaállni, amelyről a járvány letaszította. Bár az oltás elhozza a védettséget, kérdés, hogy az a tömegturizmus, amely az elmúlt években jellemezte a világot, közegészségügyi és klímavédelmi szempontból folytatódhat-e? Az idegenforgalom megrekedése alacsony szinten több országban is ronthatja a folyó fizetési mérleget, növekedési forrást elvéve ezektől a gazdaságoktól. Ezért elsősorban ez az az ágazat, amelyben a legsürgetőbb a digitális fejlesztés a folyamatok szabályozására.⁴

Magyarország a változó világban

Magyarország az európai gazdasági újraindulás hajnalán felemás állapotban van. Tavaly tavasszal a mentőcsomagok bevezetésével sokat késlekedett a kormány, és nem a jó irányba indult el (differenciált, árbevételhez kötött támogatások), majd korigált, és a korábbiaknál relatíve szélesebb körben megindultak a bértámogatások. Ennek ellenére a nyugat-európai EU-tagállamoknál jóval szigorúbb támogatási rendszert dolgozott ki, miközben az államadósságot hasonló mértékben növelte, mint ők. A legfrissebb költségvetési kiadásokból kevés gazdaság- és infrastruktúra-fejlesztési program, még kevesebb szociális támogatás rajzolódik ki. Szintén kedvezőtlen fordulat, hogy elsősorban a versenyszféra beruházásainak kellene húznia a gazdaságot, a legfrissebb adatok azonban a térségben az egyik legrosszabb teljesítményről árulkodnak.

Kedvező viszont, hogy az ipari termelés már a tavalyi év végén visszaállt a korábbi pályára, ami elsősorban az exportnak köszönhető. Az ország elhelyezkedése a nemzetközi értékláncokban szerencsés, mivel számos kínai beszállítói lánc

⁴ Egyes EU-tagállamokban például csak foglalás alapján lehet vendéglátóipari egységbe menni, a tömegrendezvényeket pedig kötelező szűrés előzi meg.

rajta van. Kína válságkezelése pedig példás volt, a tavalyi évet növekedéssel zárta. Az új autók értékesítése újra a csúcson van, azon belül is az elektromos járműveké, amelyekhez Magyarország kulcsfontosságú alkatrészeket szállít. A növekedést középtávon tovább élénkítheti, hogy a következő időszakra szóló EU-támogatások leszerződése is valószínűleg gyorsan fog menni.

Mindezek ellenére a versenyképességi kilátások rendkívül kedvezőtlenek, mivel kulcsterületeken továbbra sincs előrelépés. Az oktatásban sincs érdemi fejlődés, és az intézményi környezet is messze elmarad egy EU-tagállamban elvárható szinttől.

Vissza lehet-e tehát térni 2019-be?

Bár 2021 kétségkívül a gyors növekedések éve lesz, a világ gazdaság már nem ugyanolyan, mint korábban, és bár a globalizáció feltehetően nem fog megváltozni, a növekvő adósságok mindenképpen új helyzetet teremtenek. Ehhez jönnek azok az egyelőre még nem ismert közegészségügyi korlátozások, amelyek a későbbi pandémiák kialakulásának a kockázatát minimalizálják (már ha lesznek ilyenek egyáltalán). A mennyiségi lazítások jól működtek, azonban az ingyenpénz illúziója a későbbiekben kellemetlen meglepetéseket tartogathat, és a kormányok egy következő válság esetén igen kevés gazdaságpolitikai eszközt vethetnek be. Az érdemi bővülés 2022-től igencsak kérdésessé válik, mivel az adósságok leépítése mindenképpen lefojtja a növekedést.

Magyarország ebből a szempontból valamelyest jobb helyzetben van, mert a forint leértékelődésével javíthat a helyzetén. Ez azonban kétélű fegyver. A konvergencia az EU-ból beáramló támogatások jóvoltából nagy valószínűséggel fennmarad, még ha lassabb lesz is, azonban a termelékenység érdemi növelése jelentős kihívás elé állítja a gazdaság irányítóit.

Várhegyi Éva,
az MTA doktora, a Pénzügykutató Zrt. tudományos tanácsadója

E-mail: evavarhegyi@t-online.hu

KIHÍVÁS VAGY LEHETŐSÉG?¹

A Covid-járvány – az előző válsághoz hasonlóan – tartósnak ígérkező változásokat hozott a fejlett világ gazdaságaiban, amelyek a kormányzati és a jegybanki politikákra is hatással vannak. Bár a magyar helyzet sok tekintetben eltér a nyugati típusú piacgazdaságokétól, e változások előtt a hazai gazdaságpolitika alakítói sem tudnak kitérni. A következőkben először a jelen válság hatására a fejlett gazdaságokban végbemenő változásokat és a gazdaságpolitikákban kialakult új normákat veszem szemügyre. Ezt követően megnézem, hogy miként érvényesülnek ezek a magyar kormány és jegybank válságkezelésének sajátos módja mellett. Végül megkísérlem megválaszolni a kérdést, hogy mindezek fényében milyen lehetőségek maradtak a hazai gazdaság és gazdaságpolitika alkalmazkodására az új helyzethez.

Új normák a gazdaságokban

A Covid-járvány hatására kialakult mostani világválság más eredetű ugyan, mint a 2008-as pénzügyi krízis volt, ám közös gyökerük is van: a globalizáció kiteljesedése. Emiatt a két, eltérő természetű kór következménye is hasonló: a pandémia okozta megbetegedések, illetve a járvány megfékezésére irányuló lezárások és bezárások éppúgy világméretű gazdasági krízisbe torkolltak, mint annak idején a pénzügyi visszaélések.

Az előzőhöz hasonlóan a jelenlegi válság sem csupán a növekedési trendekben idéz elő törést, hanem a gazdaság több jelenségét és összefüggését is átírja. Tovább éltetheti az előző válság nyomán beindult változásokat, tartósíthatja az akkor kialakult új normákat. Például a nulla közeli inflációt, amennyiben a mostani, kereslet-hiányos állapotot követően is fennmarad a háztartások és a vállalatok óvatossága, a jövőt illető bizalmatlansága. A 2008-as válsághoz hasonlóan a Covid-járvány is alacsony kamatokot hagy örökségül, amelyek könnyen kipukkadó buborékokká fújják a pénzügyi eszközök és az ingatlanok árát.

Az előző válsághoz hasonló, sőt még fokozottabb a jelenlegi krízis hatása a kormányok költségesítésére. Az akkor kialakult recessziót is irdatlan mennyiségű állami pénzek beinjektálásával igyekeztek orvosolni, és most újabb korlátok dőltek

¹ <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.130>

le. Bár most nem a bankrendszer talpra állítása az elsődleges cél, hanem a fogyasztás és a beruházások táplálása, ám az eszközök hasonlóak: számolatlanul önteni a pénzt, tekintet nélkül az államadósság növekedésére. Csupán a G-20 országokban reálértéken háromszor annyi pénzt (tízezer milliárd dollárnak megfelelő összeget) költöttek a kormányok válságkezelésre 2020-ban, mint 2008-at követően. Ebből a szempontból még kívánatos is, hogy alacsony maradjon az infláció, mert az esélyt adhat az adósság „kinövésére” – abban az esetben legalábbis, ha a gazdaság növekedési üteme tartósan meghaladja a reálkamat szintjét.

A Covid-járvány nem csupán a 2008 után kialakult új gazdasági normákat élteti tovább, hanem további tartósan ígérkező változásokat is hozott. A járvány újabb lendületet adott a már egyébként is erősödő automatizációnak és digitalizációnak, különösen az e-kereskedelemben, az oktatásban és az egészségügyben. A távmunka is új ösztönzöt kapott; elterjedése a digitalizációval karöltve szintén tartós lehet. A *McKinsey Global Institute* becslése szerint a világ munkaerőjének több mint 20 százaléka (főként a magasabb képzettséget igénylő szektorokban, mint a pénzügyi vagy az IT) dolgozhatna a munkaideje nagyobb részében távol a munkahelyétől, méghozzá épp olyan hatékonyan, mint addig (Sneader & Singhal, 2020).

A lezárások okozta ellátási gondok felhívták a figyelmet a globalizált termelési és értékesítési láncok sérülékenységére, amit ezek lerövidítésével, esetenként a távoli országokba kiszervezett cégek hazatelepítésével lehet orvosolni. Ezt a visszarendeződést sok helyütt a kormányzati szinten feléledt protekcionizmus is támogatja, sőt egyes iparágakban a fejlődő világ olcsó munkabéreinek vonzását ellentételező robotizáció elterjedése is ösztökéli. A hazatelepítés ellen szól ugyanakkor a távmunka elterjedése, ami éppenséggel tágabbra nyitja az ajtót a határon túli munkavállalás előtt, főként a mind nagyobb teret nyerő digitális szolgáltatások területén.

Nem csupán az állami beavatkozás mértékében hozott változást a járvány okozta krízis a korábbi válsághoz képest, hanem a módszereiben is. Bár a kormányok most is előszeretettel segítik a fontosnak ítélt cégek túlélését, a hangsúly áttolódott a munkahelyek megőrzésére. Ezt elsősorban a kieső bérek kompenzálásával próbálják elérni, ami – a munkanélküli-ellátás növelésével együtt – automatikus stabilizátort is jelent: mérsékli a jövedelemkiesések előidézte fogyasztáscsökkenést és ezzel a gazdasági visszaesést. Új jelenségként az USA-ban már a „helikopterről való pénzszórás”, a kevésbé célzott, tömeges pénzjuttatások eszközét is bevetették a zsugorodó kereslet pótlására: a leggazdagabbak kivételével mindenki alanyi jogon kapott csekkeket. Emellett több országban megnövelték a munkanélküli-segély összegét és/vagy folyósításának időtartamát.

A magyar gazdaság működésében, a hazai gazdaságpolitikában és az Orbán-kormány válságkezelésében egyaránt fellelhetők olyan sajátos vonások, amelyek megnehezíthetik az alkalmazkodást az új normákhoz és a visszatérést a korábbi, ígéretes növekedési trendhez. Elsőként a gazdaság nagy fokú nyitottsága, a globális termelési és értékesítési láncokba való erőteljes beágyazódása említhető meg, amelynek a pozitív hatásai mellett most a hátulütői is megmutatkoznak. A történelmileg kialakult erős függőséget a világgazdaságtól az elmúlt évtizedben tovább növelte a járműgyártás és a turizmus kiemelt kormányzati támogatása. Az előbbi viszonylag hamar visszarendeződhet, ám az utóbbival olyan kapacitások épültek ki, amelyeket különösen érzékenyen érinthet, hogy a Covid-járványt követően egy ideig minden bizonnyal mérséklődik az idegenforgalom. Bár a 2008-as krízist követően a szabadidős utazások két, az üzleti míttingek öt év alatt rendeződtek vissza a korábbi szintjükre (Sneader & Singhal, 2020), most ez feltehetően tovább tart, hiszen a járvány éppen a nemzetközi utazások veszélyeire hívta fel a figyelmet.

További sajátosság, hogy nálunk más országoknál kevésbé lehet arra számítani, hogy a pénzpumpával történő gazdaságélénkítés nem pörgeti fel az inflációt.² Magyarországon ugyanis erősíti az inflációt az árfolyam folyamatos gyengülése, a hitelállomány gyors bővülése és a reálkeresetek emelkedése, és e tényezők a pandémia hatására sem tűntek el. Bár a korábban erős bérdinamikát időlegesen visszavetette a járvány miatt csökkenő foglalkoztatás, de kiváltó oka nem szűnt meg. A törlesztési moratóriumnak és lakásépítési kedvezményeknek köszönhetően a háztartások hitelállománya az idén is 15 százalékkal nő (MNB, 2020b).

Ma már abban is megoszlanak a vélemények, hogy a fejlett világ búcsút inthet-e az inflációnak. Mind többen érvelnek az inflációs veszély feléledése mellett. A korábbi hitelválságban a jegybanki pénzteremtés ugyanis csak a bankhitelek szerény növekedésével járt, most azonban, amikor a bajok nem a pénzügyi szektorban gyökereznek, a hitelezés jelentősebb és tartósabb bővülését idézheti elő. A jegybankok utóbbi években megváltozott magatartása pedig a várakozások révén erősítheti az inflációt, mivel a vállalatok már nem hisznek abban, hogy a központi bankok kamatemeléssel reagálnak majd akkor, amikor az infláció ténylegesen a célértéke fölé emelkedik.³

A Magyar Nemzeti Bank elemzői már tavasszal felvetették a korlátozások miatt megbízhatatlanná vált statisztikai adatgyűjtés problémáját, ami azt jelzi, maguk

² Erről már a tavalyi körkérdés kapcsán írtam (Várhegyi, 2020a).

³ Az inflációs veszély melletti érvekről jó összefoglalót ad a *The Economist* (2020).

is tisztában vannak vele, hogy a Központi Statisztikai Hivatal által mért inflációs mutatók a szokásosnál is jobban torzítják a valóságot (MNB, 2020a). Ehhez még hozzátenném, hogy a járvány alatt maga a fogyasztói kosár is alaposan módosult, vagyis a két évvel korábbi súlyok alkalmazása lefelé torzíthatja a kimutatott inflációt, hiszen abban számos most nem vásárolt termék és szolgáltatás is változatlan súllyal szerepel. A pandémia idején módosult fogyasztói kereslet, az átlagosnál jobban dráguló élelmiszerek részarányának növekedése pedig az inflációs érzület révén erősíti az inflációs várakozásokat.

Magyarország esetében mindez azért jelent valóságos gondot, mert már a Központi Statisztikai Hivatal által közölt fogyasztói infláció is megközelíti a tolerancia-sáv határát. A statisztikai számbavétel problémái miatt nem zárható ki, hogy valójában már át is lépte, vagy a várakozások miatt a közeljövőben könnyen átlépheti. Emiatt óvatosabb monetáris politikára van szükség, mint a fejlett világban, ahol a kimutatott infláció olyan messze van a célértékétől, hogy a torzítások kiszűrésével sem közelítené meg azt. A Magyar Nemzeti Bank döntéshozói azonban nem látszanak aggódni az inflációs veszély miatt, holott a laza monetáris politika fenntartása már a hivatalosan közölt árindexek mellett is kockázatos lehet. Ha az infláció ilyen mély recesszió alatt is súrolja a toleranciahatárt, akkor mi várható a gazdaság reménybeli fellendülése idején?

A magyar kormány a jelen válság kezelésekor sok tekintetben a fejlett világban főáramnak tekinthető metodustól eltérő politikát folytatott. Egyrészt igen fukarul bánt a költségvetési forrásokkal, legalábbis a tényleges válságkezelést illetően. Csak papíron áll meg az állítás, hogy a tavasszal elfogadott gazdaságvédelmi akcióterv elérte az éves GDP 20 százalékát, mivel annak jelentős részét meglévő tételek át-címkézése, illetve átcsoportosítása tette ki, bő felét pedig a központi költségvetésen kívüli szférákra, elsősorban a bankokra és az önkormányzatokra terhelték rá. A más országok gyakorlatától eltérő módon bevezetett, csaknem minden adósra és hiteltartozásra automatikusan érvényes törlesztési moratórium a szükségesnél nagyobb terhet ró a bankokra – ez csak azért nem okoz nekik problémát, mert az Európai Bankhatóság lehetővé tette, hogy a moratóriumot választó adósaik hiteleit kockázati szempontból „teljesítőnek” minősítsék, és a tőkekövetelményüket is enyhítette (Várhegyi, 2020b). A kormányzati válságkezelés másik támaszául az önkormányzatokat szemelte ki a kormány. A gépjárműadó és a súlyadó központosítása, az idegenforgalmi adó csökkentése, az ingyenes parkolás előírása, majd az összes kis és középméretű vállalkozás helyi iparüzési adójának a megfélemezése sok pénzt vett ki az önkormányzatok (főként a főváros és a nagyvárosok) zsebéből.

A magyar kormányfő a válságkezelés során is ragaszkodott ahhoz az elvéhez, hogy a támogatások a munkavégzéshez kötődjenek. Még a járvány miatt kieső munkajövedelmeknek is kisebb hányadát (a munkáltató által kifizetett, csökkentett munkaidőre járó bér legfeljebb 70 százalékát) pótolta, mint más kormányok az Európa-szerte alkalmazott Kurzarbeit-modellben. Ráadásul sem a munkanélküli-járandóság korábban példátlanul rövidre csökkentett időtartamát, sem az ezt követően igényelhető álláskeresési segély mértékét nem növelte meg. A sajátos magyar politikát jól tükrözi, hogy itt a tavaszi lezárások miatt kieső jövedelmek kompenzálásában a szociális juttatások, és benne a legnagyobb részt kitevő munkanélküli-ellátások csupán 16 százalékkal részesedtek, miközben a vállalatok számára nyújtott adózási kedvezmények több mint 40 százalékos szerepet kaptak. Az Európai Unió átlagában ez pont fordítva volt: a kompenzációban a szociális juttatások 40 százalékkal részesedtek, míg ennek kevesebb mint felét tették ki az adómérséklések (IMF, 2020).

A „munkaalapú” támogatások politikája a gazdasági racionalitással is szembe megy, hiszen a mostani, kereslethiányos állapotot előidéző járványban az látszik észszerűnek, ha az állam főként azoknál teremt jövedelmet, akik azt jó eséllyel el is költik. A jövedelepótlás rossz célzottságát tükrözi, hogy a tavaszi lezárások hatására a második negyedévben a háztartások fogyasztása öt százalékkal esett vissza, miközben a bruttó pénzügyi vagyona három százalékkal nőtt.

Következmények

Ma még csak az első háromnegyed évre rendelkezünk adatokkal, amiben nem érvényesül még az őszi–téli lezárások hatása. A járvány nyári csillapodásának köszönhetően a harmadik negyedév növekedése jórészt kompenzálta a gazdaság második negyedévben tapasztalt, ijesztő visszaesését. Az év egészét tekintve azonban rosszak a kilátások: mind a kormány, mind a Magyar Nemzeti Bank a GDP 6,5 százalékos körüli visszaesését prognosztizálja (Pénzügyminisztérium, 2020; MNB, 2020b).

Megítélésem szerint rontotta a helyzetet, hogy az Orbán-kormány hibás választ adott a második negyedév gazdasági fiasokjára: a nyár kezdetén gyorsan feloldotta a korlátozások zömét, és meghirdette, hogy a gazdaságra kell koncentrálni. Azt feltételezte, hogy a járvány megfékezését szolgáló lezárások rontják a gazdaság teljesítményét, és fordítva. Holott a nemzetközi összehasonlításon alapuló kutatások mind több bizonyítékkal szolgálnak arra, hogy *nincs* átváltás az egészség és a gazdaság védelme között. A gazdaság leggyorsabb és legteljesebb felépülése ott várható, ahol

a kormányok a lezárásokkal és az egészségügyi rendszer fejlesztésével hatékonyan kezelik a járványt és egyidejűleg hathatós segítséget nyújtanak a gazdaság szereplőinek ahhoz, hogy megtörjék a válság önerősítő folyamatát.⁴

A gazdaság és az egészség között átváltást feltételezve, a magyar kormány megkésve reagált a járvány nyár végi újraeledésére. A késlekedés az elkerülhetőnél több megbetegedést és halálesetet okozott, ami önmagában is súlyos veszteség, miközben még az is kétséges, hogy az emiatt megnövekedett egészségügyi kiadásokat a normális élet fenntartásának pozitív gazdasági hatása kompenzálta-e. A gazdaság-ösztönzés „munkaalapú” módszerén sem változtatott a kormány. Az őszi lezárások során sem növelte meg a munkanélküli-ellátmányokat és más szociális juttatásokat, és a korábbinál is szűkebbre szabta a bérkompenzációt (októbertől csupán a korlátozások miatt nehéz helyzetbe került vendéglátók és a szabadidős szolgáltatást nyújtó cégek kaphatnak támogatást a foglalkoztatottak bérének felére, de legfeljebb a minimálbér másfélszeresére).

Igaz, ha volna is hajlandóság a magyar kormányban arra, hogy a kereslethiányos gazdaság talpra állításának hatékonyabb módjára térjen át, költekezésének akkor is mind inkább gátat szabna az államháztartás folyó hiányának és adósságának erőteljes felduzzadása. Az adósságmutatók a más országokhoz képest szűkmarkú válságkezelés ellenére is gyorsan romlanak: a kormány prognózisa szerint a folyó deficit megközelíthette a 9 százalékot, az adósságráta pedig 2020 végén meghaladhatta a 81 százalékot. Ebben a nemzeti össztermék zsugorodásán túl a kevéssé hatékony válságkezelés, a rosszul célzott állami költekezés és a presztízsberuházások folytatása is szerepet játszhatott.

Közben a monetáris lazításnak és főképp a kamatsökkentésnek már nem csupán a forint labilis helyzete szab gátat (ami miatt tavasszal burkolt kamatemelésre is kényszerült a jegybank), hanem a növekedés beindulásával mind jobban felerősödő inflációs veszély is, amelyről már korábban szót ejtettem. A hitelezés unortodox módszereivel, amilyen a növekedési hitelprogram nulla kamatozású refinanszírozása és a bővli minősítésű vállalati kötvények megvásárlása (amelyek kibővítésével mind nagyobb kockázatot vállal magára a jegybank) pedig csak akkor ösztökélhető eredményesen a gazdaság, ha a kereslet oldaláról is kellő lökést kap. Márpedig a pandémia leküzdését követően is jó időbe telhet, amíg a háztartások költési és a vállalkozások beruházási hajlandósága visszatér a korábbi kerékvágásba – ha egyáltalán visszatér. Minél kevésbé számíthatnak az emberek a kormány segítségére munkahelyük elvesztése vagy más egzisztenciális veszély esetén, annál inkább erő-

⁴ Az ezzel kapcsolatos kutatási eredményekről jó összefoglalót ad Charumilind et al. (2020).

sődhet a hajlam az óvatossági megtakarításokra a Covid-válság előidézte sokkot követően.

A mostani krízis, a korábbiakhoz hasonlóan, lehetőségeket is kínál a megújulásra. Nem mindegy azonban, hogy politikájával, magatartásával mi módon járul hozzá ehhez a kormány. Még ha az ütésállóbb szerkezet kialakítása érdekében módosít is a járműgyártást és a turizmust favorizáló eddigi támogatási politikáján, a magyar gazdaság megújulását akkor is megnehezíti a kormány felerősödő dirigizmusa, direkt befolyásának növekedése és a piaci versenyt erodáló magatartása. A járvány okán-ürügyén meghozott törvényi változások és a veszélyhelyzetre hivatkozással tett intézkedések a korábbinál is kiterjedtebbé és erősebbé tették a gazdasági szereplők állami függőségét, ami a vállalkozásokból is egyre inkább kiöli az innovációs készséget. Így kevésbé számíthatunk rá, hogy azok a pozitívumok (mint amilyen például a termelékenység növekedése a digitalizáció és a távmunka kiterjedése nyomán), amelyek Covid-válságtól általában várhatók, a magyar gazdaság nemzetközi versenyképességét is érdemben javítják.

Hivatkozások

- Charumilind, S. et al. (2020). *COVID-19: Saving thousands of lives and trillions in livelihoods*. McKinsey&Company. 2020. augusztus. Letölthető: <https://www.mckinsey.com/industries/healthcare-systems-and-services/our-insights/covid-19-saving-thousands-of-lives-and-trillions-in-livelihoods>
- International Monetary Fund (2020). *Fiscal Monitor – April 2020. Chapter 1: Policies to Support People During the COVID-19 Pandemic*. IMF, április. Letölthető: <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2020/04/06/fiscal-monitor-april-2020>
- Magyar Nemzeti Bank (2020a). *Inflációs jelentés*, június.
- Magyar Nemzeti Bank (2020b). *Inflációs jelentés*, december.
- Pénzügyminisztérium (2020). *Makrogazdasági és költségvetési előrejelzés 2020–2024*. 2020. december.
- Sneader, K. & Singhal, S. (2020). The next normal arrives: Trends that will define 2021 – and beyond. *McKinsey&Company*, 2021. január 4. Letölthető: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/leadership/the-next-normal-arrives-trends-that-will-define-2021-and-beyond>
- The Economist (2020). *Prognostication and prophecy*, december 12–18.
- Várhegyi, É. (2020a). Vakság vagy bátorság? *Külgazdaság*, 64(1–2).
- Várhegyi, É. (2020b). Haladék járvány idején. (Kinek jó a hitelmoratórium, és ki fizet érte?). *Magyar Narancs*, november 12.

Digitális átalakulás és a feldolgozóipari értékláncok új szereplői

SZALAVETZ ANDREA

A cikk abból indul ki, hogy a digitális átalakulás felerősítette az iparágak közötti konvergencia – már jóval korábban elkezdődött – folyamatát. E folyamat egyik megnyilvánulása a feldolgozóipari értékláncokba integrálódó, a feldolgozóiparon kívüli szektorokból érkező szereplők számának megsokszorozódása. A cikk számba veszi a digitális technológiáknak és a cégek digitalizációs stratégiáinak azokat a jellegzetességeit, amelyek következtében nő az ágazatközi tranzakciók száma és jelentősége a feldolgozóipari értékláncokban, vagyis erősödik az iparágak közötti konvergencia.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: L23, L60, O33.

Kulcsszavak: digitális átalakulás, iparági konvergencia, globális értékláncok, ágazatközi tranzakciók.

Abstract

Digital transformation and new actors in manufacturing value chains

ANDREA SZALAVETZ

The point of departure of this paper is the old new phenomenon of industry convergence, being intensified by digital transformation. Zooming in on manufacturing value chains it highlights that one manifestation of industry convergence is the multiplication of participants, originating in non-manufacturing sectors. The paper explores the specific features of digital technologies and firms' digital transformation strategies that enhance the number and increase the importance of cross-sectoral transactions and drive industry convergence.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: L23, L60, O33.

Keywords: digital transformation, industry convergence, global value chains, cross-sectoral transactions.

A kézirat első változata 2020. november 22-én érkezett szerkesztőségünkbe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.137>

Szalavetz Andrea, ELKH KRTK Világgazdasági Intézet. E-mail: szalavetz.andrea@krtk.hu

Bár a digitális átalakulással foglalkozó, ezen belül a „műszaki-gazdasági paradigmák” elméleti alapjaira építő szakirodalom (lásd erről Havas, 2019; Szanyi, 2019) meglehetősen egységes abban, hogy a digitális átalakulás radikális változásokkal jár (például Porter és Heppelmann, 2014), számos területen valójában „rég-új” gazdasági jelenségeket figyelhetünk meg: korábban elkezdődött folyamatok felgyorsulását, intenzívebbé, „láthatóbbá” válását.

Maga az „ipar 4.0” kifejezés (Schwab, 2016) is azt illusztrálja, hogy fokozatos, de gyorsuló változásokról van szó: a digitális technológiák alkalmazásának köszönhetően az ipari termelés (tovább) tökéletesedik, erőforrás-hatékonyága nő. Nem újdonság az immateriális erőforrások vállalati teljesítményt befolyásoló szerepének erősödése¹ és a hagyományos iparágak vezető cégeinek arra irányuló törekvései sem, hogy technológiaszerző stratégiai szövetségeket kössenek és/vagy ígéretes technológiával piacra lépő cégeket vásároljanak fel (Hagedoorn, 1995; Katz, 2020).

A digitalizációval összefüggésben előkerülő „új” kifejezések, amelyek azt hangsúlyozzák, hogy a cégek ma már nem termékekkel, hanem *funkcionalitással* versenyeznek – például a műszaki szakirodalomban teret hódító „iparitermék-szolgáltatási rendszer” (Meier et al., 2010) és a menedzsment-szakirodalomban megjelenő „digitális szolgáltatásodás” (Paschou et al., 2020) – szintén hosszú múltra tekintenek vissza (Vandermerwe & Rada, 1988). Az a megállapítás, hogy a digitális átalakulás időszakában az üzletimodell-innovációk jelentős versenyelőnyt biztosíthatnak (Teece & Linden, 2017), szintén komoly hagyományokra támaszkodik (Chesbrough & Rosenbloom, 2002).²

A digitális átalakulás a globális értékláncok szerkezetét befolyásoló tényezőkre is hatást gyakorolt: olyan jelenségeket erősített fel, amelyek hosszabb ideje elemzés és vita tárgyát képezik a szakirodalomban. Tovább romlottak például az értéklánc-integrálódás révén történő felzárkózás esélyei (Götz, 2020; Hallward-Driemeier & Nayyar, 2017; Szalavetz & Somosi, 2019). A digitális technológiák a közvetlentőkebefektetések vezérelte iparosításra építő felzárkózást idejekorán lefékezhetik: erre utal a „közepes jövedelmi csapda 2.0” beszédes fogalma (Glawe & Wagner, 2018). A robotizálás és a digitális technológiák ugyanis gyorsan csökkentik a termelés

¹ A vállalatok immateriális tőkéjének alkotóelemei: az informatikai tőke (újabbán: digitális tőke), a vállalatszerkezeti tőke és a technológiai tőke (Görzig & Gornig, 2013). A digitális átalakulás időszakában a vállalatszerkezeti tőke kategóriájába sorolt hálózati tőke jelentősége erőteljesen nőtt (Koch & Windsperger, 2017).

² A „rég-új” jelenségeken túlmenően természetesen minőségi változásokra is sor került. Néhányat a hazai szakirodalom is részletesen tárgyalt: többek között a technológiai óriásvállalatokhoz köthető digitális platformok megjelenését (Csontos & Szabó, 2018) és a vállalati ökoszisztémákra épülő innováció és az ökoszisztéma-alapú verseny jelenségét (Szerb et al., 2020).

élőmunka-igényességét. Mivel e megoldások ára és megtérülési ideje folyamatosan csökken, a digitalizáció a korábbiaknál jóval hamarabb, már az alacsony-közepes jövedelmi pozícióban lefékezheti a közvetlentőke-befektetésekért az alacsony helyi bérszinttel versengő országok extenzív növekedését.

A technológiai lehetőségeket tekintve elvileg még a korábbiaknál is könnyebbé vált, hogy a kihelyezett, kiszervezett termelési tevékenységeket visszatelepítsék a fejlett országokba (Éltető, 2019).

A digitális átalakulásra vezetnek vissza, hogy felgyorsul egyes iparágaknak, sőt maguknak az értékláncoknak a koncentrációja (Bajgar et al., 2018). Ezzel ellentétben azt is előrevetítik, hogy a digitális technológiák erősíthetik a globális értékláncok további fragmentálódását, decentralizációját – Götz (2020) részletesen számba veszi a digitalizációnak az értékláncok szerkezetét befolyásoló hatásaira vonatkozó ellentétes előrejelzéseket.

Ez az írás a digitális átalakulásra visszavezethető, az értékláncokra gyakorolt hatásokkal összefüggő nagyszámú régi-új gazdasági jelenség közül egyet helyez nagytű alá: azt, ahogy az iparágak közötti konvergencia egyik jeleként a feldolgozóipari értékláncokba számos, a feldolgozóiparon kívüli szektorokból érkező szereplő integrálódik. E szereplők számának megsokszorozódása arra utal, hogy nő az ágazatközi tranzakciók száma és jelentősége a feldolgozóipari értékláncokban, vagyis erősödik az iparágak közötti konvergencia. A tanulmány a digitális technológiáknak és a cégek digitalizációs stratégiáinak azokat a jellegzetességeit elemzi, amelyek lehetővé teszik, illetve előrehajtják ezt a folyamatot.

Elsőként röviden áttekintem az iparági konvergencia régi-új jelenségét, majd bemutatom, hogy a digitalizáció miként járul hozzá a feldolgozóiparban az értékláncszereplők számának bővüléséhez, diverzitásuk növekedéséhez. Mindez a hazai gazdaságpolitika szempontjából is megfontolásra érdemes következtetésekre ad alkalmat, így a cikket néhány gazdaságpolitikai tanulással zárom.

Iparági konvergencia

A digitális átalakulásra visszavezethető egyik legszembetűnőbb (régi-új) jelenség az iparági határok képlékennyé válása, az iparágak erősödő konvergenciája. Iparági konvergencián a korábban elkülönült iparágakhoz köthető technológiai fejlődési pályák és piacok fokozatos összefonódását és összeolvadását értem. Input oldalról vizsgálva a folyamatot, az egyes iparágak technológiája és a tudományos

alap, amelyre a cégek az új termékeik létrehozásához építkeznek egyre kevésbé különíthető el egymástól. Output oldalról közelítve: a különböző iparágak korábban egymástól elkülöníthető kínálata és piaca összeolvad (például mobiltelefon, MP3-zenelejátszó és számítógép – Geum et al., 2016).

Erősödő iparági konvergenciára utal az a – digitális korban különösen gyakran előforduló – jelenség, hogy egy-egy iparág új (fő)szereplői már nem is feltétlenül ugyanabba az iparágba tartoznak – gondoljunk például az Apple és a Google erősödő pozíciójára az egészségügyi szolgáltatások piacán, a technológiai cégek térnyerésére a pénzügyi szolgáltatások piacán vagy akár a Google eredményeire az önvezető járművek területén.

A folyamat nem kizárólag a technológiai cégek irányából indulhat el, *az iparági határok a másik irányba is átjárhatók*. Gyakori eset, hogy érett iparágak főszereplői technológiai cégeket vásárolnak fel vagy akceleratorokat alapítanak (Karsai, 2020), valamint kockázati tőketársaságokat hoznak létre, amelyek technológiai cégekbe fektetnek be, vagyis ezek a megállapodott szereplők lépik át saját iparági határaikat és kezdenek új iparágakban is versenyezni.

Erre utal, hogy esetenként e vállalati kockázati tőketársaságok portfólióiban nem is csupán a profiljukhoz szorosan kapcsolódó technológiákat fejlesztő startupok szerepelnek. A Toyota AI Ventures például nem csupán a megosztásos mobilitás, a járműkommunikáció és az autonóm járművek technológiáit fejlesztő startupokba fektetett, de portfóliójában szerepelnek logisztikai technológiát, robotikát, mesterségesintelligencia-alapú oktatást, okosotthon- vagy éppen videóanalitikai megoldásokat fejlesztő startupok is. A GM Ventures portfóliójában az új járműtechnológiára szakosodott startupok mellett napenergia-, blokklánc- és 3D nyomtatási technológiát fejlesztő cégek is szerepelnek. Következésképpen az érett iparágak cégei egyfelől technológiai iparágakban is elkezdenek versenyezni, másfelől – mintegy mellékesen – kockázati tőke-társaságként is megjelennek a piacon, csakúgy, mint a technológiai óriáscégek, amelyek az ígéretes technológiai vállalkozások legnagyobb felvásárlói.

A Global Corporate Venturing adatai szerint 2019-ben 1854 vállalati kockázati tőke-alap működött a világon: 2011 óta a számuk közel ötszörösére nőtt. A vállalati kockázati tőke-alapok részesedése az összes kockázati tőke-finanszírozásból a tranzakciók száma szerint 15 százalék, értéke szerint pedig 52 százalék volt.³ A tranzakciók száma szerint listázott tíz legnagyobb vállalati kockázati tőke-befektető között két „hagyományos” feldolgozóipari cég szerepel,

³ <https://globalcorporateventuring.com/analytics/2019-annual-review-in-charts/>

a Samsung és az Intel. A „hagyományos szektorokból” érkező jelentős vállalati kockázati befektetők között szerepel továbbá a Sony, a Bosch, az Adidas, a koreai SK Group, a Boeing és a Johnson & Johnson is.

Az erőforrásalapú vállalatelmélet perspektívájából elemezve ezt a folyamatot (vagyis kiindulva abból a tételből, hogy az azonos iparágakba tartozó cégek hasonló típusú erőforrásokkal rendelkeznek és hasonló típusú kompetenciákra támaszkodnak – Wernerfelt, 1984) nyilvánvaló, hogy ha a cégek elkezdik új területek (iparágak) erőforrásait, tudását, kompetenciáit magukba olvasztani, ez iparágak közötti konvergenciát indít el.

Az iparági határok képlékennyé válása, különböző iparágak egymásra hatása, (részleges) összeolvadása nem újdonság (Rosenberg, 1976). Számos korábbi kutatás elemezte már ezt a jelenséget (lásd Kim et al. [2015] áttekintését), amelyet szabadalmi adatokra, stratégiai szövetségek, felvásárlások és fúziók adataira vagy legújabbban gépi tanuláson alapuló nagy adattömeg-elemzésére támaszkodva operacionalizáltak.

A digitális átalakulás azonban, csakúgy mint korábban az információtechnológiai és a nanotechnológiai forradalom, új lendületet adott a folyamatnak (Kim et al., 2015): hatására ugyanis *nőtt az iparágak technológiai közelsége és képességbázisaik közös halmaza* (Lőrincz et al., 2019). Az iparági konvergenciát ugyanakkor nem önmagukban a technológiai lehetőségek, hanem a vállalati stratégiai megfontolások hajtják előre. Teljesítményük javítása és új piacok megszerzése érdekében a vállalatok igyekeznek bővíteni a „hatókörüket” és új területekre kiterjeszteni innovációs tevékenységüket. Bár eredetileg ezek a lépések azt a célt szolgálták, hogy a cégek a hagyományos termékeiket új funkcionalitásokkal lássák el – a hagyományos termékekbe, szolgáltatásokba így olyan új digitális komponensek kerülnek, amelyek azok fő érték képző elemeivé, megkülönböztető jegyivé válnak –, erőfeszítéseik eredményeként gyakran nem csupán a saját hagyományos piacaikon erősíthették versenypozíciójukat, hanem más iparágak piacain is versenyezni kezdtek.

A konvergencia következményeként egyfelől iparágak részleges összeolvadására kerülhet sor, másfelől nagyszámú új iparág is keletkezik.

A Gartner 2020. évi *büvösnégyzet-összesítésében* például közel 150 digitálismegoldás-iparág szerepel (a Gartner ezeknek az iparágaknak a kiemelkedő szereplőit osztályozza⁴). Az iparági konvergenciára visszavezethető új iparágak keletkezését példázza az emberi hangot felismerő és értelmező mesterségesintelli-

⁴ <https://www.gartner.com/en/information-technology/research/magic-quadrant>

gencia-megoldások fejlődése. Egyfelől, az Amazon zászlóshajó termékét, az Alexa mesterségesintelligencia-asszisztenst kis lemaradással több hasonló követte, mert más nagy technológiai cégek is kifejlesztették a saját megoldásukat. Másfelől, a hangvezérlés funkcionalitása számos hagyományos termékbe is beépült: járművekbe, okosotthon-megoldásokba, fogyasztói elektronikai termékekbe, játékokba. Az alkalmazások számának megsokszorozódása és a technológia folyamatos fejlődése következtében a hangvezérlés (a hangalapú kezelőfelületek) ma már önálló, gyorsan növekvő piacú iparágga vált.

Mindez nem hagyja érintetlenül az értékláncok szerkezetét sem. Új szereplők lépnek be az értékláncokba, és átalakul az értékláncokban előállított hozzáadott érték szerkezete. Az elemzést a feldolgozóipari értékláncokra szűkítve a következő fejezetben bemutatom, hogy a digitalizáció háromféle módon járul hozzá az értékláncszereplők számának bővüléséhez.

Az értékláncszereplők számának és diverzitásának növekedése

Az első folyamat, amely a feldolgozóipari értékláncokba integrálódó új szereplők számának gyors emelkedését eredményezi, a termelési és az azt támogató folyamatok digitalizációja. Globális értékláncszemléletben az értéktermelés digitalizációja azt jelenti, hogy a javak és szolgáltatások létrehozásával, értékesítésével és az értékesítést követő tevékenységekkel összefüggő összes kézzelfogható és immateriális tevékenység⁵ digitális támogatást kap. Következésképpen, az értékláncok minden egyes szakaszán, minden egyes hozzáadottérték-szelet minden egyes szereplője digitális megoldásokat integrálhat a folyamataiba.

Gondoljuk meg, hányféle digitalizálható feladat (értékláncszelet) található csupán a termelésen belül! Az ipar 4.0 alapvető technológiájának kiépítése, vagyis a termelőeszközök ellátása és összekötése adatkinyerési megoldásokkal, az adatok analitikája és az erre épülő gyártásvezérlés, továbbá a termelési és a támogató folyamatok összekötése mellett minden egyes részterületet külön megoldásokkal digitalizálnak. Például mesterséges intelligenciával felturbózott digitális megoldások robotizálnak egyes feldolgozóipari műveleteket, automatizálják a termelésfelügyeletet és a minő-

⁵ Vegyünk egy példát a marketing mint hozzáadott értékszakaszhelyéről. A digitális megoldások beépülésére jó példa, hogy az Audi újonnan piacra kerülő járműveit a ZeroLight virtuális valóságtechnológiájával az Amazon felhőalapú platformján mutatják be. A magasabb szintre emelt „vásárlói élmény” eredményesebb tette az Audi marketingtevékenységét, nőtt az értékesítés (forrás: vállalati honlapok).

ség-ellenőrzést. Digitális megoldásokkal optimalizálják és gyakran automatizálják az üzemen belüli anyagmozgatást és a raktárfolyamatokat. Szoftvermegoldások segítik az operátorok (például vizuális munkautasítások) és a középvezetők munkáját (például a termelési terv pillanatnyi állásának és a gépek kihasználtságának vizuális megjelenítése). Szoftvermegoldások optimalizálják a termelés és a karbantartás ütemezését és automatizálják a termeléssel kapcsolatos adminisztrációs feladatokat. Digitális megoldások segítik elő az ergonómiai és munkavédelmi szempontok érvényesülését, a kiberbiztonságot, az optimális energiagazdálkodást – és a sort még hosszan folytathatnánk. Mindez nem csupán lehetőség, hanem gyakran már elengedhetetlen ahhoz, hogy az adott gyártó fenntartsa versenyképességét.

Összességében, a digitalizációval egyfelől jelentős új érték keletkezik, tehát az értékláncokban megtermelt teljes hozzáadott érték nő, másfelől nagyszámú új szereplő integrálódik egy-egy értékláncba. Ide tartoznak a digitális összekapcsoltságot biztosító eszközök és szoftverek megoldásszállítói, a digitális infrastruktúra szolgáltatói (felhőszolgáltatók, platformok, informatikai biztonsági szolgáltatások), a meghatározott részterületek technológiájára és meghatározott alkalmazásokra szakosodott szolgáltatók és az integrátorok. A feldolgozóipari értékláncok új szereplői tehát technológiai cégek: a feldolgozóiparon kívüli szektorokból, döntően a tudásintenzív üzleti szolgáltatások szektorából érkeznek. Következésképpen nő a feldolgozóipari értékláncokban a beszerzési és értékesítési kapcsolatok heterogenitása, vagyis az ágazatközi tranzakciók száma és jelentősége.

A termelési folyamatokba bekapcsolódó új szereplők számának és diverzitásának növekedését árnyalja ugyanakkor, hogy a kockázatok mérséklése érdekében a feldolgozóipari megrendelők igyekeznek konszolidálni az informatikai és digitális-megoldás-szállítók körét, továbbá a cégspecifikus „okos megoldásokat” saját maguk kifejleszteni. Elvileg elképzelhető tehát, hogy minden egyes folyamat digitalizációját külön megoldásszállító fejlessze ki és külön integrátorok foglalkozzanak az informatikai rendszerek összekötésével és harmonizációjával, de gyakorlatilag a külső megrendelések nagy részét a komplex digitális megoldások szállítására szakosodott szolgáltatók nyerik el.

A fentiekben azokat a jelenségeket vettem számba, ahol a feldolgozóiparon kívülről érkező és a feldolgozóipari értékláncokba integrálódó új szereplők számának megsokszorozódása (1) a termelés digitalizációjára (az információs technológia [IT] és a gyártástechnológia [OT] összeolvadására), (2) a termelést támogató tevékenységek és (3) a vállalati üzleti folyamatok digitalizációjára, vagyis a feldolgozóipari értékláncok egyes szakaszainak, szeleteinek digitalizációjára vezethető vissza.

A hozzáadott értéktermelés digitalizációján túlmenően a feldolgozóiparban az ágazatközi tranzakciók intenzitását a termékekbe épülő digitális szolgáltatások is növelik. Ma már a piacon megjelenő termékek növekvő része „ipari termékszolgáltatási rendszer”, azaz egy csomagban, rendszerben van a termék és a kapcsolódó szolgáltatás – igaz, főként a gépek, berendezések gyártásában, a járműiparban, számítástechnikai hardvergyártásban és az elektronikai iparban⁶ (Paschou et al., 2020). A digitális korszak „újbeszédének” megfogalmazása szerint a termékek a hozzájuk kapcsolódó digitális szolgáltatások, okosmegoldások platformjának tekinthetők (Szalavetz, 2020b). Egy-egy ilyen termék-szolgáltatáscsomagban minden egyes kapcsolódó szolgáltatás (minden új funkcionalitás) az adott termék versenyelőnyét erősítheti. Következésképpen, minél kiterjedtebb a termékhez kapcsolódó, komplementer szolgáltatásokat nyújtó szereplőkből álló ökoszisztéma, annál nagyobb értéket kínálhat az adott ökoszisztémát összefogó központi (vezető) szereplő a fogyasztóknak. A versenynek ez a jellemvonása szintén az értékláncszereplők és az ágazatközi tranzakciók számának növekedését segíti elő.

Mindezt a digitális technológiák sajátosságai is elősegítik. Általános célú, mindenütt jelen lévő, változatos formában megjelenő és a termékekkel, illetve más technológiákkal könnyen összekapcsolódó technológiákról van szó. A „kapcsolódási képesség” egyúttal *szétválaszthatóságot* is jelent, vagyis azt, hogy mihelyt a digitális funkcionalitást valamilyen termékre kifejlesztették, az adott funkció más termékek esetében is könnyen alkalmazható: *a funkció elválik annak hordozójától* (lásd a hangvezérlés funkcionalitásának korábban ismertetett példáját). Ezt példázza a ZeroLight története is (3. lábjegyzet): miután a cég kifejlesztette a gépkocsi élményszerű, a virtuális valóságra/kiterjesztett valóságra építő bemutatásának technológiáját, a megoldást nem csupán más járművek marketingjénél kezdték alkalmazni, hanem a bútoriparban, a belsőépítészetben, a divatiparban és az építőiparban is.

Ráadásul a termékekbe integrálható okosmegoldások egy része olyannyira komplex, hogy kifejlesztésük rengeteg kapcsolódó műszaki problémát vet fel. A kapcsolódó problémák megoldása elengedhetetlen ahhoz, hogy az eredetileg tervezett funkcionalitást kifejleszthessék, ugyanakkor ez utóbbiak is olyan fajsúlyúak, hogy külön erre szakosodó startupok jönnek létre. Mindez az értékláncszereplők és az ágazatközi tranzakciók növekvő számát magyarázó újabb adaléknak tekinthető. A kapcsolódó műszaki problémák sokaságát példázza az önvezető technológia. Az

⁶ Mivel digitális technológiák a legtöbb termékekbe, így fogyasztási cikkekbe is integrálhatók (gondoljunk például az „okospelenkára”), ma már messze nem csupán a felsorolt iparágak termékei tekinthetők termékszolgáltatási rendszernek.

önvezetéshez megoldandó műszaki problémák közé tartozik az érzékelés (gépi látás), a lokalizáció, az algoritmusok betanítása az egyes helyzetekben szükséges döntésekre, az önvezetési feladatok végrehajtásához szükséges számítási teljesítmény energiafelhasználásának minimalizálása, valamint a járművek és a környezet (az intelligens infrastruktúra) közötti kommunikáció (Liu et al., 2017). Teece és Linden (2017) erre a jelenségre utal, amikor rávilágít, hogy napjaink versenyének fontos sajátossága, hogy nem egy(etlen) találmány, szabadalom áll egy-egy termék, megoldás mögött, hanem akár több (tíz)ezer. (Becslések szerint egy-egy okostelefon-típust például több mint százezer (!) szabadalom véd [Engstrom, 2017].)

A termelés, a támogató és az üzleti folyamatok digitalizációja, illetve a termékek digitalizációja mellett a digitális üzleti modellek (lásd erről Horváth et al., 2018) elterjedése is ahhoz vezetett, hogy új értékláncszereplők jelentek meg és integrálódtak a feldolgozóipari értékláncokba. Új üzleti modell például, ha a vevő nem a termékért, hanem annak használatáért fizet, vagy ha a gyártó az értékesített termék (például ipari berendezés) működése során nyert adatok alapján karbantartási és egyéb szolgáltatásokat nyújt, a termékbe épített szoftvereket online frissíti, esetleg a termék funkcionalitását távolról, új online szoftvermegoldásokkal bővíti. Az új üzleti modellek közös jellemzője, hogy a termékértékesítésre jellemző egyszeri tranzakciók helyett folyamatos jövedelemforrást biztosítanak a termék gyártójából immár szolgáltatóvá átalakult cégeknek.

Ezeknek az üzleti modelleknek a megvalósításához nagyszámú szereplő együttműködésére van szükség, konkrétan arra, hogy a feldolgozóipari értékláncok központi szereplői a digitális üzleti modell alkalmazását elősegítő technológiai cégekkel működjenek együtt. Ahhoz például, hogy egy ipari gépeket gyártó cég a dolgok internete (IoT) technológiára építve az értékesített gépeivel kapcsolatos prediktív karbantartási szolgáltatásokat nyújthasson, vagy használat alapján történő fizetésre (előfizetéses modellre) álljon át, több egymásra épülő réteg infrastruktúráját kell kiépítenie. Az adatkinyerés, adatátvitel, -tárolás, -feldolgozás és az adatbiztonság egyenként komplex technológiáinak összekapcsolása specializált tudású szolgáltatók együttes fejlesztéseinek koordinálását igényli (Russo és Wang, 2020), vagyis ezek az új szereplők integrálódnak az ipari gépeket gyártó cég értékláncába.

A digitális korszakra leginkább jellemző üzletimodell-innováció a platformalapú szerveződés, amelyben a központ a szolgáltatásai segítségével összefogja és koordinálja a hozzá kapcsolódó cégeket (Gawer, 2014). Bár az érdeklődés homlokterébe leginkább a „született digitális” technológiai óriáscégek platformjai kerültek, amelyek közvetítő szerepet töltenek be a szolgáltatásaikat (erőforrásaikat) igénybe vevő,

együttműködő és versengő ökoszisztéma-szereplők és e szereplők kínálatának végső felhasználói között (Hein et al., 2020),⁷ a digitális átalakulásuk keretében a hagyományos feldolgozóipari cégek is egyre gyakrabban próbálnak platformként is piaci értéket létrehozni (Sebastian et al., 2017). A feldolgozóipari cégek platformizálódásának ismert példája, amikor iparvállalatok az eredetileg a saját termelési rendszerük összekötésére és optimalizálására kiépített ipari internetmegoldásaikat más szereplők számára is megnyitják és szolgáltatásokat nyújtanak, vagyis a saját, eredetileg definiált iparágukon kívülre lépnek, és digitális szolgáltatásokkal kezdenek versenyezni. Az egyik legismertebb példa a General Electric esete, a vállalat ipari internetmegoldásait más cégek számára is elérhetővé tette (Predix). Hasonló – platform mint szolgáltatás (PaaS) – megoldást vezetett be többek között a Siemens (Mindsphere), az ABB (ABB Ability) és a Schneider Electric (EcoStruxure).

Összefoglalva, a feldolgozóipari értékláncokra fókuszáló elemzésemben bemutatam, hogy a digitális átalakulás korában az iparági konvergencia erősödése egyebek mellett abban mutatkozik meg, hogy új belépők sokasága jelenik meg ezekben az értékláncokban. Mivel ezek az új belépők az adott iparágon kívülről, sőt a feldolgozóiparon kívülről érkeznek, nő az ágazatközi tranzakciók intenzitása. A feldolgozóiparon kívülről érkező új belépők számának megsokszorozódása három okra vezethető vissza: (1) a feldolgozóipari és a támogató tevékenységek digitalizációjára (vagyis arra, hogy minden egyes értékláncszelvénybe digitális megoldások sokaságát integrálják); (2) a feldolgozóipari termékekbe épülő vagy azokhoz kapcsolódó digitális szolgáltatások megsokszorozódására; és (3) a feldolgozóipari értékláncok központi szereplőinek üzletimodell-innovációira, ami szintén nagyszámú új szereplő bevonását igényli. E folyamatok eredményeként a teljes hozzáadott érték nő. Mindez azt is előrevetíti, hogy átalakul a feldolgozóipari értékláncokban megtermelt hozzáadott érték szerkezete.

Gazdaságpolitikai tanulságok

Az iparági konvergencia egyik következménye, hogy még a korábbiaknál is bizonytalanabbá válik a „stratégiai iparágakat” meghatározó és azokat kiemelt támogatásban részesítő hagyományos iparpolitikák sikere. Mivel az iparágak körülha-

⁷ Ezekben a hálózati hatást kihasználó platformokban szintén nagyszámú, heterogén iparágakból érkező szereplő van jelen. A hálózati hatás azt jelenti, hogy egy termék vagy szolgáltatás annál nagyobb értéket biztosít a felhasználójának, minél többen használják azt. Következésképpen a platformcégek növekedésének egyik bejáratott útjává vált, hogy új és új iparágak szereplőit integrálják platformszolgáltatásaikkal a körjük szerveződő ökoszisztémába.

tárolása egyre nehezebb, a hagyományos (szűk) iparági szemlélet nem célravezető – sem a fejlesztési, sem az alkalmazkodási stratégia kialakításakor.

Ami ez utóbbit illeti, vegyük például az elektromos járművek jelentős munkahelyvesztést előrevetítő terjedését. Szűken vett járműipari szemlélettel közelítve, a technológiaváltás negatív következményeit lehetetlen elkerülni, különösen a kiemelkedő ágazati koncentrációt és kitettséget mutató magyar gazdaságban (Braun & Sebestyén, 2019; Soós, 2016). Ugyanakkor az iparági konvergencia hatásait, például a hozzáadottérték-stációk számának növekedését és ezzel összefüggésben az újonnan megnyíló értékteremtési, feljebb lépési és értéklánc-integrálódási lehetőségeket is figyelembe véve, a járműiparban megtermelt hozzáadott érték drámai leépülése nem elkerülhetetlen (Szalavetz, 2020a). Következésképpen a gazdaságpolitikának a járműipar átalakulását a kapcsolódó, pontosabban *egyre inkább a járműipar részét képező* tudásintenzív digitális szolgáltatások fejlesztésével kellene támogatnia.

Ez a tanulmány, amely egy nemrég kezdődött kutatás első eredménye, számos további kérdést vet fel és új kutatási irányokat sugall. Az egyik irány az új belépők csoportosítása meghatározott ismérvek, például tulajdonosi szerkezet, lokáció, iparágon belüli szakterület, életkor, valamint az investícióik céljai alapján. Egy további kutatási kérdés, hogy az új belépők a mosolygörbe⁸ mely szakaszain lépnek be az értékláncokba, és ez miként vezet a teljes hozzáadott érték szerkezetének átalakulásához.

Hivatkozások

- Bajgar, M., Berlingieri, G., Calligaris, S., Criscuolo, C. & Timmis, J. (2019). *Industry Concentration in Europe and North America*. OECD Productivity Working Papers, No. 18. Paris: OECD Publishing.
- Braun, E. & Sebestyén, T. (2019). A magyar járműipar beágyazottsága a hazai és nemzetközi értékesítési láncokba. *Statistika Szemle*, 97(7), 687–720. <https://doi.org/10.20311/stat2019.7.hu0687>
- Chesbrough, H. & Rosenbloom, R. S. (2002). The role of the business model in capturing value from innovation: evidence from Xerox Corporation's technology spin-off companies. *Industrial and Corporate Change*, 11(3), 529–555. <https://doi.org/10.1093/icc/11.3.529>
- Csontos, R. S. & Szabó, Z. R. (2018). A versengés új szinterei: platformok stratégiai menedzsment-megközelítésből. *Vezetéstudomány*, 49(9), 57–69. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2018.09.05>

⁸ Az értéklánc-szakirodalom hagyományosan úgynevezett mosoly alakú görbével szemlélteti, hogy milyen jelentősek a különbségek az értékláncot alkotó egyes tevékenységek között abban a tekintetben, hogy melyik milyen mértékben járul hozzá a teljes hozzáadott értékhez (Mudambi, 2008; Shin et al., 2012). A mosolygörbe azt illusztrálja, hogy a feldolgozóiparban a termelést megelőző, illetve a termelést követő értéklánc-tevékenységek hozzáadott értéke jóval magasabb, mint a középső, a termelési szakaszban végzettéké.

- Éltető, A. (2019). *Effects of Industry 4.0 on reshoring investments – Hungarian experiences*. KRTK Világgazdasági Intézet, Working Paper, No. 251.
- Engstrom, E. (2017). So how many patents are in a smartphone? *Engine*, 19 January. <https://www.engine.is/news/category/so-how-many-patents-are-in-a-smartphone>
- Gawer, A. (2014). Bridging differing perspectives on technological platforms: Toward an integrative framework. *Research Policy*, 43(7), 1239–1249. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2014.03.006>
- Geum, Y., Kim, M. S. & Lee, S. (2016). How industrial convergence happens: A taxonomical approach based on empirical evidences. *Technological Forecasting and Social Change*, 107, 112–120. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.03.020>
- Glawe, L. & Wagner, H. (2020). The Middle-Income Trap 2.0: The Increasing Role of Human Capital in the Age of Automation and Implications for Developing Asia. *Asian Economic Papers*, 19(3), 40–58. https://doi.org/10.1162/asep_a_00783
- Görzig, B. & Gornig, M. (2013). Intangibles, can they explain the dispersion in return rates?. *Review of Income and Wealth*, 59(4), 648–664. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4991.2012.00525.x>
- Götz, M. (2020). Attracting foreign direct investment in the era of digitally reshaped international production. The primer on the role of the investment policy and clusters – The case of Poland. *Journal of East-West Business*, 26(2), 131–160. DOI: 10.1080/10669868.2019.1692985
- Hagedoorn, J. (1995). Strategic technology partnering during the 1980s: trends, networks and corporate patterns in non-core technologies. *Research Policy*, 24(2), 207–231. [http://dx.doi.org/10.1016/0048-7333\(94\)00763-W](http://dx.doi.org/10.1016/0048-7333(94)00763-W)
- Hallward-Driemeier, M. & Nayyar, G. (2017). *Trouble in the Making?: The Future of Manufacturing-led Development*. World Bank Publications.
- Havas, A. (2019). A műszaki és a gazdasági fejlődés kapcsolata: elméleti és szakpolitikai megfontolások. In: Szanyi, M. & Török, Á. (szerk.) *Trendek és töréspontok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 39–61.
- Hein, A., Schrieck, M., Riasanow, T., Setzke, D. S., Wiesche, M., Böhm, M. & Krcmar, H. (2020). Digital platform ecosystems. *Electronic Markets*, 30(1), 87–98. <https://doi.org/10.1007/s12525-019-00377-4>
- Horváth, D., Móricz, P. & Szabó, Z. R. (2018). Üzletimodell innováció. *Vezetéstudomány*, 49(6), 2–12. <http://dx.doi.org/10.14267/VEZTUD.2018.06.01>
- Karsai, J. (2020). Innovatív cégek, innovatív finanszírozók. A startupokat finanszírozó tőkepiaci működésének nyugati tapasztalatai. *Külgazdaság*, 64(7–8), 3–45. <https://doi.org/10.47630/KULG/2020.64.7-8.3>
- Katz, M. L. (2020). Big Tech mergers: Innovation, competition for the market, and the acquisition of emerging competitors. *Information Economics and Policy*, 100883. <https://doi.org/10.1016/j.infoecopol.2020.100883>
- Kim, N., Lee, H., Kim, W., Lee, H. & Suh, J. H. (2015). Dynamic patterns of industry convergence: Evidence from a large amount of unstructured data. *Research Policy*, 44(9), 1734–1748. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2015.02.001>
- Koch, T. & Windsperger, J. (2017). Seeing through the network: Competitive advantage in the digital economy. *Journal of Organization Design*, 6(1), 6. <https://doi.org/10.1186/s41469-017-0016-z>
- Liu, S., Tang, J., Zhang, Z., & Gaudiot, J. L. (2017). Caad: Computer architecture for autonomous driving. Letölthető: <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1702/1702.01894.pdf>
- Lőrincz, L., Kiss, K. M., Elekes, Z., Csáfordi, Z. & Lengyel, B. (2019). Az iparágak közti hasonlóság mérésének hálózati módszerei és relevanciájuk a gazdaságfejlesztésben. *Közgazdasági Szemle*, 66(1), 22–52. <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2019.1.22>
- Manyika, J., Ramaswamy, S., Bughin, J., Woetzel, J., Birshan, M. & Nagpal, Z. (2018). ‘Superstars’: *The dynamics of firms, sectors, and cities leading the global economy*. McKinsey Global Institute Discussion Paper, <https://www.mckinsey.com/featured-insights/innovation-and-growth/>

- superstars-the-dynamics-of-firms-sectors-and-cities-leading-the-global-economy (letöltve: 2020. November 9.)
- Meier, H., Roy, R. & Seliger, G. (2010). Industrial product-service systems – IPS2. *CIRP Annals*, 59(2), 607–627. <https://doi.org/10.1016/j.cirp.2010.05.004>
- Mudambi, R. (2008). Location, control and innovation in knowledge-intensive industries. *Journal of Economic Geography*, 8(5), 699–725. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbn024>
- Paschou, T., Rapaccini, M., Adrodegari, F. & Saccani, N. (2020). Digital servitization in manufacturing: A systematic literature review and research agenda. *Industrial Marketing Management*, 89, 278–292. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2020.02.012>
- Porter, M. E. & Heppelmann, J. E. (2014). How smart, connected products are transforming competition. *Harvard Business Review*, 92(11), 64–88.
- Rosenberg, N. (1976). *Perspectives on technology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Russo, M. & Wang, G. (2020). Orchestrating the Value in IoT Platform-based Business Models. <https://www.bcg.com/publications/2020/value-in-iot-platform-based-business-models>
- Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. World Economic Forum, Geneva.
- Sebastian, I., Ross, J., Beath, C., Mocker, M., Moloney, K. & Fonstad, N. (2017). How big old companies navigate digital transformation. *MIS Quarterly Executive*, 16(3), 197–213. <http://dx.doi.org/10.4324/9780429286797-6>
- Shin N.; Kraemer K.L. & Dedrick J. (2012): Value Capture in the Global Electronics Industry: Empirical Evidence for the „Smiling Curve” Concept. *Industry and Innovation*, 19(2), 89–107. <https://doi.org/10.1080/13662716.2012.650883>
- Soós, K. A. (2016). Földrajzi és ágazati koncentráció a cseh, a magyar és a szlovák exportban. *Külgazdaság*, 60(1–2), 86–117.
- Szalavetz, A. (2020a). Digital transformation – enabling factory economy actors’ entrepreneurial integration in global value chains? *Post-Communist Economies*, (32)6, 771–792. DOI: 10.1080/14631377.2020.1722588
- Szalavetz, A. (2020b). *Ki profitál a digitális átalakulásból?* KRTK Világgazdasági Intézet Műhelytanulmányok, No. 139. Letölthető: http://real.mtak.hu/113326/1/MT139_202009_Szalavetz.pdf
- Szalavetz, A. & Somosi, S. (2019). Ipar 4.0-technológiák és a magyarországi fejlődés-felzárkózás hajtóerőinek megváltozása – gazdaságpolitikai tanulságok. *Külgazdaság*, 63(3–4), 66–93.
- Szanyi, M. (2019). Műszaki fejlődés és hosszú távú gazdasági ciklusok. In: Szanyi, M. & Török, Á. (szerk.) *Trendek és töréspontok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 13–38.
- Szerb, L., Komlósi, É. & Páger, B. (2020). Új technológiai cégek az Ipar 4.0 küszöbén. A magyar digitális vállalkozási ökoszisztéma szakértői értékelése. *Vezetéstudomány*, 51(6), 81–96. <http://dx.doi.org/10.14267/VEZTUD.2020.06.08>
- Teece, D. J. & Linden, G. (2017). Business models, value capture, and the digital enterprise. *Journal of Organization Design*, 6(1), 8. <https://doi.org/10.1186/s41469-017-0018-x>
- Vandermerwe, S. & Rada, J. (1988). Servitization of business: adding value by adding services. *European Management Journal*, 6(4), 314–324. [http://dx.doi.org/10.1016/0263-2373\(88\)90033-3](http://dx.doi.org/10.1016/0263-2373(88)90033-3)
- Wernerfelt, B. (1984). A resource-based view of the firm. *Strategic Management Journal*, 5(2), 171–180. <https://doi.org/10.1002/smj.4250050207>

KITEKINTŐ

Vita egy szélsőbaloldali EU-kritikával

BEREND T. IVÁN

Perry Anderson három jelentős tanulmányában az Európai Uniót antidemokratikus neoliberális konstrukciónak minősíti, amely támadja a nemzeti szuverenitást, kizsákmányolja a szegényebb tagországokat és oligarchauralmat biztosít. A tanulmányok szerzője arra a következtetésre jut, hogy az uniót szét kell verni. Jelen írás megvizsgálja Anderson főbb kritikai állításait, megkérdőjelezi a nemzeti szuverenitás valódi lehetőségét, különösen kisebb államok esetében, és bizonyítja a kritika megalapozatlanságát.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F15, F60.

Kulcsszavak: Európai Unió, nemzeti szuverenitás, antidemokratikus és neoliberális konstrukció.

Abstract

Dispute with the EU critique of an extreme leftist

IVÁN BEREND T.

Perry Anderson in three major studies maintains that the European Union is an anti-democratic, neoliberal construction that attacks national sovereignty and exploit the poor member countries and support the dominance of a narrow oligarchy. He concludes that the European Union has to be destroyed. This article discusses Anderson's main arguments, questions the real existence of national sovereignty, especially in case of smaller countries, and proves either the mistakes or the superficiality of the critiques.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F15, F60.

Keywords: European Union, national sovereignty, anti-democratic and neoliberal construction.

A kézirat első változata 2021. január 16-án érkezett szerkesztőségünkbe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.150>

Berend T. Iván, a University of California Los Angeles ny. professzora.

E-mail: iberend@history.ucla.edu

Az Európai Unió évek óta súlyos jobboldali, főként nacionalista-populista támadásoknak van kitéve a nemzeti szuverenitás védelmének és a jogállamiság megkövetelt elvének tagadása miatt. Annál furcsább, hogy az EU elleni támadásokhoz napjaink egyik legjelentősebb baloldali intellektusa, az angol Perry Anderson is csatlakozott. Az alábbiakban három e témában írt jelentős és terjedelmes (20 és 25 ezer szavas) tanulmányával: Miért fog a rendszer győzni? (Anderson, 2017), Az európai puccs (Anderson, 2010) és Mindig szorosabb unió? (Anderson, 2021) szállok vitába.

Amennyire meglepő a baloldalról jött támadás, annyira érdekes a baloldali támadó személyisége is, mert az angol arisztokrata háttérből induló, teljes néven Francis Rory Peregrine „Perry” Anderson az angol elit klasszikus etoni és oxfordi iskolázása után 24 évesen lett a híres baloldali folyóirat, a *New Left Review* (Új Baloldal) szerkesztője. Ezt a posztot 23 éven át töltötte be, s változatlanul tagja a szerkesztőbizottságnak. Hozzá kell tennem, 25 évig voltunk kollégák a UCLA történelem tanszékén, és váltunk barátokká. Ellenvéleményemet tehát először neki küldtem el.

Az Anderson-tanulmányt (2017) a neoliberális-globalista ortodoxia négy évtizedes uralma elleni tiltakozás vezérli. A szerző a kapitalizmus új változatát, a pénzületi szabályozásokat lebontó, privatizáló és egyenlőtlenséget növelő rezsimit támadja. Ebben igazsága is lenne, ha nem azt állítaná, hogy az Európai Unió ennek a – politikai jobb- és balközép által egyaránt elfogadott – neoliberális-globalista rezsimnek a terméke, vagyis nem más, mint egy „neoliberális integráció”. Későbbi tanulmányában (Anderson, 2021) még hozzá is teszi, hogy a „neoliberálisok még tovább neoliberalizálódtak”.

Éz a minden írásán végighúzódó vezérmotívum azonban nagyon is sántít. Az közismert, hogy az Európai Unió és jogelődei (Európai Szén- és Acélközösség, Európai Gazdasági Közösség és Európai Atomenergia-közösség, majd közös néven Európai Közösségek) születésének nem volt köze a globalizált neoliberalizmushoz, hanem létrejöttét a második világháború, majd a hidegháborús konfrontáció motiválta. Az 1970-es és 1980-as évek felpörgő globalizációja és tért hódító neoliberalizmusa ugyan valóban erre az útra kezdte terelni az európai integrációt is, de úgyszólván azonnal világossá vált e folyamat Európára leselkedő veszélye, amit a korlátozatlan amerikai és ázsiai verseny idézett elő, egyre hatalmasabb szeleteket hasítva le Európa piacából is. Ennek következtében, miközben az Európai Unió „globalizálta” (pontosabban europaizálta) az európai tagországokat, egy „regionizált” rendszert hozott létre, azaz regionalizálta az EU piacát: vámok és a közös valuta segítségével védelmet alakított ki a neoliberális amerikai és ázsiai globalizációs verseny ellen. A hatalmas európai multinacionális vállalatok erőteljesen leépítették Európán kí-

vüli globális érdekeltségeiket és beruházásaikat (Németország esetében például 40-ről 17 százalékra) és az európai közös piac felé fordultak. Európa továbbá eleve sokkal kevésbé volt neoliberális, mert a jóléti államot nem számolta fel, így a jövedelmi egyenlőtlenségek a világon a legkisebbek maradtak itt. Az egyenlőtlenséget mérő Gini-index alapján (ami minél alacsonyabb, annál nagyobb egyenlőséget tükröz) az EU-tagországok zömének 25–32-es értéke jóval alacsonyabb, vagyis a jövedelemeloszlás jóval kiegyenlítettebb, mint az Egyesült Államokban vagy Oroszországban, ahol ez az index a 40-es érték körül mozog, vagy a világ országainak zömében, ahol az 50–60-as sávot is eléri. A 2010-es évtizedben pedig az EU egyenesen ellentétes irányban haladt, mint a neoliberális, dereguláló Amerika, amely tovább folytatta a szabályozások lebontását.

Meglepő módon a nacionalista jobboldal és Anderson kritikáját közös pontként végigkíséri az az álláspont, hogy a nemzeti parlamentek hatalmát megsértő „szupranacionális bürokratikus EU” korlátozza a nemzeti szuverenitást. De vajon létezik-e valóban nemzeti szuverenitás? Melyik állam tudja egyedül megvédeni magát katonailag, melyik boldogul gazdaságilag a nemzetközi piac és külföldi tőkebefektetések nélkül? Jól ismert például, hogy Magyarország nemzeti jövedelmének mintegy 53 százalékát külföldi vállalatok állítják elő. Melyik ország tudja figyelmen kívül hagyni a nemzetközi hatásokat és befolyásokat, és képes „szuverén” utat járni? Tanulmányok tömege mutatta be, hogy a két világháború közötti európai és magyarországi virágzása idején a gazdasági nacionalizmus súlyos gazdasági károkat okozott, s Magyarország esetében a gazdaságszerkezet elavult irányba történő módosulására vezetett.

A nemzeti szuverenitás a modern kor történelmében fikciót vált, s ezt különösen az országok zömét kitevő kisebb államok már ezerszeresen megtapasztalták. Az unió tagországainak elemi érdekeit védi azáltal, hogy a tagországok szuverenitásuk egy részét átruházzák az integrált közösségre, a többi tagországgal közös „poolba teszik”.

De Anderson továbbmegy, amikor kijelenti, hogy amint az EU intézményrendszere felépült, az EU vezetése Németországgal az élen „drákói megszorításokat léptetett életbe a védtelen nép ellen”. Ezt nem egyszer Görögország példájával illusztrálja: érthető, mondja, hogy Görögország „szegényeire, öregjeire és fiataljaira Brüsszel nyomort hozott”. Ez az állítás légből kapott, mivel arra alapozott, hogy 2008 után az EU valóban súlyos megszorításokat kényszerített az országra, hogy eladósodási csődjéből kilábaljon. Hasonlókra volt szükség Spanyolország és Olaszország esetében is. Csakhogy ez nem valami neoliberális-imperialista kizsákmányo-

lás volt, hanem az illető országok csődpolitikájának korrekcióját szolgálta, amire az érintett országok maguk – különösen Görögország – nem voltak képesek. Mi több, az ideiglenes megszorítási politika bevált, és néhány év múltán a szóban forgó országok kikászálódtak az eladósodási csődből, és a megszorítások zömét fel is oldották.

Kritikájával Anderson odáig megy, hogy az EU-integráció szabad áru-, tőke- és munkaerő-áramlását egy „oligarchauralom” és a lakosság életszínvonalát megszorító szükségintézkedések szerves részének tekinti. Oligarchauralomról beszélni az unió nyugati tagországai esetében alaptalan, ha csak magát a kapitalizmus rendszerét nem tekinti valaki – ugyancsak alaptalanul – oligarchauralomnak. Végül kritikájában arra a végkövetkeztetésre jut, hogy „ez a neoliberális konstrukció már nem reformálható, és le kell rombolni, a maastrichti rendszert fel kell égetni, mielőtt bármi jobb épülhetne. Ki kell törni belőle, és egy új alapokon felépített Európát kell állítani helyére.”

Anderson EU-kritikájának másik meghatározó eleme régóta jól ismert: korábban „demokratikus deficit” néven emlegették. A demokrácia részlegessége az EU működésében sok szempontból valóban joggal kritizálható. Mint 2020. decemberi tanulmányában (Anderson, 2020) kifejti, a mai EU olyannyira nem demokratikusan épült, hogy tulajdonképpen egy puccsorozat terméke. Ilyen puccs volt Anderson szerint az Európai Bíróság 1963–1964. évi döntése, miszerint a nemzeti törvényhozás a közösséginek van alárendelve, ami nem szerepelt a római szerződésben. (Érdemes megjegyezni, hogy ez ellen egyetlen tagország sem tiltakozott.) „Csodás, briliáns puccsokról” beszél, elemei között említhető az Európai Tanács létrehozása, sőt „maga az unió megalapítása is”, mert a tagországok lakosságát megváltoztathatatlan, kész helyzet elé állították a döntésekkel, amelyeknek az állampolgárok nem voltak részesei, sőt néha észre sem vették őket. Majd gunyorosan megkérdezi: „Végül is a társadalom jólétét néha csak bűnözéssel lehet elősegíteni?” Ez a kritika megfeleldez az arról, hogy az EU nem egy évszázados alkotmány által meghatározott szervezet, hanem állandóan fejlődő és bővülő, tehát mozgásban lévő intézmény, amelynek újabb és újabb döntései aligha nevezhetők puccsoknak.

Az EU-ban, mondja Anderson elítélőleg, nincs opposíció, állandóan nagykoalíciók uralkodnak a konzervatívok, a keresztény- és a szociáldemokraták, illetve liberálisok részvételével. A jobb- és baloldali ellenzék csak kívül a széleken helyezkedik el, ami Európában egyedülálló. A valóságban a különböző tagországok kormányzatai és parlamentjei, amelyekben a legkülönbözőbb pártok dominálnak, meghatározó szerepet játszanak az EU döntéseiben, de ez másként érvényesül, mint egy-egy ország működésében.

Valóban igaz, hogy létezik demokratikus deficit, bár hozzá kell tenni, ezt az EU fokozatos reformokkal már csökkentette, ha megszűntetni még nem is tudta. A legkirívóbb negatívum, az Európai Parlament csupán konzultatív szerepe mára például társjogalkotó szereppé vált. De vajon a demokratikus deficit nem általánosan jellemző-e a világban? Nem is említve a világ 200 országának majdnem felében, 92-ben uralkodó autokratikus rendszereket, a hagyományos demokráciákban is sok korlátja van a demokráciának. A demokrácia őshazájának tekintett Egyesült Államok választási rendszere erősen antidemokratikus, mert nem a többségi elv alapján jön létre a kormány, és hárommillió többletszavazattal is el lehet veszíteni választásokat, miként az 2016-ban történt. Sőt az amerikai Kongresszusnak alkotmányos joga van a választási eredmények megváltoztatására. De vajon a demokrácia érvényesítésével lépett ki az Egyesült Királyság az EU-ból, amikor egy szoros népszavazás alapján az 52 százalékos többség álláspontját rákényszerítették a lakosság másik majdnem felére, és amikor nagy tömegek megváltoztatták véleményüket, a kormány nem engedélyezte a követelt új népszavazást? És akkor még nem is említettem, hogy egyes „illiberális demokráciákban” sokszor hetente változtatják az alkotmányt a többségi párt pillanatnyi igényei szerint.

Anderson véleménye hasonlóan elítélő az EU „hipokrita” külpolitikájáról is. Az EU a kisujját sem mozdította akkor, amikor Izrael bekebelezte Kelet-Jeruzsálemet és a Golan-fennsíkot, vagy a törökök elfoglalták fél Ciprust, de, mint mondja, nagy felhajtást csapott, új hidegháborúba kezdett Oroszország ellen, amikor az annektálta az eredetileg Oroszország részét képező és orosz többségű lakossággal rendelkező Krím-félszigetet. Ez a kritika részben valós, bár a Krím-félsziget elfoglalása elleni európai tiltakozást aligha lehet felhajtásnak nevezni, s Törökország EU-tagságát többek között éppen a Ciprusról való kivonuláshoz kötötték. Legfőképpen természetesen az említhető, hogy a külpolitika következetlenségeire vonatkozó hasonló kritikákat oldalak százain és ezrein át lehet sorolni a világ minden országa esetében.

Végül 2021-ben megjelent tanulmányában (Anderson, 2021) a szerző frontális támadást vezet az EU intézményei ellen. A „lakosságtól idegen” integrációs szervezet életidegenségét többek között azzal is illusztrálja, hogy az egymást követő, általa alkotmányjelleget tekintett alapszerződésai: a római, a maastrichti, az amszterdami, a nizzai és a lisszaboni tízezer oldalai még az aláírók számára is olvashatatlanul hosszúak. Jó néhány oldalon próbálja diszkvalifikálni az Európai Unió Bíróságát, az EU legföderálisabb intézményét, amely a nemzeti törvényhozást maga alá gyűrte, és elzárja a külföldi (nem uniós) vállalatok útját az európai piacra. Ezzel kapcsolatban megemlíti, hogy az európai integráció létrejötté utáni első időszakban bírói

között a Németországból és Olaszországból delegáltak egy része – miként azokban az években az említett országokban otthon is – náci és fasiszta párttag volt Hitler és Mussolini idején. Felrója azt is, hogy az Európai Unió Bíróságának elnöke 400 ezer dollár évi fizetést kap, míg az amerikai Legfelsőbb Bíróság elnöke csak 277 ezer dollárt. Mindez azonban aligha ülteti az intézményt a vádlottak padjára.

Hasonlóképpen marasztalja el az Európai Bizottságot, az EU kvázi kormányát, amelynek első német elnöke, Walter Hallstein kijelentette, hogy „a nemzeti szuverenitás a tegnap doktrínája” volt. Jacques Delors-nak, aki a legtöbbet tette az európai integráció építéséért, azt veti szemére, hogy nem tudta megvalósítani szociálpolitikai céljait. A nagy jelentőségű egységes belső piac megvalósítását azzal véli elmarasztalni, hogy azt Thatcher egyik „szárnysegédje diktálta”. Maga az intézmény is antidemokratikus, állítja, mert a bizottsági kollégiumnak az EU kis országait képviselő 14 biztosa az unió népességének csak nem egészen 13 százalékával le tudja szavazni a népesség 70 százalékát tömörítő országok hat biztosát. (Csakhogy e kritika tartalmatlan, mert az érdemi döntések tagországi jóváhagyást igényelnek az Európai Tanácsban, illetve az Európai Unió Tanácsában.) A bírálat szerint az is baj, hogy az „eurokraták”, azaz a 3 ezer fős bizottsági apparátus kétharmada közgazdasági végzettségű, miközben a sokoldalú nyelvtudás és az általános kultúra már nem követelmény. Ráadásul Brüsszelben 30 ezer hivatásos lobbista veszi körül őket (ami több mint a washingtoni 12 ezer).

Az Európai Unió felépítésében és működésében valóban sok minden vitatható és kritizálható, de ebből csak az következik, hogy az EU, mint a világ minden országának intézményrendszere, nem tökéletes. Amihez azonnal hozzá kell tenni, hogy fejlődésben, mozgásban van, és ez a korábbi gyengeségek kiküszöbölését segíti. Anderson – magának valamelyest ellentmondva – az intézmény tárgyalása után megjegyzi, hogy a Bizottság amolyan „másodhegedűssé” vált a létrehozott Európai Tanács (European Council) mögött, ami az állam- és kormányfők meghatározó erejű együttese. De ha így van, akkor ez nem a nemzeti szuverenitás érvényesítését segíti?

Az Európai Parlament, állapítja meg Anderson, nem valódi parlament, nincs jogalkotási kompetenciája. Érthető tehát, hogy a tagországok lakossága érdektelen a választásokban, és csak 50 százalékban vesz részt bennük. Ez a részvételi arány azonban azonos az USA választásain részt vevők arányával, ami sok közbülső választáson még a 40 százalékot sem éri el. Svájc föderális választásainak résztvevői létszáma is 50 százalék körül mozog, de volt eset, amikor csak 36 százalékot ért el. Kritika tárgyává teszi, hogy 2009 és 2013 között az előterjesztett javaslatok 80 százalékát az Európai Parlament első olvasásra elfogadta. Más szóval a parlament

társjogalkotói státusza formális, és az intézmény csak „fügefalevél a demokratikus működés hiányának eltakarására”. Ez a kritika is nagyszámú országra vonatkoztatható, mert hasonló jelenségeket sok ország esetében is sorolhatnánk.

Az EU közös valutája – amely néhány év alatt világsikerré és második tartalék valutává emelkedett a dollár után – sem elfogadható Andersonnak, mert az az Európai Központi Bankkal együtt politikai célokat szolgál, jelesen a föderalizálást. Az euró, teszi hozzá, végül is csak Németországot gazdagította és – Claus Offét idézve – az európai demokratikus kapitalizmust az euró csak kapitalistábbá és kevésbé demokratikussá tette. Anderson azonban még hozzá is teszi: a „politikailag autoriter eurozóna hihetetlenül kontraproduktív”, hatásában azonos egy „gazdasági és politikai visszaesés cunamijával”. Más szóval, vonja le a következtetést, az „európai csapdából sem előre, sem hátra nem lehet menni többé”. A valóságban azonban az euróvezet óriási mértékben emelte fel a tagországokat, amelyek megközelíthették az USA egy főre jutó jövedelmi szintjét, és a zónát a világ legintegráltabb régiójává emelve tagjait számottevő anyagi előnyhöz juttatta.

Anderson szélsőségesen elítélő kritikáját azután betetőzi, hogy azt sem tartja igaznak, hogy az EU békét teremtett a korábban örökké – az elmúlt négyszáz évből kétszázban – háborúzó Európában. Ezt a békét szerinte Amerika és az általa vezetett NATO teremtette meg. Meglepő ez a történetietlenség, ami a háborút követő első évtizedek állapotát öröknek tekinti, holott az Egyesült Államok politikája az EU-éval szemben már fél évszázada, a Nixon–Kissinger-rezsim óta átalakulóban van, mivel az amerikai kormányok kezdték riválisnak tekinteni Európát. Ez a folyamat Donald Trump idején tetőzött, aki már egyenesen ellenségnek tartotta az uniót, és buzdította az Egyesült Királyságot a kilépésre. Trump után ez javulhat, de az Európai Unió nem építheti békéjét az Egyesült Államok jóindulatára. Ezért merült fel az elmúlt években egy közös hadsereg létrehozásának gondolata, és történtek első lépések megvalósítására is.

Anderson szerint az EU gazdasági hatása is minimális, és erre egy szerzőpár becslését idézi, e szerint mintegy 5 százalékos, vagyis jelentéktelen növekedési többletet eredményezett csupán. Ezzel szemben más számítások, amelyeket figyelmen kívül hagy, 20 százalékgig terjedő többletnövekedést állapítottak meg, felhívva a figyelmet a számszerűen nem mérhető előnyökre, az egymással folytatott vámmentes kereskedelem és ipari kooperáció, a határokon átívelő vállalati fúziók termelési méreteket növelő és ezzel olcsóbbító hatására, az azonos terméksztenderdek és ugrászerűen megnövekedett beruházások előnyeire.

Anderson kritikailag ugyancsak szóvá teszi, hogy a közép-európai és a balkáni új tagországok csak a nyugatiak egy főre jutó jövedelmi szintjének 40 százalékát érik el, és az EU „elégtelen forrásaival nem tudja e hatalmas különbséget megszüntetni”. Ez az állítás szemben áll a valós tényekkel, amelyek azt bizonyítják, hogy az integrálódó Európában a gazdag országok egyedülálló módon a gazdaságilag elmaradottabb országok GDP-jének évente 4-5 százalékát elérő transfereket nyújtanak, és beruházásokkal, illetve a belső piac révén kölcsönös előnyöket biztosítanak minden tagországnak, beleértve a korábban elmaradottakat is. Jól ismert, hogy először az unió történetében a koronavírus-járvány által okozott súlyos gazdasági válság felszámolására közös kölcsönfelvétellel és teherviseléssel az EU hatalmas segélyeket nyújt a krízis által legerősebben sújtott országoknak. Ez a nagyon nem neoliberais gyakorlat a korábban elmaradott országok és régiók felzárkózását is segíti. Ennek nyomán az 1950-ben csak a nyugati egy főre jutó jövedelemszint felét elérő mediterrán országok és Írország mára együttesen a nyugati szint háromnegyedére emelkedett, és Írország az EU egyik leggazdagabb országává vált. Jócskán lehagyta az Egyesült Királyságot, amelynek sokáig szegény belső gyarmata volt. A közép-európai tagországok pedig, amelyek egy főre jutó jövedelmi szintje 1870 és 2000 között a nyugat-európai 54 százalékáról 27 százalékára zuhant, az integráció keretében és nyomán a modern történelemben először meg tudták fordítani a hanyatlás tendenciáját, és a nyugati szint 36 százalékára emelni a 2004-ben, illetve 2007-ben csatlakozott régiót.

Tanulmányainak kritikáját ideologikus vázra húzva fel Anderson gyakorta eltekint a valóságtól, és 2021-ben megjelent tanulmányának befejező soraiban arra a gúnyos következtetésre jut, hogy az integráció száraz hozadéka csupán annyi, hogy útlevel nélkül utazhatnak a tagországok zömének – bár nem mindegyikének – a polgárai az unión belül, és a szupermarketek polcain nagyobb az áruválaszték. Szarkasztikus, lesajnáló, igaztalan befejezés, amint az is, hogy az Európai Uniót le kell rombolni és az európai demokráciát alapjaitól kell újjáépíteni.

Hivatkozások

- Anderson, P. (2017). Why the system will still win. *Le Monde diplomatique*, English edition, March. <https://mondediplo.com/2017/03/02brexit>
- Anderson, P. (2020). The European Coup. *London Review of Books*, 42(24), 17 December <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v42/n24/perry-anderson/the-european-coup>
- Anderson, P. (2021): Ever Closer Union? *London Review of Books*, 43(1), 7 January <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v43/n01/perry-anderson/ever-closer-union>

Jogi melléklet

Külgazdaság, LXV. évf., 2021. január–február (158–180. o.)

Robusztussá tehető-e a válság utáni pénzügyi szabályozás a nemzeti implementáció éveiben?*

KREISZ BRIGITTA

Az elmúlt évek pénzügyi szabályozási reformjaival összefüggő diskurzusok állandó, visszatérő elemei a szabályanyag komplexitásával összefüggő aggodalmak, amelyek mára szabályozási fáradtság képében is megjelennek. A pénzügyi szektor eleméntáris változásai ugyanakkor a nemzeti implementáció sikerétől függenek. A pénzügyi szabályozás komplexitásának vizsgálata tehát aktuális és szükséges. Az írás sorra veszi azokat az elméleti irányokat, amelyek mentén a komplexitás káros vagy szükségszerű volta a szabályozás különböző konstellációiban érdemben megítélhető, és bemutatja a robusztus pénzügyi szabályozás koncepcióját, amely a pénzügyi szabályozás finomhangolása révén hozzájárulhat a véletlenszerű komplexitás minimalizálásához, de megfelelő válasz lehet a pénzügyi rendszerben már meglévő jelentős alapvető komplexításra is.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: G01, G20, G21, G28, G31, G32, G33, H12.

Kulcsszavak: pénzügyi szabályozás, szabályozói komplexitás, implementáció, rendszerkockázat, robusztus szabályozás.

* A tanulmány az MTA-BGE Makrogazdasági fenntarthatósági kutatócsoportja keretében, a Támogatott Kutatócsoportok Irodájának támogatásával készült. A szerző a kutatócsoport tagja.

A kézirat első változata 2020. szeptember 10-én érkezett szerkesztőségünkbe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.158>

Kreisz Brigitta, tanársegéd, Budapesti Gazdasági Egyetem. E-mail: kreisz.brigitta@uni-bge.hu

Abstract

Can post-crisis financial regulation become more robust in the years of national implementations?

BRIGITTA KREISZ

Constant and recurring elements of the discourses related to financial regulatory reforms in recent years are the concerns about the complexity of regulation, that could lead to regulatory fatigue. Elementary changes in the financial sector depend however on the success of national implementations. The examination of the issue of complexity in financial regulation is therefore topical and necessary.

The paper takes a look at the theoretical approaches along which the harmfulness or necessity of complexity can be judged also in different regulatory constellations. Furthermore it presents the concept of a robust financial regulation that can contribute to minimize unexpected complexity through fine-tuning financial regulation and could also be an appropriate response to the fundamental complexity that characterises the system.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: G01, G20, G21, G28, G31, G32, G33, H12.

Keywords: financial regulation, regulatory complexity, implementation, systemic risk, robust financial regulation.

Bevezetés

Jóllehet a szakcikkek legtöbbször napjainkra a gazdasági válság és válságkezelés terminusait a Covid–19 által okozott kihívásokra és a veszteségek kezelésére használja, a bankszektor mindaddigi érintettsége – szerencsére – kevésbé aktuális e tekintetben, mint az a reálgazdaság más szektoraiban vagy éppen az egészségügy helyzetében sajnálatosan tapasztalható.

Természetesen a vírus elleni fellépés kapcsán a pénzügyi szektorban nemzetközi és nemzeti szinten is számos – a járványhelyzettel összefüggő – finomhangolásnak (adminisztratív kiigazításnak, esetleg határidő-változtatásnak) kellett megszületnie,¹ mindezek ellenére a pénzügyi rendszer intézményei számára továbbra is a „nagy” pénzügyi válságra reflektáló koncepcionális szabályozási reformok legújabb fejleményei szolgálnak aktualitással. Ennek megfelelően a jelen írásban használt „válság” kifejezés is erre a válságra utal majd, és aktualitását is ebből vezeti le.

¹ Lásd például az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2020/873 rendeletét (2020. június 24.) az 575/2013/EU rendeletnek és az (EU) 2019/876 rendeletnek a Covid–19-világjárvánnyal összefüggő bizonyos kiigazítások tekintetében történő módosításáról.

Több mint egy évtizeddel az egykori válság kitörése után tudja ugyanis csak kezdetét venni a nemzetközi reformszabályok nemzeti implementációja, ennek okán pedig többen úgy vélekednek (Ingves, 2017; Vértesy, 2020), hogy az elmúlt és az elkövetkezendő néhány év ún. határszakaszt jelent, amikor is lezárul egy jól körülhatárolható fejlődési ciklus a pénzügyi szektor újraszabályozásában. Kétségtelen, hogy e szabályok közül a legismertebb a Bázeli III–IV. csomag.

A terminus azért némi pontosításra szorul. Tágabb értelemben ugyanis a *szabályozói konvergenciát* elősegítő kezdeményezések körébe sorolhatók a legújabb bázeli dokumentumon kívül még mindazok a szabályozói intézkedések is, amelyeket a világ bankszabályozásért felelős szakértői a 2009-ben Pittsburghben tartott G20-as találkozón fogalmaztak meg a tőke, a likviditás, a tőkeáttétel és a kockázatkezelés, vagy éppen a banki javadalmozás, ösztönzőrendszerek, vállalatirányítás szabályainak és a makroprudenciális szemlélet megerősítésének érdekében.² Ezek közül pedig valóban kiemelkednek a globális nagybankokra vonatkozóan a Bázeli III-dokumentumokba³ foglalt tőkekeretrendszert jelentő szabályok és a Pénzügyi Stabilitási Testület által elfogadott szanalási rezsimek szabályozása, amelyekre a nemzeti joghatóságok legtöbbször eddig egységes banki szabálykönyvként tekinthettek.

A helyzet mindezek ellenére mégsem problémamentes. Az a hajtóerő ugyanis, amely a szabályozási konvergencia támogatását egykor jellemezte, mára nyomás alá került. E bő tíz év alatt a kormányok gazdasági növekedést serkentő lendülete helyébe szabályozási fáradtság⁴ lépett, és számos ország kérdőjelezi meg további, globális szinten egységesített banki szabályok elfogadását. Ez alól az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok sem jelentenek kivételt. Előbbi eltérésekkel fogja

² Ezek eredményeinek átfogó bemutatásáról lásd Móra (2019), Mérő (2018), Vértesy (2020).

³ A Bázeli III, illetve Bázeli IV néven ismert szabálycsomag helyett helyesebb a Bázeli Keretrendszer kifejezés használata, amely érzékelteti, hogy nem egy „harmadik” vagy „negyedik” dokumentumról van szó, hanem a Bázeli Bankfelügyeleti Bizottság valamennyi jelenlegi és jövőbeni szabványáról, amelyek összefoglalása, konszolidációja jelenleg is zajlik. Ennek megfelelően nem is hivatkozható egy-egy konkrét jogi dokumentum, hanem a dokumentumsorozat tulajdonképpeni adatbázisa. Az adatbázist és az 1627 oldalas konszolidált szövegváltozatot lásd: https://www.bis.org/basel_framework/index.htm

⁴ A szabályozási fáradtság (*regulatory fatigue*) a pénzügyi szakirodalomban gyakran használt kifejezés. Jogdogmatikai szempontból egyelőre nincs pontosan körülhatárolt definíciója. A tudományos szakcikkek, illetve szakmai anyagok leggyakrabban olyan folyamat következményeinek leírására használják e kifejezést, amikor a válságkezelés kezdeti stádiumában azonosított „hatékony” szakmai szempontok a válság enyhülésével háttérbe kerülnek és – a döntéshozatali struktúrák jellegéből következően – egy dinamikus politikai folyamat váltja fel azokat. A szerzők többsége e folyamat következményének tulajdonítja a transznacionális jellegből fakadó (káros) szabályozási komplexitást, a szabályozói arbitrázs és a nemzeti piacok irányába való elfogultság (*home-bias*) növekedését, és ezek együtthatásaira reflektáló attitűdnek tekinti a szabályozási fáradtságot (Cerny, 2014).

átvenni a bázeli szabályokat, míg utóbbi nemzeti megközelítések fejlesztését tűzte zászlajára.

Hogy e folyamatok a szabályozás természetéből logikusan következnek, és előrevivő irányba mutathat-e a szerteágazó nemzeti implementáció lehetősége, vagy éppen hátrány, arról egyelőre megoszlanak a vélemények. Mindenesetre e hosszú adaptációs idő, amely alatt az uralkodó trend a bankrendszert érintő témakörök minél kiterjedtebb feltérképezése, azonosítása, kiszámítása, szabályozása lett, mára elegendő alapot szolgáltat arra, hogy megkezdődjenek a szabályozás hatékonyságát elméleti igényekkel vizsgáló első okfejtések, és arra, hogy elméleti igényekkel kerüljenek kialakításra a végrehajtás módjával kapcsolatos intézkedési modellek, amelyek megvalósítására a jogalkotók egy újabb évtizedet szánnak.

Szabályozói konvergencia keresztműben

A hivatkozott okfejtések közé sorolható elsőként az a szakértői irányvonal, amely szerint a „makropolitikai bizonytalanságként” aposztrofálható folyamatok szükségszerűen vezethetnek a globális szabályozás növekvő eltéréseihez és szétterjedettségéhez, ami különösen a nemzetközileg aktív nagy bankoknak jelent majd kellemetlenséget. E bankok működése ugyanis szükségszerűen több joghatóság által érintett, így a rájuk irányadó szabályok bonyolultsága is új faktorrá bővül. A bankokat ráadásul mindez olyan időszakban éri, amikor a legtöbb intézmény küszködik a jövedelmezőséggel, miközben egyre növekvő szabályozásmegfelelési költséggel kell szembenéznie.⁵

E bankok tehát olyan problémakörökkel találhatják szembe magukat, mint a „*too many regulators to manage*”, a „*too complex to understand*” és a „*too complex to comply with*”, ha nem rendelkeznek elég erőforrással és felkészültséggel a szabályozási kihívások kezelésére. A szakértők ajánlásai szerint tehát olyan üzleti intézkedéseket kell sürgetni, amelyek a bankok stratégiai válaszadását képesek erősíteni a szabályozói sokféleség esetében is. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy az érintett bankok maguk is jelentős befektetéseket foganatosítsanak a szabályozói stratégiai

⁵ Az új szabályok várható hatását összegző Bazel IV hatáselemzés arra jutott, hogy a 248 európai bank portfólióján végzett felmérés alapján a nemzetközileg aktív bankoknál összesen 90,7 milliárd EUR tőkehiány (ennek jó része a rendszerszinten jelentős bankoknál), az egyéb intézmények esetében összesen 1,4 milliárd EUR tőkeigény keletkezik. Egyes intézmények szintjén a változás iránya és mértéke nagyban függ az alkalmazott tőkeszámítási módszertanoktól és a portfólió szerkezetétől. Basel Committee on Banking Supervision: Basel III: Finalising post-crisis reforms (2017).

képességeik fejlesztésébe, felismerve, hogy csak így kerülhetik el a felhalmozódó veszteségeket, amelyeket egy szabályozási diverzitás a későbbiekben okozhat számukra (Deloitte, 2019).

Más szakértői vélemények úgy értékelik, hogy a válságra adott szabályozói lépések jelentősen megerősítették a pénzügyi rendszert, javítva a pénzügyi stabilitást támogató veszteségelnyelő erőforrások mennyiségét, minőségét és időszerűségét; növelve a standardok megbízhatóságát a kockázatok téves mérése és téves jelentése terén; kezelve a rendszerszintű („makroprudenciális”) aggályokat. A kutatások azt is feltárták, hogy a rendszer sokkelnyelő képessége erősen függ ugyanakkor attól, hogy az egyes szabályok hogyan hatnak egymásra, egyes esetekben egymást erősítve, más esetekben pedig éppen feszültségeket okozva.⁶ Ezen kívül vannak még „érintetlenül maradt” reformok, vagy olyan területek, amelyekre a hatóságok további figyelmet kell, hogy fordítsanak, ezért továbbra is a konzervatív szabályozásegységsítési megközelítés folytatására lenne szükség.⁷

Akár a divergenciával számoló felkészülésre, akár a folytatódó konzervatív szabályegységsítésre kerül a jövőben a hangsúlyt, mindkét esetben a pénzügyi szabályozás komplexitásából kell kiindulni. Hogy megértsük, miben is áll tulajdonképpen a pénzügyi szabályozás komplexitása és hogyan függ össze a válság utáni szabályozás komplexitása a rendszerkockázattal, érdemes áttekinteni azokat a friss eredményeket, amelyekre az Európai Rendszerkockázati Testület Tudományos Tanácsadó Bizottságának kutatásai e tekintetben jutottak (Gai et al., 2019).

A pénzügyi szabályozási komplexitás elméleti megközelítésének indoka és célja

A válság utáni pénzügyi szektor számos tekintetben elementáris változáson esett át. A válság pusztító, de egyúttal tisztító hatásának következtében számos, korábban a globális pénzpiacok működését meghatározó, mindenekfelett igaznak hitt princípium dőlt meg, de legalábbis megkérdőjeleződött. Fény derült például arra, hogy a kockázatok nemzetközi diverzifikálásával csökkenő kockázat csak illúzió, ezért kockázaterzékeny szabályozásra van szükség. Hasonlóan: a kockázatomérési technikák fejlődése nem teszi biztonságosabbá a nagyobb kockázatvállalást; a tö-

⁶ Az Európai Bankhatóság legújabb, 2020-as jelentése szerint a bankok további működéséhez szükséges követelményszintet tükröző MREL-követelménynek a 222 mintából 105 bank már eleget tesz, míg a többi bank 178 milliárd EUR-ra becsült MREL-hiányról számolt be. EBA (2020).

⁷ A konzervatív szabályozási megközelítés mibenlétéről lásd: Borio et al. (2020). A nemzetek feletti pénzügyi szabályozás mellett érvel Forgács (2011).

keellátottság romlása vagy a tőkehiány a pénzügyi innovációkkal nem áthidalható; számos ügylet, amelyről úgy tűnt, hogy nagyobb profittal és kevesebb kockázattal jár, valójában nagyobb profittal és nagyobb kockázattal jár; a hitelminősítés mint piaci szolgáltatás függetlensége és hitelessége állami beavatkozás nélkül nem biztosítható; a prudenciális szabályok betartása és a tőke megfelelés önmagában nem biztosíték a csődközeli helyzet elkerülésére; az egyedi intézmények stabilitása együttesen nem eredményez stabilitást rendszerszinten; létezik olyan bankszerkezet, amely túl nagy, esetleg túl összetett a megmentéshez; és – akár még az is ide sorolható, hogy – az Európai Unióban nem tartható fent a közös pénz bankunió⁸ nélkül.

Ezek a fájdalmas felismerések alapjaiban ingatták meg a pénzügyi rendszerbe vetett bizalmat, nem meglepő tehát, hogy a bizalom helyreállítása a legátfogóbb célként került megjelölésre a válságot követő globális reformok között.

E tisztulás – a jelenleg is zajló újraszabályozási folyamatban – tovább erősödik, és a pénzügyi rendszer működésével közvetlenül összefüggő nagy ellentmondások azonosítása után a szabályozási módszerrel összefüggő tévhitek megfogalmazása is látótérbe kerülhet. Ezek azonban aprólékos észrevételek eredményei, amelyeket együttesen, egységes elméleti keretbe foglalva érdemes megfontolni. Mindezen trendek jól mutatják, hogy a globális pénzügyi rendszer természete nem ragadható meg pusztán kategorikus kijelentések sorozatával, és ugyanez a pénzügyi szabályozásra is igaz. Az olyan általános és kategorikus megállapítások, mint hogy a pénzügyi rendszer alulszabályozott, túlszabályozott vagy éppen szabályozhatatlan, veszélyesek, mert tévhitek irányába terelnek. Természetesen konkrét szabályozási kérdésekre vagy egyes intézményi megoldások vonatkozásában igazak lehetnek ezek a megállapítások, de az e szektort különösen jellemző szabályozási boomban számos szempont és intézkedési koncepció gondos mérlegelésével van csak létjogosultsága az efféle minősítésnek. Pontosan meghatározott források, módszerek és fogalmak híján bármit lehet állítani – ahogy annak az ellenkezőjét is.

Az előbbieket a pénzügyi szabályozás komplexitására is igazak. Ahogyan az élet sem fekete vagy fehér, úgy a nagyon szerteágazóvá vált pénzügyi szabályozás módszerei sem jellemezhetők egyértelműen komplexitással anélkül, hogy elméleti igényekkel mélyednének el abban, mit is jelent tulajdonképpen ez a terminus. Másfelől hiba a komplexitást mint jellemzőt pejoratív módon, a kezelhetetlenül bonyolult

⁸ A közös pénz mindenképpen igényel bizonyos szintű uniós közvetlen felügyeletet a pénzügyi közvetítőrendszer egyes intézményei felett. Az Európai Központi Bank válságkezelésének – a bankunió létrehozása előtti – jogi és intézményi tanulságait mutatja be Várnay (2017) és Sipos (2015). Az uniós pénzügyi felügyelet és a bankunió átfogó elemzéséhez lásd Gortsos (2016), valamint Gortsos & Binder (2015).

vagy nehezen értelmezhető és alkalmazható kifejezések szinonimájaként használni. A pénzügyi szabályozás komplexitásának kérdését helyes szisztematikusan és módszeresen vizsgálni. A komplexitásra irányuló elméleti megközelítések ugyanis segítséget nyújthatnak abban, hogy az elmúlt évtizedben kialakított szabályozást immáron szabályozástechnikai oldalról is képesek legyünk érdemben értékelni.

A pénzügyi szabályozás elméleti megközelítésének irányai

A Tudományos Tanácsadó Bizottság jelentése három alapvető irányból közelít a pénzügyi komplexitás kérdésköréhez, külön kitérve a rendszerkockázattal összefüggő hatásokra.

A szabályozási komplexitás növekedését előidéző és jellemző tényezők

Elsőként azokat a tényezőket veszi sorra, amelyek a pénzügyi szabályozás komplexitásának növekedését idézték elő. Ezek között elsőként említhető az elmúlt két évszázadban lezajlott társadalmi fejlődés, amely a pénzügyi piacok globálissá válásában is jól tetten érhető az intézményi hálózatok és piacok magas szintű összekapcsoltságában, a hosszú közvetítési láncok és a tevékenységek magas fokú specializációjában, valamint az új típusú pénzpiaci szereplők és a nagy sebességgel bonyolódó pénzügyi tranzakciók képében. Az sem vitatható, hogy a pénzügyi piacokat szabályozni kell, elsődlegesen a piaci kudarcok és rendellenes működésük reálgazdaságra és a társadalomra gyakorolt pusztító hatása miatt. A rendkívül kifinomult piaci viszonyok miatt a szabályozás azonban nem korlátozódhat a prudenciális működés biztosítására, a fogyasztók és hitelezők érdekeit is figyelembe vevő, az információs aszimmetriát csökkentő szabályozásra van szükség, amely a fogyasztóvédelem körén túl a vállalatirányítás, a javadalmazás és a verseny szempontjaira is figyelmet fordít.

További elvárás, hogy a szabályozásnak, illetve annak a tágabb jogi környezetnek, amelyben az működik, alkalmasnak kell lennie a piaci működés játékszabályainak kijelölésére, ami többek között azt is jelenti, hogy megfelelő rálátás és eszközök birtokában képesnek kell lennie a rendszer válságait, vagyis a jövőbeli nem kívánatos eseteket megelőzni és korlátok közé szorítani. Rendelkeznie kell mindezek mellett jól működő védőhálókkal is, felvállalva, hogy a felállított játékszabályok nem

mindig működnek úgy, ahogyan azt eltervezték. A védőhálókat mégis úgy kell kialakítani, hogy megelőzhető legyen az erkölcsi kockázat (*moral hazard*).

A szabályozás komplexitását tovább növeli a piaci verseny érvényesítésének kívánalma is. Hiszen a termékek és szolgáltatások különbözősége a verseny elsődleges terepe, amely a szabályozás sokszínűségével jár. A szabályozás egységesítő hatását ezért egyensúlyba kell hozni a versennyel járó sokféleség előnyeivel. E két érdekkör közötti feszültség nem megfelelő feloldása esetén kötött szabályozási rendszer jöhet létre, amely maga teremtheti meg saját kockázatát (csordaszellem, monopolisztikus viselkedés stb. képében), belterjessé téve az innovációt és a fejlődést, végül stagnálásra ítélve a rendszert. A laza szabályozási rend pedig az egyedi mérlegelések miatt nem képes hatékonyan érvényesíteni a társadalmi hasznokat az egyéni érdekekkel szemben.

A pénzügyi szektor szabályozásának szívéét jelentő prudenciális szabályozás ugyancsak rendkívül összetett tényező. Célja mindenekelőtt, hogy korlátozza a pénzügyi intézmények (mikroprudenciális szint) vagy a rendszer egésze (makroprudenciális szint) csődje kockázatának való kitettséget. Mindezt olyan eszközökre támaszkodva valósítja meg, mint a tőkekövetelmények, amelyek közvetlen hatással lehetnek a veszteségelnyelő képességre. Mindehhez a releváns kockázati források azonosítása, megértése és megfelelő mérése elengedhetetlen. Ebből a szempontból nehéz lenne azt állítani, hogy a prudenciális szabályozásnak nem kellene kockázaterzékenynek lennie. A szabályozás kockázaterzékenységének optimális fokáról folytatott vita azonban egyelőre megoldatlan. A hiányos információk, a végrehajtási költségek és a nem kívánt szabályozási arbitrázs korlátok közé szorítják az észszerű költség mellett vállalható kockázaterzékenység lehetőségeit. Eközben arról sem szabad megfeledkezni, hogy a tőkeszabályozás körében a kockázati súlyok meghatározásával társadalompolitikai célok is érintettek. Például az időskori jövedelem biztosítása a nyugdíjszabályozás révén, a környezeti beruházások ösztönzése a kapcsolódó kitettségek kedvező minősítése révén vagy az intézmények közötti egyenlő versenyfeltételek biztosítása által (Gai et al., 2019:9–28).

Az előbbi tényezők mellett a jelentés további megközelítéseket is nevesít, amelyek mentén a komplexitás mértéke még kirajzolható. Dvorak rendszertana alapján, amely váratlanul felmerülő rendkívüli események mércéje mentén osztályozza az egyes rendszerek (például vonatközlekedés, kereskedelmi iskolák, egyetemek, katonai tevékenységek) komplexitását, a pénzügyi rendszer is besorolható (Dvorak, 2009).⁹ A pénzügyi rendszerben is különféle összetevők közötti kölcsönhatások

⁹ Idézi Gai et al. (2019:13).

lépnek fel, ami ilyen szempontból is megfeleltethető egyfajta komplexitásnak. Ebben a megközelítésben a komplexitás a rendszer természetéből fakad, és a megannyi kockázat, amely a rendszerben szereplők közötti kölcsönhatásokból adódik, a rendszer részét képezi. Ha pedig a rendszert képező entitások száma megnő, exponenciálisan nő a velük folytatott kölcsönhatások száma is, egyre nehezítve a folyamatok átlátását. Ugyanakkor az összetett rendszerek hajlamosak a rendkívüli események általi fokozott érzékenységre. Arra pedig, hogy milyen sürgősségű beavatkozásra van szükség a rendszer összeomlásának megelőzése érdekében, a rendkívüli események (sokkok) által okozott károk valószínűsége és súlyossága adhat választ. E szempontok alkalmazásával a koordináta-rendszer jobb felső szegmensébe kerül a pénzügyi rendszer, olyan rendszerekhez sorolva, mint az űrmisszió, az atom- és vegyi erőművek, katonai készenlét.

A számítástechnikából kölcsönzött rendszerkomplexitás-elmélet irodalma is hasznos adalékokat szolgáltat a pénzügyi szabályozás számára a szükségszerű és a véletlenszerű komplexitás kategóriáinak megkülönböztetése révén. Brooks meghatározása szerint a szükségszerű komplexitás a megoldandó probléma velejárója, és nem szüntethető meg a számítógépes program fejlesztésekor, miközben a véletlenszerű komplexitás a program fejlesztésekor hozott döntések eredménye, és elkerülhető vagy minimalizálható (Brooks, 1987).¹⁰ A pénzügyi szabályozás összefüggésében a szükségszerű komplexitás úgy tekinthető, mint amely a pénzügyi rendszer bonyolultságából és ez utóbbi kezelésének szükségességéből fakad, és mint ilyen nem kerülhető el maradéktalanul (bár a számítógépes programozással ellentétben a pénzügyi szabályozásnak lehetősége van a struktúra befolyásolására és így a pénzügyi rendszer megerősítésére). A véletlenszerű komplexitást, amelyet – az analógia alapján – maga a szabályozás indokolatlanul keletkeztet (például egy adott tevékenység túlságosan szemcsés szabályozási kezelése révén), könnyebb elkerülni.

Mindezekből kiderül, hogy komplexitásából fakadóan a pénzügyi szabályozás számos, egymásnak esetleg ellentmondó vagy éppen kölcsönhatásba lépő jellemzővel, kívánalommal terhelt, és ezek szövevényében kell különféle szabályozási preferenciákat kialakítani, valamint ezekhez kell igazítani az alkalmazott szabályozói módszertan szemléletét, illetve az eszközök kalibrálását. Ahhoz azonban, hogy a szabályozói módszertan megoldásairól megalapozott döntés születhessen, további ismeretek összegzése szükséges a komplexitás természetét és megragadhatóságát illetően. A vizsgált jelentés második elméleti iránya ez utóbbiak feltárásával is foglalkozik, törekedve arra, hogy a komplexitás káros természetével kapcsolatban ki-

¹⁰ Idézi Gai et al. (2019:12).

alakult téves meggyőződések a legfrissebb kutatási eredményekre alapozva osszlassa el. Mielőtt e meggyőződések tisztázásában elmerülnénk, fontos átgondolni azt is, hogy milyen szempontok alapján minősíthető komplexnek, egyes esetekben pedig már „túl” (vagy károsan) komplexnek a szabályozás? Mérhető-e, és ha igen, hogyan számszerűsíthető a komplexitás mint tulajdonság?

A pénzügyi szabályozás komplexitásának mértéke, mérhetősége

Elsőként ki kell emelni, hogy a pénzügyi szabályozás komplexitása nehezen számszerűsíthető, mert közvetett adatokból lehet csak következtetéseket megfogalmazni. Mégis van két olyan közvetett irány, amely megfelelő kiindulási alapként szolgálhat, ez pedig a szabályozás terjedelme és a szabályozásmegfelelés (*compliance*) költségei. Ezeket a szempontokat az elmúlt években számos kutatás vette górcső alá, így mára ezen eredmények összességéből jutunk el a komplexitás megítéléséhez szükséges tudományos álláspont kialakításához, árnyalásához.

Az első nyers mutató tehát az alkalmazandó szabályozás terjedelme (oldalszáma, rendelkezéseinek száma) lehet. Haldane (2012) ezzel kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy a bázeli szabályok terjedelme az elmúlt évtizedekben jelentősen megugrott.¹¹ Míg a kezdeti bázeli szabályok megfogalmazására 30 oldalon került sor, addig a Bazel II már 347, a Bazel III korai koncepciója 616, a közelmúltbeli frissítésekkel konszolidált 2019-es változata pedig 1868 oldalnyi anyagra terebélyesedett. Ez akár azt a látszatot is keltheti, hogy a szabályozás komplexitása az oldalszámmal együtt nőtt. Ez a kijelentés azonban tudományosan cáfolható. Számos kutatási eredmény született ugyanis az elmúlt években e cáfolat körében is, amely alapján az a következtetés vonható le, hogy bár a szabályozói elvárások legtöbbször hosszú magyarázatokat igényel, amelyek tucatnyi oldalszámra rúgnak, ennek ellenére ezek alkalmasak maradhatnak az egyszerű értelmezésre és a végrehajtásra. A terjedelemmel kapcsolatos feldolgozás nehézségei ráadásul a modern információs technológiák alkalmazásával áthidalható.

Ezzel szemben a tömör kifejezésekkel, röviden megfogalmazott szabályozói követelmények a gyakorlati értelmezés és alkalmazás során rendkívül komplexnek bizonyulhatnak például kétértelműségük vagy más szabályozási joganyagokkal való kölcsönhatásuk miatt. Egy ilyen helyzetben a komplexitás szabályozástechnikailag a túlzott mérlegelési szabadságból fakad,¹² amely a felügyeleti eljárást is tovább bo-

¹¹ Idézi Gai et al. (2019:11).

¹² A makroprudenciális hatóság mérlegelési szabadságával összefüggésben lásd részletesebben: Kálmán (2016).

nyolíthatja, mivel ugyanazon szabályozásnak a végrehajtás és a szabályok kikényszerítése során eltérő megközelítései alakulhatnak ki.

A jelentés bemutatja Colliard és Georg (2018) kutatásait is, amelyek – egy algoritmus használatával kifejlesztett módszertannal – első eredményeikben arra jutottak, hogy a rövidebb szabályozás nem lesz szükségszerűen kevésbé komplex, mivel az ilyen szabályozások általában több alapvető megfogalmazást és absztrakciót tartalmaznak, amelyek egyszerűsége így csak látszólagos, mivel nem megoldásaikban, csak részletességükben valósítanak meg egyszerűsítést.¹³

A terjedelem alapján kifejezhető komplexitás egy másik dimenzióját a szabályozás közelmúltbeli nagy volumenű növekedéséből lehet levezetni. A nagy volumenben elfogadott szabályozáshoz társuló aggályok a túlszabályozással járó kockázatokat és költségeket hangoztatják, és általában a banki szakemberek közkedvelt „mantrája”. A szabályozás növekedésének valós jellemzője, hogy együtt jár a pénzügyi intézmények költségeinek növekedésével, amelyek közül egyeseket a pénzügyi szolgáltatók át is hárítanak az ügyfeleikre. Az e tekintetben megnövekedett komplexitás ugyanakkor a korábbi aluszabályozottságra adott válaszra, illetve a korábban uralkodó szabályozási modell gyenge kialakítására és/vagy végrehajtására vezethető vissza. Mára nyilvánvaló, hogy a válság előtti szabályozási keretek kevésbé bizonyultak alkalmasnak a pénzügyi stabilitás fenntartására, mint ahogyan azt a korabeli várakozások sugallták. Az uralkodó szabályozói ösztönzők és az új kockázatkezelési paradigmák, amelyek azon a megfontoláson alapultak, hogy a kockázatok pénzügyi rendszerben való minél szélesebb szétterítése mindenki érdekét szolgálja, utólag tévedésnek bizonyultak, rendkívüli állami kiadásokat és gazdasági visszaesést okozva (Losonczi & Nagy, 2011). Érdekesek ehhez kapcsolódóan Philippon és Reshef 1970 és 2001 közötti időszakban megfigyelt deregulációs és reregulációs vizsgálatainak eredményei (Philippon & Reshef, 2012).¹⁴ A szerzők arra jutottak, hogy az általános deregulációs és reregulációs hullámok nem estek egybe az egyedi szabályozói eszközök alacsonyabb vagy magasabb komplexitást mutató trendjeivel. Különösen a tőkekövetelmények szabályozásában volt kimutatható a növekvő komplexitás az újabb bázeli szabályok következtében, jóllehet ezek épp a deregulációs hullámban kerültek a szabályozás fókuszába.

A szabályozói komplexitás mérésének másik útja a pénzügyi intézmények *compliance* kapacitásaiból vezethető le. Härle és munkatársainak (2010) kutatásaira alapozott becslések azt mutatják, hogy egy közepes méretű bank esetében a Bázeli III

¹³ Idézi Gai et al. (2019:12).

¹⁴ Idézi Gai et al. (2019:11).

szabályrend bevezetése az osztályon teljes állásban dolgozó 210 alkalmazott mellé további 135 fő teljes munkaidőben foglalkoztatott munkavállalót igényelt volna.¹⁵ Hasonló eredményeket mutat Dahl (2016) kutatása,¹⁶ amely a szabálymegfeleléssel kapcsolatos költségeket a kisebb bankok (1 milliárd USD alatti teljes eszközállomány) esetében a nem kamatjellegű kiadásai 8%-át kitevő, míg a közepes méretű bankok esetében (1 milliárd és 10 milliárd USD közötti teljes eszközállomány) 3%-át kitevő mértékre becsülte. Az eredményeket árnyalni kell ugyanakkor azzal, hogy a *compliance* költségek elkülönítése más tevékenységek költségeitől, például a kockázatkezelésre fordított költségektől, nagyon nehéz.

Fontos azonban arra is felhívni a figyelmet, hogy a komplex pénzügyi szabályozás költségei bőven meghaladják a közvetlen *compliance* kiadásokat. Ebbe a tágabb körbe a közvetlen szabályozásmegfelelési kiadások mellett (lásd audit költségei) mindazon források (ún. információszerzési költségek) is beletartoznak, amelyek a szabályozás fenntartását, menedzselését és végrehajtását szolgálják. Ugyancsak ide sorolhatók az egyes közkiadások (például felügyelők fizetése) és a magánszereplők megbízásával járó üzleti kiadások (például tanácsadó szervezetek, ügyvédek). Ezen kívül a komplex szabályozás hatásaival hozhatók összefüggésbe olyan költségtényezők is, mint a például a modellbizonytalanságból fakadó költségek, a rosszul alkalmazott ösztönzők költsége, a piaci szerkezetváltás költségei, a felszámolási nehézségekből fakadó költségek, illetve a gazdaságpolitikai környezet hatásai.

A pénzügyi szabályozás komplexitásának mérhetőségéhez további hasznos adalékkal szolgál az algoritmikus információtartalom (AIC) megközelítése is. E megközelítés a komplexitást a rendszer leírásához szükséges minimális információmennyiséggel kapcsolja össze. Ahogyan a fizikában például az áramló folyadék dinamikáját viszonylag egyszerű modellezni, ha az áramlás lamináris (azaz sima) jellegű, viszont bonyolultabb modellezni és megérteni, hogyan működik az áramlás a rögzített felületek mellett, ahol jellemzően turbulensebb. A modellezés lehetősége ugyanakkor fontos következményekkel jár az olyan elemek kialakításában, mint a hajótest, a repülőgép szárnya, a golfabda és más tárgyak, amelyeknek folyadékon vagy gázon keresztül kell haladniuk. Kialakításuknak robusztusnak kell lenniük a nehezen megjósolható turbulenciák miatt. Hasonlóképpen, ha számos lehetséges mód van arra, hogy a pénzügyi rendszer résztvevői a meglévő szabályozás rendelkezései szerint viselkedhessenek, akkor a rendszer dinamikájának megragadása szükségszerűen összetettebb modellt igényel, mint ha minden elem hasonlóan viselkedne. Ráadásul

¹⁵ Idézi Gai et al. (2019:12).

¹⁶ Idézi Gai et al. (2019:12).

a rendszer valószínűleg még komplexebb lesz, ha a szabályoknak nincs egyetlen, egyértelmű értelmezése, amelyet mindenki elfogadhat. Mindezt tovább árnyalja a pénzügyi intézményeknek a kockázati súlyok, belső modellek és tőkekövetelmény-szabályozási jellemzők meghatározása terén biztosított mérlegelési jog terjedelmét érintő bizonytalanság. (Gai et al., 2019).

A komplexitáshoz hozzájáruló szabályozói és címzetti hatások

Végül a jelentés harmadik iránya a keresleti és kínálatiként nevezett faktoroknak a szabályozás komplexitására gyakorolt hatását mutatja be, köztük a szakpolitika-alkotás természetét, amely – a munkaszervezés jellegéből adódóan – az irányítás érdekében elaprózza a feladatokat, amelyek ezért duplikációkat hoznak létre a rendszerben, gátolják a szinergia lehetőségét, nem kívánt komplexitást előidézve. A kínálati oldali hatásokhoz sorolhatók a hatósági intézményrendszer felépítésből fakadó sajátos következmények is, például az, hogy a válság utáni hiányosságok felszámolása több új intézmény létrehozását vonta maga után, amelyeknek azonban a régi struktúrákba illesztve kell működniük, ezek korlátaival is számolva adott esetben. Az illeszkedés problémái azonban ugyancsak növelik a komplexitást. A sok hatáskör és szempontrendszer, amellyel a hatóságok ugyanazt a folyamatot vizsgálják, a hatáskörátfedés mellett azt is eredményezheti, hogy az eredeti szabályozói elgondolás lényege szempontjából igazán fontos célokat valójában senki sem érzi magáénak.

Jó megoldások is lehetnek azért a kínálati oldalon. Ilyen például a korai szabályozói beavatkozás felismeréséből fakadó előnyszerzés és ezáltal a káros komplexitás irányába fordulás elhárítása. Erre jó példa a tőzsdén kívüli származtatott ügyletek piacának (*OTC derivative market*) újraszabályozása, ahol az előrettekintő és lépést tartani képes szabályozás – bár komplexre és terjedelmesre sikerült – csökkentette az érintett piac átláthatatlanságát, megelőzve ezzel, hogy a piac károsan komplex folyamatok irányába fejlődjön tovább.¹⁷

Keresleti oldalon a szabályozott intézmények érdekeltségének motivációit emeli ki a jelentés, ezek közül is azt, hogyan járul hozzá a lobbival vezérelt fellépés a káros komplexitáshoz. A szabályozással érintettek ugyanis, a kedvezőbb szabályozás

¹⁷ E reformok eredményeként kell megemlíteni a központi elszámolópartnerek (CCPs) szabályozás alá vonását, az ezekkel kapcsolatos kockázatok kezelésének, valamint a kockázatok tőkekövetelményének a szabályozását és a kereskedési adattárakra (*trade repositories*) vonatkozó előírásokat is, amelyek szintén a Bazel III csomag elemeit képezik. Az EU-ban az Európai Rendszerkockázati Testületnek (ESRB) a tőzsdén kívüli származtatott ügyletek teljes adatkészletéhez hozzáférése van. Ezeknek a naponta akár milliós nagyságrendet is elérő adatoknak a tárolása és kezelése számottevő elemét képezik a makroprudenciális felügyeletnek is.

nyújtotta versenyképességi előny megszerzése érdekében, számos esetben mesterseges érvekkel igyekeznek a szabályozót a terület vélt komplexitásáról meggyőzni, látszatkomplexitással terhelve a rendszert (Gai et al., 2019).

A szabályozói komplexitás és az egyszerűség kérdése a rendszerkockázatok tükrében

A Testület vizsgálatai a komplexitás elméleti megközelítései között külön foglalkoznak azokkal az esetkörökkel, amelyek a rendszerkockázatok keletkezésével közvetlen viszonyban állnak.

E körben részletesen sorra veszik azokat a tényezőket, amelyek a rendszerkockázathoz a komplexitás, valamint az egyszerűsítés útján hozzájárulnak. A túl komplex szabályozás potenciális sérülékenységeket, torzulásokat és költségeket okoz, mivel a hatóságok számára az ellenőrzés illúzióját kelti, a szabályozók és végrehajtók számára pedig túl bonyolult a megértéshez és a megfeleléshez.

Jelen írás terjedelmi korlátai a tényezők részletes bemutatására nem adnak lehetőséget, ehelyett a pénzügyi stabilitást a káros komplexitás útján veszélyeztető legfőbb csatornákat vesszük sorra, a legfontosabb tényezők felvillantásával. A társadalmi szempontokhoz kapcsolódó veszélyforrás az előre nem azonosítható bizonytalanságot figyelmen kívül hagyó, csavart logikájú és nehezen megítélhető politikai válaszokat alkalmazó szabályozásból, valamint a szabályozók és a felügyelők elszámoltathatóságának csökkenésével járó komplexitásból kialakuló rendszerkockázatok lehetősége. A szabályozó és felügyeleti hatóságok oldaláról – többek között – a jól ellenőrzött rendszer illúzióját keltő szabályozás veszélyére kell ügyelni, és el kell kerülni a felügyelőket a rendszerszintű kockázat megértése nélkül, csupán az intézkedések kipipálására késztető, a szabályozott szervezetekre irányuló ismeretlen hatással nem számoló szabályozást. Míg a pénzintézetek oldaláról a rendszer kijátszását, valamint a kockázatok szabályozói környezetben kívülre kerülését ösztönző, továbbá a versenyt és az innovációt akadályozó szabályozást kellene elkerülni.

Ugyanakkor önmagában az egyszerűség sem lehet célja a pénzügyi szabályozásnak. Bár a pénzügyi szabályozás összetettségének csökkentésére számos népszerű szakmai javaslat sorakoztatható fel, amelyek a végletekig kifinomult kockázatterzékenység helyett egyszerűbb koncepciókat javasolnak. Ilyennek tekinthető többek közt Hoenig (2013)¹⁸ javaslata a tőkeáttételi arány egyszerűsítésére, vagy a kocká-

¹⁸ Idézi Gai et al. (2019:27).

zattal súlyozott megoldásokkal szemben az egyszerűbb súlyozás válság-előrejelző előnyeit hangsúlyozó Haldane (2012)¹⁹ vélekedése, de az olyan általánosabb következtetések is, mint hogy „*az egyszerű szabályok időnként kockázaterzékenyebbek és robusztusabbak lehetnek, mint a bonyolultak, és jobban megfelelnek a felügyeleti céloknak*”, ahogyan azt Ingves (2016)²⁰ is megfogalmazta. Ugyanakkor – amint az az első bázeli ajánlásokról is utóbb kiderült – a korlátozott kockázaterzékenységű egyszerű tőkekövetelmény is aggályos következményekkel járhat, Duffie (2013)²¹ pedig arra a megállapításra jut, hogy az egyszerű tőkeáttételi arány alkalmazása a bankok esetében kihatással lesz a banki tevékenység viszonylag biztonságos szegmenseire, nem kívánt elmozdulásokat okozva.

Mindez arra tanít, hogy az egyszerű, vonalas szabályozás költségeit a végrehajtással járó hatásokkal együtt kell megítélni. Még nagyobb körülményekkel kell eljárni – ennek értelmében – az olyan szabályozási koncepciók esetében, amelyekben a szabályozó egyszerre több szabályozói célt kíván érvényesíteni, főleg ha ezek hatásai nehezen felmérhetők. Utóbbiak leegyszerűsítése ugyanis súlyos következményekkel és utólagos károkkal járhat. Ezen álláspontot erősítik azok a közelmúltbeli negatív tapasztalatok is, amelyek a lakossági banki tevékenység leválasztását és a szanalási tervek készítésének együttes megvalósítását kívánták elérni pótlólagos komplexitást szülve a végrehajtáskor, de az amerikai bankok strukturális reformját célul tűző ún. Volcker Rule is itt említhető, amely eredeti ambiciózus célkitűzései ellenére (Allahrakha et al., 2019) nem lett képes megelőzni a saját számlás kereskedés és *hedge fundok* irányába történő rejtett elmozdulást, hiszen a bankok olyan kereskedési stratégiákat hoztak létre, amelyek kielégítik ugyan a rendelet által előírt mennyiségi mutatókat, de megsértik a szabály szellemét.

A szabályozás tervezésének és egyszerűsítésének helyes megközelítése is az lenne tehát, ha a szabályozási intézkedések nettó előnyeinek értékelésekor figyelembe vennék a megfelelési és a komplexitáshoz kapcsolódó egyéb releváns költségeket – köztük torzulásokkal járó költségeket is. Ez utóbbiból vezethető le a makroprudenciális politika célja is a válságköltségek és a megelőzésük összköltségeinek minimalizálása képében.

¹⁹ Idézi Gai et al. (2019:27).

²⁰ Idézi Gai et al. (2019:27).

²¹ Idézi Gai et al. (2019:21).

A kockázat és a bizonytalanság szerepe a pénzügyi újraszabályozásban

A pénzügyi válság ráirányította a figyelmet a „kockázat vagy bizonytalanság” régi keletű dilemmájára is. E kifejezések közgazdasági definícióját – az elsők között – Knight (1921) adta meg korszakalkotó művében, amelyben a profitot és annak eredetét vizsgálta.

Szerinte kockázat akkor van jelen, ha a jövőbeli események mérhető valószínűséggel következnek be; bizonytalanság pedig akkor érvényesül, ha a jövőbeli események valószínűsége meghatározatlan, nem számítható.

Amint az jól ismert, az elmúlt évtizedekben jelentős eredmények születtek a kockázat számszerűsítése, piaci árazása, megosztása és allokálása tekintetében, a kockázat mérése és kezelése – kifinomult módszertanra alapozva – hatalmas „iparággá” nőtte ki magát (Bélyácz; 2010).

A pénzügyi szabályozás ebből következően a legnépszerűbb kockázatkezelési technikák szabályozása útján jelentős hangsúlyt helyez a mérhető kockázatok szabályozás általi megközelítésére, mindezt már rendelkezésre álló történelmi bizonyítékokra alapozva. Ez a megközelítés ugyanakkor nem lehet elegendő a kockázat új formáinak, a strukturális változásoknak és általában olyan jelenségeknek a kezelésére, amelyek nem láthatóak előre könnyen vagy nem előre mérhetőek („ismeretlen ismeretlenek”). Számottevőek tehát a globálissá nőtt pénzügyi rendszert átszövő – knighti értelemben vett – bizonytalanságok, amelyek rendszerkockázatot növelő szerepére tudatosabb figyelmet kell fordítani az elkövetkezendő szabályozási folyamatokban.

A jelentés a bizonytalanság knighti kategóriáját előtérbe helyezve mutat rá arra, hogy a reformok átvételével megalkotott további szabályozások végső soron a pénzügyi intézmények általános viselkedését és üzleti modelljeinek alakulását (például portfólióváltását) is képesek befolyásolni. Az efféle hatásokból fakadó problémák ráadásul látensek maradnak, ezért nyilvánvalóvá válásukig nincs igazán ösztönzés a további reformjukra. Ilyen helyzetekben a beavatkozás pedig jellemzően nem a makroprudenciális megfontolásokon, hanem azon a sorrenden alapul, amelyben a problémák napvilágra kerülnek, a szabályozás pedig a „dagályos bürokrácia” vagy „fércmunka” irányába fordul. A szabályozási rendszer tehát magában rejtja a jelzett bizonytalanságokat, amelyekkel a szabályozóknak tudatosan kell foglalkozniuk a szabályozási szemlélet meghatározásakor. Duffie (2017)²² ezért arra figyelmeztet, hogy hiányzik az előrelátás a szabályozói intézkedések és a pénzügyi intézmények

²² Idézi Gai et al. (2019:27).

ezekre adott stratégiai válaszainak kölcsönhatása tekintetben. Elemezni kell tehát a knighti értelemben vett bizonytalanság következményeit a rendszerszintű kockázatra és annak kezelésére is, beleértve a közvetett hatásokat és a viselkedési reakciókat.

A knighti értelemben vett bizonytalanság rendszeralkotó jelenlétét a komplexitás összefüggéseibe helyezve is tanulságos következtetésekre lehet jutni. A tudományos vizsgálatok ezzel összefüggésben kiterjednek a pénzügyi szektor szereplőinek kölcsönhatásaiból fakadó bizonytalanság káros következményeire, rámutatva arra, hogy a bizonytalanságkerülő szereplők viselkedése megsokszorozhatja a negatív hatásokat, amelyek az eszközárakra és a banki csődök veszélyére is kihatnak.

Belátható, amennyiben a szabályozás komplexitásának növelése fokozhatja a knighti bizonytalanságot (például csökkentve annak kiszámíthatóságát, hogy a pénzügyi intézmények hogyan reagálhatnak a komplex szabályozás esetében); a szabályozás komplexitása növelheti a rendszerszintű kockázat szintjét is egy hasonlóan hatékony, de egyszerűbb szabályozáshoz képest. Ezenkívül a komplex rendszerek hátránya, hogy nehezebben tudnak alkalmazkodni a változó környezethez, tekintettel a különböző szabályok és szereplők közötti számos kölcsönhatásra.

A jelentés mindezek alapján arra a következtetésre jut, hogy a komplex szabályozási keret nem feltétlenül lesz elég robusztus (szilárd) a bizonytalanság kezelése szempontjából, szemben a valóság megismerésére vonatkozó, szerényebb feltételezések alapján felépített egyszerűbb alternatívákkal. A komplex szabályozás ezért azal a kockázattal jár, hogy a szabályozás maga is képes olyan nem kívánt reakciókat kiváltani, amelyek a keret kialakítása idején még nem voltak előre láthatók.

A szabályozási modell megújítása: a robusztus szabályozás koncepciója

Számos, a komplex szabályozás természetére és alkalmazásával összefüggő jellemzőre kitérő magyarázatot követően joggal merülhet fel a kérdés: mégis kezdeni kell-e valamit a komplexitással, és ha igen, mit? A Tudományos Testület e kérdést mérlegelve értékeli a komplexitás kezelésére eddig alkalmazott technikákat. Ezek közül elsőként az intézmények nyilvánosságra hozatali követelményeit előtérbe helyező szemléletet emeli ki, amely abból indul ki, hogy a pénzügyi rendszer komplexitása az az ok, amely miatt komplex szabályozásra van szükség. Ahhoz, hogy megérthetők legyenek a pénzügyi szektor egyre bonyolultabbá váló folyamatai, egyre kiterjedtebb és összetettebb nyilvánosságra hozatali követelményekre lehet szükség, akár a pénzügyi szereplők adatbázisaihoz való közvetlen hozzáférést is ideértve.

Brunnermeier és Oehmke (2009)²³ kutatásai ugyanakkor arra jutottak, hogy az információk növelésének törekvése az információs túlterheltség miatt nem megfelelő válasz a komplexitásra, a részletes információk elérhetősége ugyanakkor az irányítás illúzióját keltheti, amely könnyen rendszerkockázatot növelő tényezővé válhat.

A jelentés kitér az átlátható költség-haszon elemzés és a pénzügyi szabályozás nagyobb, bizonyítékokon alapuló kialakításának kérdésköreire is. Ezzel kapcsolatban a gyakorlati megvalósítás kihívásait hangsúlyozza, ideértve a szükséges információk összegyűjtését és azt a ténytet, hogy az új szabályozás előnyeinek becslése általában olyan strukturális modelleket igényel, amelyek erős feltételezésekre támaszkodnak. Ezzel összefüggésben megfontolandók Sunstein érvei is. Javaslatá szerint a szabályozás költség-haszon elemzése a bizonytalanság előreláthatóságának időbeli csökkentésére szolgálhat. Főszabály szerint ugyanis a nem ismert jelenségekkel szembeni elsődleges reakció az ún. maximin elv követése, vagyis a legrosszabb esetet kiküszöbölő cselekvések kiválasztása. Mivel fennáll annak a veszélye, hogy a maximin szemlélet túl összetett vagy drága szabályozáshoz vezethet, Sunstein (2014)²⁴ azt javasolja, hogy a szabályozók tegyenek lépéseket olyan információk megszerzésére, amelyek szükségtelenné teszik a maximin elv alkalmazását.

Mindezekon kívül a szabályozás utólagos értékelésének jól kialakított módszertanai állnak rendelkezésre a károsan komplex szabályozás kezelésére. Az ilyen értékelések fontos módszerek annak megállapítására, hogy egy adott szabályozási komponens alkalmas-e a kitűzött célra, valamint igazolhatók-e az alkalmazásának költségeit meghaladó előnyök. A szabályozás hatályba lépését követően elvégzett értékelések így a nem szándékos következmények és a lehetséges szabályozási kudarcok azonosítására szolgálhatnak, hozzájárulva a végrehajtással elért előnyök és költségek eredményesebb kimutatásához

Biztosíthatják azt is, hogy egy adott szabályozás ne hagyjon fel a szabályozott szervezetek tevékenységének követésével, folyamatosan értékelje az újabb fejleményeket, szükség esetén módosításokat kérve. A jelentés ajánlása, hogy az összeférhetetlenség elkerülése érdekében a jelzett értékeléseket független testületekre kell bízni, olyanokra, amelyek széles körű szakpolitikákat képesek összefogni a kölcsönhatások és a rendszerszintű kockázathoz való lehetséges hozzájárulások felmérése céljából.

A jelentés átfogó vizsgálata a pénzügyi szabályozás robusztussá tétele mellett érvel, elismerve, hogy e kívánalom hozzájárulhat a felesleges komplexitás csökken-

²³ Idézi: Gai et al. (2019:33).

²⁴ Idézi: Gai et al. (2019).

téséhez, és jobb eredményt hozhat létre a rendszerszintű kockázat szempontjából. Ahogyan arra korábban kitértünk, sem az összetett, sem az egyszerű pénzügyi szabályozás nem képes optimálisan kezelni a rendszerszintű kockázatokat egy egyre komplexebbé váló és előre nem kiismerhető bizonytalanságnak kitett pénzügyi rendszerben, ezért a jelenlegi pénzügyi szabályozást a jövőben ki kell egészíteni a megbízhatóságát megerősítő alapelvekkel.

A jelentés várakozásai szerint a korlátok és ösztönzők megfelelő kombinációjának képesnek kell lennie a véletlenszerű komplexitás minimalizálására, és megfelelő válaszként kell reagálnia a pénzügyi rendszerben már meglévő jelentős alapvető komplexitásra.

A pénzügyi szabályozás robusztusabbá tételéhez a következő alapelvek értő átvételére van szükség a reformok folytatása során.

1. Alkalmazkodóképesség: A pénzügyi szabályozásnak (ideértve a legfontosabb eszközeinek kalibrálását is) képesnek kell lennie a pénzügyi rendszerrel együtt fejlődni, és nem lehet az innováció akadály. Tehát nem gördíthet anyagi akadályokat a piacra lépés elé vagy bátortalaníthatja el az új üzleti modellek megjelenését. A szabályozói tesztkörnyezet (*regulatory sandbox*) és a megszüntetési záradékok hatékony eszközök lehetnek az innováció kezelésére egy ellenőrzött környezetben és az elavult szabályok eltávolításának vagy felülvizsgálatának biztosításában.

2. Sokszínűség: Meg kell őrizni a pénzügyi intézmények és az üzleti gyakorlatok sokszínűségét, mivel ez erőteljes biztosítékot jelent a rendszer egyensúlytalanságával szemben. Némi redundancia bevezetésével a sokféleség biztosítja a helyettesíthetőséget is, vagyis azt a képességet, hogy válság esetén a bajba jutott elemek szerepét átvéve biztosított legyen a pénzügyi rendszer egyes alapfunkcióinak folytonossága. Kerülni kell tehát a szabályozott szervezetek és tevékenységek túlzott homogenizálását.

3. Arányosság: A szabályozás terheinek (a megfelelés és a végrehajtás költségei, valamint a szélesebb költségek, például a verseny és az innováció okozta torzulásokkal, valamint a tevékenység kevésbé szabályozott ágazatokra történő áttérésével járó károk költségei) arányosnak kell lenniük a kezelt piaci tökéletlenség súlyosságával.

4. Felszámolhatóság: A szabályozásnak lehetővé kell tennie az életképtelen szervezetek számára a rendszerből való kilépést, a rendszer stabilitásának veszélyeztetése nélkül. Fokozni kell az erőfeszítéseket az összes pénzügyi intézmény (nem csak a bankok) helyreállítása és szanálása terén, és a szanálási folyamat megkönnyítése

érdekében olyan politikákat kell elfogadni, amelyek foglalkoznak a belső struktúrával és összetettséggel.

5. *Rendszerszintű szemlélet:* A pénzügyi szabályozásnak arra kell törekednie, hogy biztosítsa a társadalom szempontjából kritikus pénzügyi szolgáltatások folyamatosságát. Az a szabályozási rendszer, amely támogatja a tevékenységek korlátozott számú pénzügyi intézményben való koncentrációját, sérülékenyebbé válhat, mivel e néhány intézmény fennmaradásától függ. A rendszerszintű megközelítés megköveteli a korrelációk és egyéb egymásra hatások, valamint a makrogazdasági visszacsatolási mechanizmusok megértését egyaránt.

6. *Információk rendelkezésre állása:* A szabályozási információknak lehetővé kell tenniük a fertőző csatornák és a sebezhetőség bugyrainak azonnali azonosítását. Az időben történő tájékoztatás lehetővé teszi olyan politikák végrehajtását, amelyek hatékonyan reagálnak az új fejleményekre, akár a meglévő szabályozási eszközök újrakalibrálásával vagy aktiválásával, akár a válságkezelési eszközök mozgósításával.

7. *Nemszabályozási fegyelem:* A szabályozási fegyelem jelenléte nem vonhatja maga után a nemszabályozási fegyelem megszüntetését. Éppen ellenkezőleg, a piaci szereplőkből fakadó fegyelem, a hatékony irányítási struktúrák, valamint a pénzügyi intézmények irányításában meglévő magas etikai és személyes felelősségi normák elterjedtsége ki kell, hogy egészítse a pénzügyi szabályozást, csökkentve annak szükségességét, hogy komplex szabályozásra kelljen támaszkodni.

Néhány következtetés

A bemutatott jelentés egy olyan nagy „lélegzetvételhez” hasonlítható, amely mindenképpen szükséges és hasznos egy olyan horderejű feladat előtt, mint amelyet a nemzeti implementációk elkövetkezendő időszaka előrevetít. A robusztus pénzügyi szabályozási szemlélet nagyszerű kifejeződése annak a finomhangolásnak, amelyre az eddigiekben megvalósított reformok folytatása során még szükség lesz.

Tulajdonképpen a robusztusság koncepcióját jelentő hét kíváncsi mindegyike ismert volt már a pénzügyekkel foglalkozók körében. Az elmúlt bő évtizedben ugyanis időről időre felütötte a fejét egyik-másik kíváncsi propagálása, persze eltérő perspektívából és publicitással, attól függően, hogy milyen szabályozási témakör volt éppen érintett, illetve attól, hogy a piaci szereplők, a felügyeleti vagy szanalási feladatokat a mindennapokban végző szakemberek, a szakpolitikai elképzelések operacionalizálásáért felelős döntéshozók testületei körében vagy esetleg a

tudományos diskurzusokban fordult rájuk a figyelem. Ugyanakkor e hét kíváncsi együttes, koncepciózus kezelése mindenképpen e kutatómunka újszerűsége.

A jelentés különös értékét és hitelességét – a robusztusság koncepciózus megragadása ellenére – inkább az adja, hogy sikerült megteremtenie egy olyan – kiterjedt elméleti rendszerezésre alapított – viszonyítási szempontrendszert, amely lehetővé teszi, hogy a szabályozás komplexitását különféle pénzügyi szabályozási témakörök (lásd tőkeszabályozás, szanalás, tőkeáttétel, likviditás stb.) eltérő konstellációi (kockázatérzékenység, bizonytalansági tényezők, rendszerkockázat-azonosítás, nyilvánosságra hozatali követelmények stb.) esetén is érdemben lehessen tárgyalni.

A szabályozás komplexitásának megítélésével kapcsolatban is rendkívül igazak ugyanis Piketty (2015) – eredetileg a vagyoneelosztás kérdésének szisztematikus kutatásával összefüggésben – megfogalmazott intelmei. Vagyis, hogy elkerülendő, hogy a vizsgált jelenségről – jelen esetben a szabályozás komplexitásának megítéléséről – „*folytatott intellektuális és politikai vita bőséges előítéletből és szűkös tényekből táplálkozzon. A két tábor süketek párbeszédét folytatja egymással, miközben a saját intellektuális lustaságát a szembenálló fél hasonló restségével igazolja. Ezért nagyon is helye van a tökéletes tudományosságot talán nélkülöző, de azért szisztematikus és módszeres kutatásnak*” (Piketty, 2015:13).

Az Európai Rendszerkockázati Testület Tudományos Tanácsadó Bizottsága jelentésének értéke is e kontextusban ragadható meg. A komplexitás káros vagy éppen szükségszerű voltának mérlegeléséhez, a szükségszerű komplexitás módjának megválasztásához ugyanis olyan összetett szemléletre és elméleti háttérre van szükség, amely a szabályozási horizont egészére, a komplexitást kiváltó okokra és a komplexitás megjelenésének eltérő formáira is kiterjed. Ilyen, a rendelkezésre álló kutatási eredményeket összefoglaló, módszeres munkának tekinthető e jelentés, és fontos, hogy a jelentés által kijelölt elméleti megközelítések irányai mentén a szabályozói komplexitás alapvető jellemzőiről, esetleges kihívásairól vagy tévútjairól kialakult ismeretek köre tovább gazdagodjon.

Hivatkozások

- Allahrakha, M., Cetina, J., Munyan, B. & Watugala, S. (2019). *The Effects of the Volcker Rule on Corporate Bond Trading: Evidence from the Underwriting Exemption*. OFR Working Paper, 19-02.
- Bélyácz, I. (2010). Kockázat vagy bizonytalanság? Elmélettörténeti töredék a régi dilemmáról. *Közgazdasági Szemle*, 62(7–8), 652–665.

- Binder, J.-H. & Gortsos, C. V. (2015). *The European Banking Union: A Compendium*. Nomos Verlag, Baden-Baden.
- Borio, C., Farag, M., & Tarashev, N. (2020). *Post-crisis international financial regulatory reforms: a primer*. BIS Working Papers, No 859.
- Brooks, F. (2015). No silver bullet: essence and accidents of software engineering. *Computer*, 20(4), 10–19.
- Brunnermeier, M. & Oehmke, M. (2009). *Complexity in financial markets*. Working paper, https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/complexity_0.pdf
- Cerny, P. G. (2014). *Rethinking financial regulation: risk, club goods, and regulatory fatigue*. *Handbook of the International Political Economy of Monetary Relations*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Dahl, D., Meyer, A. & Neely, M. (2016). *Bank size, compliance costs and compliance performance in community banking*. Working paper, https://www.communitybanking.org/~/-/media/files/communitybanking/2016/session2_paper2_neely.pdf
- Deloitte Centre for Regulatory Strategy (2017). *Dealing with divergence. A strategic response to growing complexity in global banking rules*. <https://www2.deloitte.com/uk/en/pages/financial-services/articles/dealing-with-regulatory-divergence-basel-4-regulation-change.html>
- Dvorak, D. (2009). *NASA study on flight software complexity, report commissioned by the NASA Office of Chief Engineer Technical Excellence Program*. https://www.nasa.gov/pdf/418878main_FSWC_Final_Report.pdf
- European Banking Authority (2020). *EBA Quantitative MREL Report*. European Banking Authority, EBA/Rep/2020/07.
- Financial Stability Board (2017). *Implementation and effects of the G20 financial regulatory reforms*. Third Annual Report.
- Forgács I. (2011). Európai Egyesült Államok – a pénzügyi jogban? *Jogtudományi Közöny*, 66. évf., 7–8. sz., 402–411. https://matarka.hu/cikk_list.php?fusz=98069
- Gai, P., Kemp, M., Serrano, A. S. & Schnabel, I. (2019). Regulatory complexity and the quest for robust regulation. *Reports of the Advisory Scientific Committee*, No 8.
- Gárdos Füredi Mosonyi Tomori Ügyvédi Iroda (2017). Banki szabályozás – Quo Vadis? *Jogászvilág*, <https://jogaszvilag.hu/napi/banki-szabalyozas-quo-vadis/>
- Gortsos, C. V. (2016). The Role of the European Banking Authority (EBA) after the Establishment of the Single Supervisory Mechanism (SSM). In Andenas M., Deipenbrock G. (Eds.): *Regulating and Supervising European Financial Markets*. Springer, Cham.
- Haldane, A. (2012). *The dog and the frisbee* (speech). Symposium on The Changing Policy Landscape, Jackson Hole, Federal Reserve Bank of Kansas City, (31 August).
- Härle, P., Lüders, E., Pepanides, T., Pfetsch, S., Poppensieker, T. & Stegemann, U. (2010). *Basel III and European banking: Its impact, how banks might respond, and the challenges of implementation*. McKinsey Working Papers on Risk, No 26.
- Ingves, S. (2016). *Finalising Basel III: coherence, calibration and complexity* (speech). Second Conference on Banking Development, Stability and Sustainability, Santiago, (2 December).
- Ingves, S. (2018). *Keynote speech on „Basel III: Are we done now?”*, Goethe University, Frankfurt am Main (29 January).
- Kálmán J. (2016). A pénzügyi közvetítőrendszer makroprudenciális szabályozásának és felügyeletének közigazgatási jogi aspektusai – Normativitás, szervezet, eszközrendszer. *Hitelintézet*, 15(3), 27–50.
- Knight, F. (1921). *Risk, uncertainty and profit*. The Riverside Press, Cambridge.
- Losonczi M. & Nagy Gy. (2011): *A globalizáció és a 2007–2011. évi pénzügyi válság*. TRI-Mester, Tatabánya.
- Mérő K. (2018). A kockázatalapú bankszabályozás előretörése és visszaszorulása – Az ösztönzési struktúrák szerepe. *Közgazdasági Szemle*, 65(10), 981–1005.

- Móra M. (2019). Tíz évvel a válság után – Gondolatok a pénzügyi szabályozás reformjáról. *Gazdaság és Pénzügy*, 6. évf., 4. sz., 332–385. <http://bankszovetseg.hu/Public/gep/2019/332-385%20Mora%20M.pdf>
- Piketty, T. (2015). *A tőke a 21. században*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Sipos Á. (2015). A tagállami jegybankokra háruló új kihívások a Bankunió fejlődéstörténetében – A szanálási jogkör és annak szabályozása. *Miskolci Jogi Szemle*, 10. évf., 2. sz., 41–57. https://matarka.hu/cikk_list.php?fusz=139630
- Sunstein, C. (2014). *Financial regulation and cost-benefit analysis: a comment*. Discussion Paper Series, No 785, Harvard Law School. http://www.law.harvard.edu/programs/olin_center/papers/pdf/Sunstein_800.pdf
- Várnay E. (2017). Az Európai Központi Bank a válságban – Az OMT-ügy. In Kálmán, J. (szerk.): *Állam – Válság – Pénzügyek*. Gondolat, Budapest, 368–394.
- Vértesy L. (2020). *Jog és pénzügyek a bankszektorban. Általános rész*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- World Bank Group (2020). *Bank Regulation and Supervision a Decade after the Global Financial Crisis. Global Financial Development Report 2019/2020*. World Bank Group, Washington.

Megemlékezés Zalai Ernőről

PALÁNKAI TIBOR

Az emlékező mindig bajban van, ha egy eredményekben gazdag életútról akar kiegyensúlyozott és érdemi elemzést adni. Zalai Ernővel különösen ez helyzet. Kiváló jellemvonásait hosszan lehet sorolni, fontossági sorrendet tenni közöttük már jóval nehezebb. Talán az igényessége kívánkozik az élre, amit saját magával szemben mindig következetesen betartott. Ezt igazolják tanulmányi eredményei, amelyeket 1969-ben az Elnöki Tanácstól kapott aranygyűrűvel elismert kitüntetéses egyetemi doktori címével (Sub Auspiciis Rei Publicae popularis) koronázott meg. Oktatói és tudományos tevékenységét egyaránt ez az igényesség jellemezte. Ezt másoktól is számonkérte, ami konfliktusok forrása volt, de az elvárást aligha lehet megkérdőjelezni. 1998-ban választották a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 2004-től rendes tagjának.

Zalai Ernő a matematikai modellek és módszerek közgazdasági alkalmazásának emblemikus alakja, a Matematikai Közgazdaságtan I–II. (Akadémiai Kiadó, 2011, 2012) című kötetei alapműnek tekinthetők. Kapcsolódó műveiben felhasználta, értelmezte és számos vonatkozásban továbbfejlesztette a közgazdaságtan kiemelkedő képviselőinek eredményeit. Az általános matematikai modellek elméletét gyakorlati projektekben alkalmazta, számos nemzetközi kutatócsoport tagjaként és vezető szakértőjeként vívott ki magának tekintélyt és elismerést.

Az 1970-es évek elején Pittsburghban a Carnegie Mellon Egyetem Ford-ösztöndíjasa volt, majd 1977–1978-ban a szintén pittsburghi Duquesne Egyetemen vendégeskedett. Ezt követően 1981 és 1984 között az ausztriai Laxemburgban a Nemzetközi Alkalmazott Rendszerelemzési Intézetben (International Institute for Applied Systems Analysis) kutatott, majd 1991-ben a Texasi Egyetem (Austin) vendégprofesszora volt. Az 1980-as években az ENSZ és a Világbank szakértőjeként dolgozott Kínában és Ghánában.

Zalai Ernőt kiemelkedő oktatás- és kutatásszervezői tevékenység jellemezte. Az 1980-as évektől különféle vezető pozíciókat töltött be, 1992-től 2003-ig a Matematikai Közgazdaságtan és Ökonometria (később Gazdaságelemzés) tanszék vezetője volt. 1996 és 2002 között az MTA Közgazdaságtudományi Bizottságának elnöke.

Elkötelezetten támogatta a magyar felsőoktatás megreformálását. Az 1980-as években az akkori Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem a maga reformjaival gyakorlatilag megelőzte a magyar rendszerváltást. Zalai Ernő 1986 és 1988 között az oktatás és a kutatás megújítását célzó reformbizottság elnöke volt, majd

1988 és 1991 között mint a reformokért és a nemzetközi kapcsolatokért felelős rektorhelyettes azok végrehajtásában vállalt aktív szerepet. Az egyetemen már a bolognai folyamatot megelőzően bevezették a háromszintű oktatási rendszert (alap-, mester- és doktori képzés), sőt már kritikai tapasztalatokra is sikerült szert tenni. Utóbbiakat a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság Gazdaságtudományi Bizottsága elnökeként hasznosította. Fontos szerepe volt a 2000-es évek elején a gazdaságelemzési és gazdaságmatematikai szakok kifejlesztésében.

Jelentős szerepe volt a tudományos minősítési rendszer formálásában mind a közgazdasági egyetemen, mind országosan a PhD és az akadémiai doktori cím követelményeinek kialakításában. Sokat tett e címek elismertetéséért is. A legnagyobb problémát a minősítés-kinevezés belterjes struktúrái jelentették, például az, hogy a docensi és egyetemi tanári címhez az adott intézményben szerzett PhD vagy habilitációs fokozatok is elegendőnek bizonyultak. (Japánban például komoly egyetemi professzori kinevezés aligha lehetséges amerikai vagy más rangos külföldi PhD-fokozat nélkül.) Jellemző, hogy az államfő ígérete, amely szerint akadémiai doktori cím nélkül nem fog professzori kinevezést aláírni, nem bizonyult kivitelezhetőnek. A sivár valóság ezt felülírta.

Zalai Ernő a mai Budapesti Corvinus Egyetemen a PhD-fokozatszerzési eljárás megszervezője és beindítója volt. 1992 és 2009 között az Egyetemi Doktori (és Habilitációs) Tanács elnöke, mindent megtett a fokozatszerzés magas színvonala érdekében. Hasonló szerepet töltött be országos szinten, 1996 és 2008 között az Országos Doktori és Habilitációs Tanács elnökhelyetteseként, majd elnökeként. Kiemelkedő szerepet játszott az MTA doktori rendszerének megújításában, a követelményrendszerek kidolgozásában és az egységes gazdaságtudományi doktori akadémiai doktori testület kialakításában. Az MTA Doktori Tanácsában a szigorú követelményrendszer érvényesítésével kivívta a közgazdaság-tudományi terület tekintélyét, és sikerrel oszlatta el az élettudományi vagy műszaki tudományos területek hagyományos fenntartásait a társadalomtudományok komolyságát illetően. Személyes tekintélyének bizonyítéka volt, hogy 2014 és 2017 között az MTA Doktori Tanácsa elnökévé választották.

Kiemelkedő tudományos és oktatói tevékenységét 1991-ben Apáczai Csere János-, 1992-ben Akadémiai, 2003-ban a Szent-Györgyi Albert-, 2012-ben pedig a Széchenyi-díjjal honorálták. 2004-ben megkapta a Magyar Köztársaság Érdemrend lovagkeresztjét.

A tudományos igényességéről ismert Zalai Ernő a magánérintkezésben nyílt, bölcs, megértő, segítőkész, kitűnő debattőr, jó humorú ember volt. Hiányozni fog.

Szerzői útmutató

Folyóiratunkban a tanulmányok átlagos hossza 1 szerzői ív (40 000 leütés szóközzel), etől ±50 százaléknál nagyobb mértékben lehetőleg ne térjenek el. (A cikk méretét a Word for Windows programokban a Fáj/Adatlap/Statistika mezőben lehet ellenőrizni.) A könyvismertetések, konferenciabeszámolók és a körkérdésekre adott válaszok ennél rövidebbek lehetnek. A címhez tartozó csillagos lábjegyzet tartalmazza a tanulmány elkészítésével kapcsolatos információkat és a köszönetnyilvánításokat. Itt szerepeltetjük azt, hogy a cikk első változata mikor érkezett be a szerkesztőségbe, és a cikk DOI-számát. Utána következik a szerző foglalkozása, beosztása, munkahelye és e-mail-címe.

A cikkek elé 10-15 soros, mintegy 1000 karakter terjedelmű, egyes szám harmadik személyben megfogalmazott absztraktot kérünk magyarul és angolul, az utóbbihoz a cikk címét is angolul. Az absztrakt célja az olvasó figyelmének felhívása az írásra. Az internetes keresők ennek alapján pozicionálják a tanulmányt, ami kiemelkedő fontosságú a hazai és nemzetközi láthatóság, illetve a jövőbeli hivatkozások szempontjából. Ennek fényében célszerű röviden összefoglalni a cikk témáját és célját, elhelyezni az írást a hazai és a nemzetközi szakirodalomban és felvillantani egy vagy két következtetést, utalva azok újdonság jellegére. Az absztrakt után kérjük megjelölni a tanulmányhoz kapcsolódó, a láthatóság szempontjából szintén fontos kulcsszavakat és JEL-kódokat; az utóbbiakat az alábbi internetcímről kell kikeresni: <https://www.aeaweb.org/jel/guide/jel.php>

Javasoljuk, hogy a bevezetésben határozzák meg a tanulmány témáját, aktualitását (milyen problémát vizsgál és az miért időszerű), célját, vezérfonalát, műfaját, elméleti hátterét, az alkalmazott kutatási módszert és adott esetben a kutatási kérdéseket, illetve hipotéziseket. Célszerű elhelyezni a témát a hazai és a nemzetközi szakirodalomban, kitérve arra, hogy az írás milyen kutatási rést – ha van ilyen – kíván betölteni. Utaljanak arra, hogy milyen újdonságértéke van a cikknek az eddigi hazai és nemzetközi szakirodalmi megközelítésekhez képest. Az összefoglalás kevésbé tartalmi, inkább szintetizáló jellegű legyen, amelyben kiemelik a tanulmány új és újszerű megállapításait és következtetéseit, és megemlítik a lehetséges további kutatási irányokat. A melléklet (táblázatok, ábrák stb.) terjedelme ne haladja meg a főszöveg hosszának 10 százalékát.

A tanulmány végén 'Hivatkozások' alcím alatt alfabetikus sorrendben, sorszámozás nélkül szerepel az irodalomjegyzék, amely csak olyan forrásokat tartalmazhat, amelyekre a szerző hivatkozott a tanulmányban. A hivatkozásokat a szerkesztőség által mérvadónak tekintett és a közgazdasági publikációk körében is elterjedt American Psychological Association (APA) legfrissebb, hetedik kiadású hivatkozási stílusa alapján kell elkészíteni az alábbi táblázatban foglaltak szerint. További részletek ezen a linken találhatóak: <https://pitt.libguides.com/citationhelp/apa7>

Példák hivatkozásokra az APA 7. kiadása alapján

A publikáció típusa	A hivatkozás formája a szövegben	A hivatkozás formája a bibliográfiában (a 'Hivatkozások' alcím alatti részben)
Könyv	(Sapolsky, 2017)	Sapolsky, R. M. (2017). <i>Behave: The biology of humans at our best and worst</i> . Penguin Books, New York.
Könyvfejezet szerkesztett könyvben	(Dillard, 2020)	Dillard, J. P. (2020). Currents in the study of persuasion. In M. B. Oliver, A. A. Raney, & J. Bryant (Eds.), <i>Media effects: Advances in theory and research</i> (4th ed., pp. 115–129). Routledge.
Nyomtatott folyóiratban megjelent cikk	(Weinstein, 2009)	Weinstein, J. (2009). "The market in Plato's Republic." <i>Classical Philology</i> , 104(4), 439–458.
Elektronikus folyóiratban megjelent cikk	(Grady et al., 2019)	Grady, J. S., Her, M., Moreno, G., Perez, C., & Yelinek, J. (2019). Emotions in storybooks: A comparison of storybooks that represent ethnic and racial groups in the United States. <i>Psychology of Popular Media Culture</i> , 8(3), 207–217. https://doi.org/10.1037/ppm0000185
Webes felület	(Bologna, 2019)	Bologna, C. (2019). Why some people with anxiety love watching horror movies. HuffPost, October 31. https://www.huffpost.com/entry/anxiety-love-watching-horror-movies_1_5d277587e4b02a5a5d57b59e

Forrás: <https://pitt.libguides.com/citationhelp/apa7>

A láthatóság szempontjából fontos a hivatkozott források minősége. Lehetőség szerint tudományos igényű, színvonalas forrásmunkákra hivatkozzanak. Ahol van ilyen, ott az egyes szakirodalmi források után közöljék a hivatkozott mű CrossRef-nél regisztrált DOI-azonosítóját, ami javítja a cikk láthatóságát, hozzájárul a nagyobb idézettséghez és megkönnyíti az adott és kapott hivatkozások összesámlálását. A DOI-számot többek között a <https://search.crossref.org/> honlapon lehet megkeresni.

Szó szerinti, idézőjeles hivatkozás esetén, illetve akkor, ha konkrét, pontosan azonosítható gondolatot emel át a szerző nem szó szerint, a szövegközi hivatkozásban az évszámot ki kell egészíteni a vonatkozó oldal, oldalak vagy intervallum megjelölésével, például (Weinstein, 2009:442). Szövegközi hivatkozásban két szerző esetén használjon & jelet a két név között (Fiebiger & Lavoie, 2020), kettőnél több szerző esetén az első szerző neve után et al. jelölés irandó (Colciago et al., 2018). A bibliográfiában több szerző esetén az utolsó név előtt & használandó [Ábel I., Lóga M., Nagy Gy. & Vadkerti Á. (2019)]. Ha egy hivatkozott szerzőnek több bibliográfiai tétele van ugyanabban az évben, akkor ezeket 2018a, 2018b stb. módon kell megkülönböztetni. A hivatkozások szerkesztéséhez használható a Mendeley (https://www.mendeley.com/?interaction_required=true), illetve a Zotero (<https://www.zotero.org/>) hivatkozáskézelő rendszer. A lábjegyzetek a főszöveget egészítik ki, kérjük számukat lehetőség szerint minimálisra csökkenteni.

A cikkeket Word for Windows formátumban kérjük Times New Roman betűtípussal, 12 pontos betűmérettel, 2,5-ös margóval és 1,5-ös sortávolsággal. Szavak vagy szövegrészek kiemeléséhez dőlt szedés használható, aláhúzás és félkövér betű nem. A megjegyzéseket kérjük lábjegyzetbe tenni. A bekezdések első sorában ne alkalmazzanak behúzást. A többszerzős kéziratok esetében kérjük a szerzőinket, hogy ügyeljenek a szöveg gondolati és stiláris egységességére.

A táblázatok és az ábrák tartalma legyen a főszöveg ismerete nélkül is értelmezhető. Minden ábrához és táblázathoz címet kérünk, amit az ábra, illetve a táblázat felett kérünk elhelyezni. A megjegyzéseket és az adatok forrását közvetlenül a táblázatok, illetve az ábrák alatt tüntessék fel. Az ábrák és a táblázatok sorszáma a címek fölött jelenjen meg. Kérjük, hogy az ábrákat és a táblázatokat folyamatosan számozzák, azaz a sorszámozás az új alfejezetekben és alpontokban ne kezdődjön újra. Az ábrák és táblázatok a szövegközbe, a szándékozott helyükre kerüljenek a kéziratokban. Tüntessék fel a táblázatokban szereplő mennyiségi értékek mértékegységét. Az ábrákhoz háttérfájl (lehetőleg Excelben) kérünk mellékelni. A képfarmátumban (jpg, gif, png) leadott ábrák nem szerkeszthetők. Az ábrák jó minősége érdekében a képek felbontása legalább 300 dpi legyen. A képleteket a jobb oldalon, zárójelben, folyamatosan kérjük számozni, elkerülve az egyes alfejezetekben történő újrászámozást.

Szerzőinket arra kérjük, hogy csak olyan kéziratot küldjenek, amelyet más szerkesztőségnek nem nyújtottak be, illetve az elbírálás idején nem nyújtanak be publikálásra. A Külgazdaság szerkesztői csak szakmai és nyelvi szempontból igényes kéziratokat küldenek bírálatra. A cikktervezetet anonim lektorok értékelik. További részletek a kulgzadasag.hu honlapon 'A lap bemutatása' menüpontban.

A cikkeket a kulgzadasag@kopint-tarki.hu e-mail címen kérjük eljuttatni a szerkesztőségbe. A Külgazdaság szerkesztősége nem kér és nem fogad el pénzt a benyújtott kéziratok feldolgozásáért és szerkesztéséért.

Köszönettel:

A Külgazdaság szerkesztősége

1112 Bp., Budaörsi út 45.

Tel.: +36 1 309–2642, +36 1 309–2695

E-mail: kulgzadasag@kopint-tarki.hu

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány
2021. évi KÜLGAZDASÁG c. folyóiratát példányban,
előfizetési díj éves: 13 200 Ft, féléves: 6600 Ft, lapszámonként: 2200 Ft.

Megrendelő neve:

Megrendelő címe:

Megrendelő postafiók címe:

Megrendelő e-mail címe:

Telefon:

Telefax:

Ügyintéző neve, telefonszáma:

Fizetési mód: Csekken: Átutalással:

(Számlaszámunk: 11100104-19659963-10000001)

Kérjük, hogy a 2021-es megrendelésüket az alábbi elérhetőségeken jelezzék számunkra.

Külgazdaság Szerkesztősége

1112 Budapest, Budaörsi út 45. • 1518 Budapest, Pf.: 71
web: www.kulgzadasag.eu • e-mail: kulgzadasag@kopint-tarki.hu
Tel.: 309-2695 • Fax: 309-2647